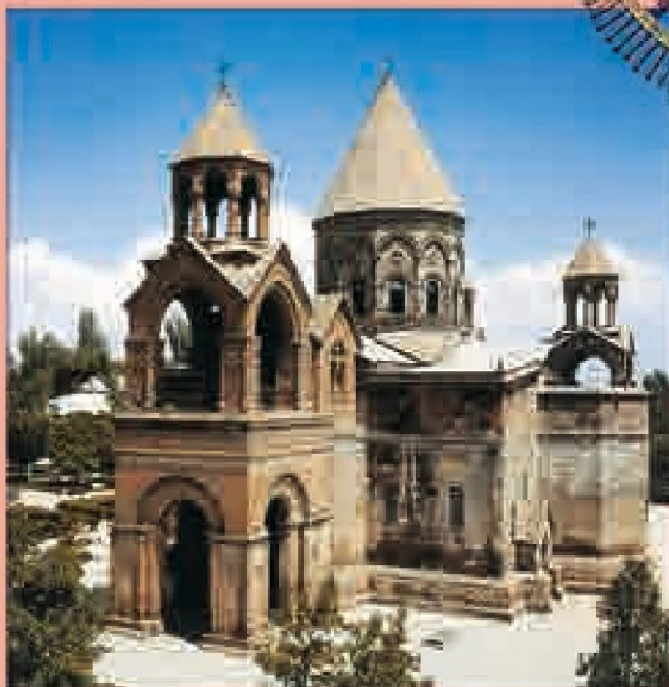

ՀԱՅՈՑ ԵՎԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7

ՎԱՐԴԱՆ ԵՊՍ. ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ, ՎԱՐԴԱՆ ՂԱՆԴԻԼՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7-րդ դասարան

ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՏԴ 373.167.1:27 (075.3)

ԳՄԴ 86.3 ց72

Հ 282

Դասագրքի խմբագրական և հեղինակային կազմը

Խմբագիր-հեղինակներ՝

Վարդան Եպիսկոպոս Նավասարդյան

Վ. Ս. Ղանդիլյան. *պատմաբան*

Հայոց եկեղեցու պատմություն: Հանրակրթ. դպր. 7-րդ դաս. դասագիրք
Հ 282 / Վ. Ղանդիլյան և ուրիշներ. - Եր., «Տիգրան Մեծ», 2018. - 104 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:27 (075.3)

ԳՄԴ 86.3 ց72

ISBN 978-99941-0-554-0

© Հեղինակային խումբ, 2018

© «Տիգրան Մեծ», 2018

© ԴՏՀՏՀՀ, 2018 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Միրելի՛ աշակերտներ

V և VI դասարաններում դուք արդեն ծանոթացել եք Սուրբ Գրքին՝ Աստվածաշնչին, քրիստոնեության հիմնական ուղղություններին, Հայոց եկեղեցու կառույցին, խորհուրդներին և տոներին:

Դուք իմացաք, որ Հայ առաքելական եկեղեցին Արևելյան ուղղափառ եկեղեցիների միասնական ընտանիքի անբաժան մասն է, հիմնադրվել է Ք.հ. I դարում՝ Ս. Թադեոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների կողմից, ինչով և բացատրվում է նրա անվանումը՝ **Հայ առաքելական եկեղեցի**: Առաքյալներն իրենց քարոզչության ընթացքում Հայաստանի տարբեր մասերում հիմնեցին համայնքներ, ձեռնադրեցին եպիսկոպոսներ: Դուք նաև իմացաք, որ ավելի քան 1700 տարի առաջ՝ 301 թվականին, մեր ժողովուրդն առաջինը պեղականորեն ընդունեց քրիստոնեությունը:

Այդ ամենը, սակայն, «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի առաջին աստիճանն է, այն հիմքը, որն իր շարունակությունը պետք է ունենա հաջորդ դասարաններում:

VII դասարանում ձեզ ներկայացվելու է հայոց հին հավատալիքների և շրջակա երկրների մինչքրիստոնեական կրոնների, քրիստոնեության տա-

րածման, Հայաստանում քրիստոնեության՝ պեղական կրոն հռչակման, Հայոց եկեղեցու կառույցի ձևավորման ու ամրապնդման, պեղության և եկեղեցու միջև եղած հարաբերությունների, փիեզերական ժողովների, քրիստոնեական այլ եկեղեցիների հետ Հայոց եկեղեցու հարաբերությունների պատմությունը:

Հաջորդ փարվա դասընթացից դուք կիմանաք, թե ինչպիսի պատմական ընթացք է ապրել Հայոց եկեղեցին հետագա դարերում՝ Բագրատունյաց թագավորության օրոք, Կիլիկյան Հայաստանում և ուշ միջնադարում, երբ Հայոց թագավորությունն այլևս գոյություն չուներ: Հայոց եկեղեցու վերջին երկու դարերի պատմությունը դուք կծանոթանաք IX դասարանում:

Դասագրքի հեղինակները համոզված են, որ ուսումնասիրելով Հայոց եկեղեցու պատմությունը՝ դուք խոր հարգանքի ու հպարտության զգացումով կլցվեք հարազատ եկեղեցու, ժողովրդի ու հայրենիքի հանդեպ: Դուք ինքներդ ձեզ համար կբացահայտեք, որ Հայոց եկեղեցին համազգային այն կառույցն է, որ մշտապես իր ժողովրդի խորհրդարանն, ուսուցանողն ու բարոյական նեցուկն է եղել, կանգնած է եղել հայրենի պեղության կողքին: Իսկ անկախ պեղականության բացակայության պայմաններում ինքն է դարձել ամբողջ հայությանը համախմբող և կազմակերպող ուժը, գիր ու գրչության, հայոց մերօրյա մշակույթի հիմնական կերպողը, հայոց անկախ պեղականության ջահակիրը: Դա կօգնի ձեզ իր պատմական առաքելության մեջ ճանաչելու մեր ազգային ու հոգևոր այս եզակի կառույցը:

Հեղինակներ

ԳԼՈՒԽ 1 ՆԱԽԱՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿՐՈՆՆԵՐ

ԴԱՍ 1. ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԸ

Բնության երևույթների պաշտամունքը

Ինչպես աշխարհի շատ ժողովուրդներ, այնպես էլ հին հայերը հեթանոս էին: Նրանք երկրպագում էին բնության երևույթներին՝ ջրին, կրակին, երկնային լուսատուներին, կենդանական և բուսական աշխարհին, լեռներին և այլն:

Հին հայերի կարծիքով՝ գոյություն ունեին **բարի և չար ոգիներ**: Դրանք պատկերվում էին կենդանիների, բույսերի կամ մարդու տեսքով:

Հիվանդությունների, խավարի, մահվան և այլ չար ազդեցություն ունեցող ոգիները կոչվում էին **չարք, դևք**: Այս բառից է ծագում **դիվահար** բառը, որը նշանակում է դևից խփված, այսինքն՝ խելագար:

*Այծի արձանիկ.
Ք.ա. XIII դար*

Ժայռապարկեր Ուղտասարից. Ք.ա. IV հազարամյակ

Տոբեմիզմ

Հեթանոս հայերի կարծիքով՝ աշխարհը ստեղծ էր երեք մասից՝ **Երկինք, Երկիր և Ծով**:

Հեթանոսական դարաշրջանի հայերի հավատալիքներում կարևոր տեղ ուներ տոտեմիզմը, այսինքն՝ կենդանու կամ բույսի պաշտամունքը: Հին հայերը ենթադրում էին, որ բնության առարկաները ինչ-որ ժամանակ եղել են մարդիկ, հետևաբար վերջիններս ազգակից էին կենդանական և բուսական աշխարհին: Մի առասպելի համաձայն՝ լեռները նախապես եղել են հսկա մարդիկ, ովքեր ըմբոստացել են աստվածների դեմ: Աստվածները պատժել են նրանց՝ քարացնելով: Հին հայերը հավատում էին, որ յուրաքանչյուր մարդ ունի իր հովանավոր աստղը: Եվ եթե այդ աստղը խամրի, ապա մարդուն վտանգ կսպառնա:

Հեթանոսական դարաշրջանի առասպելները

Հեթանոսական Հայաստանում ձևավորվեցին մի շարք առասպելական պատմություններ: Դրանց բնորոշ առանձնահատկությունն այն էր, որ աստվածների կերպարները ներկայացվում էին որպես իրական պատմա-

Ուրարտական որմնանկար

*Հայոց աստվածություն.
բարձրաքանդակ Արծկեից,
Ք.ա. IX դար*

*Անահիտ աստվածուհի,
Բրիտանական թանգարան*

*Հայկր առյուծի վրա.
որմասնկար Էրեբունի-Երևանից*

կան անձինք: Այդ առասպելները պահպանվել են **Պատմահայր Ս. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունում»**: Հայոց նախահայր Հայկը և նրա սերունդները՝ Արամը, Արա Գեղեցիկը և մյուսները, հանդես են գալիս որպես հայոց վաղ պետականության կերտողներ: Իսկ նրանց հակառակորդները՝ **Բաբելոնի արքա Բելը, Ասորեստանի թագուհի Շամիրամը և Մարաստանի արքա Աժդահակը** մարմնավորում են չար ուժերը:

Արա Գեղեցիկի կերպարով հանդես է գալիս հին աշխարհի շատ ժողովուրդների մեջ տարածված մեռնող և հարություն առնող աստծու պաշտամունքը: Այն մարմնավորում էր բնության ստեղծարար ուժը:

Հայոց հեթանոսական դիցարանը

Հայկական լեռնաշխարհի արևմուտքը հայոց հնագույն պետականության բնօրրաններից մեկն էր: **Բարձր Հայքում** և դրա մոտակայքում էին սփռված հայոց հեթանոսական դիցարանի աստվածների պաշտամունքի կենտրոնները: Արամազդը հայոց գերագույն աստվածն էր: Անահիտը՝ մայր աստվածուհին և բերրիության խորհրդանիշը: Միհրը՝ երկնային լույսի և արևի աստվածն էր, Արամազդի որդին, Վահագնը՝ ամպրոպի և կայծակի աստվածն էր: Նանեն՝ ընտանիքի պահապանը, ողջախոհության

և ռազմի աստվածուհին էր, Արամազդի դուստրը: Տիրը՝ դպրության, իմաստության և գուշակության աստվածն էր: Աստղիկը՝ գեղեցկության և սիրո աստվածուհին էր:

*Թեյշերա աստծու
արձանիկը.
Կարմիր բլուր*

Վանի թագավորության դիցարանը

Ք.ա. IX դարի կեսերին կազմավորվեց **Վանի կամ Արարատյան թագավորությունը** (Ուրարտու), որն աստիճանաբար միավորեց Հայկական լեռնաշխարհի մեծ մասը: Վան քաղաքի միջնաբերդում գտնվող **Մեծի դուռ** կոչվող ժայռի վրա **Իշպուհինի արքան** փորագրել տվեց իր տերության բոլոր աստվածների անունները:

Վանի թագավորության գերագույն աստվածը **Խալդին** էր: Նա արքայի անձի հովանավոր աստվածն էր: Խալդին էր առաջնորդում արքայական զորքին հաղթական արշավանքներում: Մեծ ժողովրդականություն էին վայելում պատերազմի աստված **Թեյշերան** և նրա կինը՝ **Խուրա** աստվածուհին: Արևի աստվածն էր **Շիվինին**:

Վանի թագավորության անկումից հետո այս աստվածների անունները մոռացվեցին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Բնության ինչ երևույթների էին երկրպագում հեթանոս հայերը:
2. Հին հայերի պատկերացմամբ՝ որո՞նք էին բարի ոգիները:
3. Ինչպե՞ս էին կոչվում չար ոգիները:
4. Հեթանոս հայերի կարծիքով՝ քանի՞ մասից էր բաղկացած աշխարհը:
5. Ի՞նչ է տոտեմիզմը:
6. Ո՞րն է հայոց հեթանոսական առասպելների առանձնահատկությունը: Ո՞ւմ աշխատության մեջ են պահպանվել այդ առասպելները:
7. Հայոց հեթանոսական դիցարանի ի՞նչ աստվածներ գիտեք:
8. Որո՞նք էին Վանի թագավորության գլխավոր աստվածները:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Հեթանոս
Բարի և չար ոգիներ
Բախտ
Դիվահար
Տոբեմիզմ
Անդունդ
Միերի դուռ

Լրացուցիչ նյութ

Մի ծերունի քաղաք գնաց՝ իր ձեռագործ աշխատանքները վաճառելու: Պատահեց, որ մահամերձ վիճակում գտնվող մի մեծահարուստի դռան առջև նստեց: Եվ ահա տեսավ սևակերպ ձիեր և սևադեմ ու սարսափազրու հեծյալներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ձեռքում հրեղեն գավազան ուներ: Հասնելով մեծահարուստի դռանը, ձիերից իջնելով՝ բոլորն էլ արագորեն տուն մտան: Հիվանդը, նրանց տեսնելով, սկսեց Աստծուն աղաղակել. «Տեր, օգնիր ինձ»: Իսկ նրանք ասացին.

- Ա՞յժմ հիշեցիր Աստծուն, երբ արեգակը մայր մտավ: Ինչո՞ւ նրան չէիր փնտրում կյանքիդ բոլոր օրերին, քանի դեռ արևը ծագում էր: Այլևս ո՛չ հույսի, ո՛չ էլ մխիթարության բաժին կա:

«Հայելի Վարուց»

2. ՀԻՆ ՀՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ԿՐՈՆՆԵՐԸ

Աշխարհի ստեղծման հին հնդկական առասպելը

Բուդդա

*Վիշնու աստված,
Հնդկաստան, Ք.ա. V դար*

Հին հնդիկներն իրենց պատկերացումներն ունեին աշխարհի, իրերի և երևույթների ստեղծման մասին: Դրանց վերաբերյալ տեղեկությունները պահպանվել են հնդկական ամենավաղ գրական ստեղծագործության մեջ՝ «Վեդաներում» (վեդա նշանակում է գիտելիք):

Ըստ Վեդաների՝ աշխարհն ստեղծվել է ջրից և ոսկե ձվից: Ոսկե ձվից էր ծնվել նաև ամեն բանի արարիչ Բրահման: Ամենասկզբում նա ծուն երկու մասի բաժանեց՝ ստեղծելով երկինքն ու երկիրը:

Հին հնդկական առասպելում նշված է, որ աշխարհն արարելուց հետո Բրահման ստեղծեց նաև աստվածներին ու մարդկանց: Աստվածներն ապրում էին **Հիմալայան լեռներում**:

Հնդիկների գլխավոր աստվածը **Ինդրան** էր: Նա ամպրոպի և բերրության աստվածն էր:

Ժողովրդական ավանդությունն այսպես է ներկայացնում բուդդայականության ծագումը: Ք.ա. VI դարում Հնդկաստանի հյուսիսում ապրում էր մի արքայազն: Նա իր ամբողջ ժամանակը տրամադրում էր աշխարհը, կյանքը հասկանալուն, փորձում էր գտնել արդարությանը հասնելու ճանապարհը: 29 տարեկան հասակում նա հեռացավ պալատից և սկսեց ճանապարհորդել: Նա բնակություն հաս-

տատեց անապատում, որտեղ երկար տարիներ ապրելուց հետո գտավ իրեն հուզող հարցերի պատասխանը: Այդ օրվանից նա ստացավ **Բուդդա** անունը, որ նշանակում է **պայծառատես, ճշմարտությունը գտած**:

Բուդդան քարոզում էր, որ բոլոր մարդիկ, անկախ իրենց ծագումից և ունեցվածքից, հավասար են: Ամենամեծ առաքինությունը նա համարում էր որևէ ցանկությունից հրաժարվելը:

Բուդդայի ուսմունքը հետագայում տարածվեց ողջ Հնդկաստանում և այսօր էլ Հնդկաստանի հիմնական կրոններից մեկն է:

Աշխարհի ստեղծման զրադաշտական առասպելը

Մինչնուսուլմանական պարսկական կրոնն անվանվում էր զրադաշտականություն: Ըստ հին պարսկական առասպելի՝ աշխարհն ուներ ծվի տեսք, որտեղ երկիրը դեղնուցն էր, իսկ երկինքը՝ կեղևը: Աշխարհը ստեղծել էր զրադաշտական դիցարանի գերագույն աստվածը՝ **Ահուրամազդան**:

Ահուրամազդան պատկերացվել է կրակի տեսքով: Նա «սուրբ կամ բարի ոգու» հայրն էր: Նա է գլխավորել պայքարը չարի դեմ, եղել **Ջրադաշտի** ուսուցիչը: Ահուրամազդան Ջրադաշտին ընտրել է որպես միջնորդ երկնքի և երկրի միջև:

Չար ուժերի ստեղծողը և հովանավորը **Ահրիմանն** էր: Նա է ստեղծել օձերին, կարիճներին, հրեշներին և այլ անմաքուր էակների:

Աշխարհի ստեղծումից անմիջապես հետո այն բաժանվել է երկու մասի՝ լույսի արքայության՝ երկնքում ապրող Ահուրամազդայի և խավարի թագա-

Ջրադաշտ մարգարե, որմնաքանդակ Պերսեպոլիսից, Ք.ա. 500 թ.

վորության՝ դժոխքում ապրող Ահրիմանի գլխավորությամբ:

Այնուհետև Ահուրամազդայի և Ահրիմանի, այսինքն՝ բարու և չարի միջև պայքար է սկսվել հանուն իշխանության:

Այդ պայքարի ժամանակ Ջրադաշտը ստանում է նյութական կերպարանք: Նա ժամանակ առ ժամանակ վերածնվում է, որպեսզի պայքարի չարի դեմ: Վերջում բարին հաղթում է չարին, Ահուրամազդան ոչնչացնում է Ահրիմանին: Ահուրամազդան մեղավորներին դժոխքում դատապարտելու է հավերժական տանջանքների, իսկ արդարները պիտի հասնեն երանության:

Ջրադաշտի առաքելությունը

Ջրադաշտը մարգարե էր, ով ծնվել էր Իրանի արևելքում:

Ջրադաշտի առաքելության նպատակն էր սատարել երկրում բարու հաղթանակին: Նրա քարոզներում իշխում էր հետևյալ գաղափարը. բարու և չարի պայքարում արդարությունը կարող էր հաղթանակել միայն մարդու աջակցությամբ:

Իր քարոզների համար Ջրադաշտը հալածվել է, ապա ապաստան գտել **պարսից** արքայի մոտ: Հետագայում նա սպանվել է իր հակառակորդների կողմից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն է հնդկական ամենահին գրական ստեղծագործությունը:
2. Ըստ հին հնդկական առասպելի՝ ո՞ր աստվածն է ստեղծել աշխարհը:
3. Որտե՞ղ էին բնակվում հին հնդկական աստվածները:
4. Ինչո՞ւ արքայազնը ստացավ Բուդդա անունը:
5. Ի՞նչ էր սովորեցնում Բուդդան:
6. Ինչպե՞ս էր կոչվում հին պարսկական կրոնը: Ըստ այդ կրոնի՝ ինչի՞ էր նման աշխարհը:
7. Ո՞վ էր Ահուրամազդան: Ինչպե՞ս էին նրան պատկերացնում հին պարսիկները:
8. Ո՞րն էր Զրադաշտի առաքելությունը:

Առաջադրանք

Համեմատե՛ք հին հնդկական ու հին պարսկական կրոնները և լրացրե՛ք ըստ Վենի դիագրամի:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

«Վեդա»

Բրահմա

Բուդդա

Զրադաշտականություն

Ահուրամազդա

Զրադաշտ

Ահրիման

3. ՀՈՒՆԱ-ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԴԻՑԱՐԱՆԸ ԵՎ ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ԿՐՈՆԸ

Հունական դիցարանը

Կարիափրիդ.
արձան-սյունաքար

Հին հույները հեթանոսներ էին և պաշտում էին բազմաթիվ աստվածների: Ժամանակի ընթացքում նրանք այդ աստվածների վերաբերյալ գեղեցիկ առասպելական պատմություններ ստեղծեցին: Այդ աստվածներն ապրում էին Հունաստանի Օլիմպոս լեռան վրա: Այստեղից էլ առաջացել է **Օլիմպիական աստվածներ** անվանումը: Աստվածներին գլխավորում էր **Ջևարը՝** երկնքի և ամպրոպի ամենազոր աստվածը: Մնացած աստվածներն անվերապահորեն ենթարկվում էին նրան: Նրանց մի մասը **Ջևարի** որդիներն ու դուստրերն էին, ինչպես **Աթենասը, Արեսը և Հեփեստոսը:**

Հույները կարծում էին, որ կյանքում ամեն մի երևույթ կախված է աստվածների կամքից: Շատ տաճարներում կային գուշակներ, որոնց կարելի էր հարցնել անցյալում տեղի ունեցած և ապագայում կատարվելիք իրադարձությունների մասին: Նշանավոր էին **Ջևարի և Ապոլլոն** աստծու տաճարների գուշակները: Այստեղ էին գալիս մարդիկ ոչ միայն Հունաստանից, այլև Հռոմից և Արևելքի երկրներից:

Հռոմեական դիցարանը

Հին հույների նման հռոմեացիներն էլ հեթանոսներ էին և պաշտում էին բազմաթիվ աստվածների: Հռոմեական կրոնը ձևավորվեց տարբեր կրոնների ազդեցության ներքո: Հին Իտալիայում հռոմեացիներից բացի ապրում էին նաև բազմաթիվ այլ ժողովուրդ-

Աթենաս աստվածուհին

ներ: Հատկապես ուժեղ էր Իտալիայի հնագույն ժողովուրդներից **Էտրուսկների** դիցարանի դերը: Էտրուսկներից հռոմեացիները վերցրին մի քանի աստվածների պաշտամունքը, սակայն հռոմեական աստվածների մեծ մասը նույնացվում էր հունական համապատասխան աստվածների հետ, այսպես՝ **Յուպիտերը**՝ Զևսի, **Մարսը**՝ Արեսի, **Վեներան**՝ Ափրոդիտի և այլն:

Կրոնը հռոմեացիների կյանքում կարևորագույն նշանակություն ուներ: Յուրաքանչյուր հռոմեացի ուներ իր անձնական հովանավոր ոգին, որը կոչվում էր **գենիուս**: Այն հայտնվում էր մարդու ծննդյան պահից և անհետանում նրա մահվան հետ միաժամանակ: Ընտանիքի մահացած անդամները վերածվում էին ոգիների և ապրում էին այնտեղ, որտեղ նրանց թաղել էին: Այդ ոգիների համար մշտապես ուտելիք և ծաղիկներ էին տանում:

Արևելքի ու Արևմուտքի կրոնական միավորումը և հելլենիստական դիցարանը

Ք.ա. 334-330 թթ. Ալեքսանդր Մակեդոնացին նվաճեց Առաջավոր Ասիան: Նրա մահից հետո այստեղ առաջացան մի շարք պետություններ, որոնք կոչվում են **հելլենիստական**: Այստեղ իշխում էին ծագումով հույն արքաները, սակայն բնակչության գերակշիռ մասը կազմում էին արևելյան ժողովուրդները: Ժամանակի ընթացքում հույների և տեղական բնակչության միջև հաստատվեցին բնականոն հարաբերություններ: Աստիճանաբար երկու մշակույթները՝ արևելյանը և հունականը, ձեռք բերեցին բազմաթիվ նմանություններ, միախառնվեցին: Դրա արդյունքում ձևավորվեց նոր՝ հելլենիստական մշակույթ, որն առաջին հերթին իր արտահայտությունը գտավ կրոնի մեջ:

Հելլենիստական մշակույթը տարածվեց նաև այն երկրներում, որտեղ իշխում էին տեղական ծագում ունեցող արքաները: Այստեղ հունարենին ու հունական մշակույթին տիրապետելը համարվում էր քաղաքակրթության աստիճան:

Մշակութային միախառնումից բացի, տեղական և օտար աստվածները հելլենիստական պետությունների դիցարաններում միավորվեցին մեկ աստվածության անվան ներքո:

Ալեքսանդր Մակեդոնացի

Հույների գերագույն աստված Զևսը վերածվեց հելլենիստական պետությունների արքաների հովանավոր աստծու: Ք.ա. III դարի վերջերին հելլենիզմը մուտք գործեց նաև Հայաստան, և հայոց թագավորներին հովանավոր գերագույն աստվածը դարձավ Զևս-Արամազդը:

Հելլենիստական դարաշրջանի դիցարաններն ավելի պարզունակ էին: Զևսի, Դիոնիսոսի և որոշ այլ աստվածների պաշտամունքը լայն տարածում ուներ հասարակ ժողովրդի մեջ: Այս աստվածները հավատացյալ մարդկանց համար նախկինի պես երկնքում ապրող անմատչելի աստվածներ չէին, որոնց հետ կարող էին շփվել քրմերի միջոցով: Յուրաքանչյուր մարդ անձնական խնդրանքով կարող էր դիմել նրանց:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ էր հունական դիցարանի գերագույն աստվածը:
2. Թվարկեք Զևսի որդիներից և դուստրերից մի քանիսի անունները:
3. Ինչո՞ւ էին հույներն այցելում իրենց աստվածներին:
4. Որո՞նք էին գուշակության նշանավոր տաճարները Հին Հունաստանում:
6. Հունական ի՞ր աստվածների հետ էին նույնացվում հռոմեական գլխավոր աստվածները:
7. Ի՞նչ է նշանակում գենիուս:
8. Ինչպե՞ս ձևավորվեց հելլենիստական մշակույթը:
9. Որո՞նք էին հելլենիստական Արևելքում առավել տարածված աստվածությունները:
10. Ինչո՞ւ էր հասարակ ժողովրդի մեջ լայն տարածում գտել հելլենիստական դիցարանը:

Քննարկենք

1. Ինչո՞վ էր պայմանավորված հռոմեական դիցարանում օտար ծագում ունեցող աստվածների շատ լինելը:
2. Ինչո՞ւ հելլենիստական մշակույթը տարածվեց նաև այն երկրներում, որոնք չէին նվաճվել Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Օլիմպիական աստվածներ

Ջևա

Դիցարան

Գենիուս

Երկրպագել

Հելլենիստական մշակույթ

Հելլենիզմ

Լրացուցիչ նյութ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Երանի՛ նրան, ով իր կյանքը համապատասխանացրել է ճշմարտությանը, այլ ոչ թե ամենայն ստի որս է դառնում:

Երանի՛ և երիցս երանի՛ նրան, ով ճշմարտության գործիչ է դարձել, քանզի Աստված ճշմարիտ է (Հովհ. 3.33) և Նրա մեջ սուտ չկա: Եվ ո՞վ չի բարեանի ճշմարտությունը պահպանողին, քանզի նա հետևում է Աստծուն:

Ով ճշմարտության մեջ է բնակվում, նա արդարև հաճո է Աստծուն, բոլոր մարդկանց համար օգտակար է և ամենայն գործի մեջ՝ շիտակ:

Ճշմարիտ մարդը չի հաճոյանում ուրիշներին, արդարադատ է, արժանիքներ և փառք ու պատիվ չի յուրացնում, չի քամահրում տնանկին և չքավորին, պատասխանների մեջ շողոքորթ չէ, դատողության մեջ ճշմարիտ է, գործի մեջ՝ ջանադիր, միաբանության մեջ միշտ բարեզարդ է, նենգություն չի ճանաչում, կեղծավորություն չի սիրում, զարդարված է բարի գործերով և ղեկավարվում է միայն առաքինությամբ: Այսպիսով, երանի՛ նրան, ով միշտ ծառայում է ճշմարտությանը:

Սուրբ Եփրեմ Ասորի, «Հոգևոր Խրատներ»

ԳԼՈՒԽ 2 ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ

4. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Պարմական ժամանակաշրջանը

Ներոնի պարկերով հռոմեական մեքադադրամ

Ք.ա. I դարում Հռոմեական կայսրությունը նվաճել էր Արևմտյան Եվրոպայի զգալի մասը, Հյուսիսային Աֆրիկան, Փոքր Ասիան և Մերձավոր Արևելքի մի մասը: Այս հսկայածավալ կայսրությունն ընդգրկում էր տարբեր ժողովուրդների, կրոնների ու հավատալիքների խայտաբղետ մի բազմազանություն: Կայսրությունում տարածված էր հեթանոսությունը: Սակայն մարդկանց գիտակցության մեջ աստիճանաբար թուլանում էր հավատը հեթանոսական աստվածների և կուռքերի նկատմամբ: Դաժանորեն ճնշվում էին ազատագրական շարժումները: Տիրապետողների ցուրտությունն ու շվայտությունը բավարարելու համար անընդհատ ավելացվում էին հարկերն ու տուրքերը: Անհնազանդների և հրամանները չկատարողների նկատմամբ ամենուրեք կիրառվում էին կտտանքների ու պատիժների տարբեր միջոցներ:

Հուսահատված մարդիկ ապաստան էին փնտրում անապատներում, անմարդաբնակ վայրերում: Նման իրավիճակ էր տիրում նաև Հռոմեական կայսրության արևելյան շրջաններում:

Պատմական այսպիսի պայմաններում է սկսվել քրիստոնեական քարոզչությունը: Կարճ ժամանակահատվածում, արդեն Ք.հ. I և II դարերում, քրիստոնեությունը տարածվում է ողջ Հռոմեական կայսրությունում և հարևան երկրներում: Նոր կրոնը քարոզում էր հավատ մեկ և ճշմարիտ Աստծու հանդեպ, մարդկանց և ժողովուրդների հավասարություն, ներողամտություն, սեր և այլն: Հասարակության մեջ ամրացնում էր բարոյական կյանքի հանդեպ զգացումը:

Քրիստոնեական առաջին համայնքները

Հիսուսի և ապա առաքյալների քարոզչության շնորհիվ քրիստոնեական առաջին համայնքներն առաջացան **Պաղեստինում**: Առաջին քրիստոնյաներն իշխանություններից գաղտնի հավաքվում և լսում էին առաքյալների խոսքը, ընթերցում սաղմոսներ և աստվածաշնչյան գրքերից այլ հատվածներ, և բոլորը միասին ճաշակում սիրո սեղանից:

Քրիստոնյաների համար քրիստոնեությունը ոչ միայն հավատ ու նվիրում էր, այլև ապրելաձև: Բոլոր համայնքները կապված էին միմյանց հետ: Առաքյալներն ու շրջիկ քարոզիչները մշտապես այցելում էին տարբեր համայնքներ, տեղեկանում նրանց կյանքին ու հոգսերին: Քարոզիչները նոր համայնքներ էին կազմակերպում, դրամ հավաքում մնացած համայնքների համար: Քրիստոնյաներն ունեին հաղորդակցության և տարբեր վայրերում իրար գտնելու պայմանական նշաններ: Նրանք հյուրընկալում էին ճամփորդող քրիստոնյաներին, անհրաժեշտության դեպքում՝ օգնում միմյանց: Քրիստոսի հետևորդներին առաջին անգամ «քրիստոնյա» անվանեցին:

Քրիստոնեության տարածումը

I դարում **Քրիստոսի՝** որպես Փրկիչ-Աստծու մասին հավատքը արագորեն տարածվեց Հռոմեական կայսրության արևելյան շրջաններում: Պաղեստինից բացի, քրիստոնեական գաղտնի համայնքներ ստեղծվեցին **Եգիպտոսում, Փոքր Ասիայում**: Իշխանությունները դաժանորեն հետապնդում էին առաջին քրիստոնեական համայնքներին, իսկ քրիստոնյաներին՝ մահապատժի ենթարկում: Չնայած այս ամենին, նոր կրոնն աստիճանաբար թափանցեց կայսրության նաև կենտրոնական և արևմտյան շրջաններ:

Վաղ քրիստոնեական շրջանի հուշասյուն

Քրիստոնյաների հալածանքները հատկապես սաստկացան III դարում: Հռոմեական որոշ կայսրեր քրիստոնյաներին նույնիսկ հայտարարեցին պետության թշնամիներ: Քրիստոնեական համայնքների մի մասը ոչնչացվեց, իսկ նրանց ունեցվածքը պետականացվեց: Բազմաթիվ քրիստոնյաներ բանտ նետվեցին և մահապատժի ենթարկվեցին:

Սակայն իշխանությունների հալածանքները չթուլացրին քրիստոնեությունը: Ընդհակառակը, շուրջ երեք դար տևած պայքարում քրիստոնեությունն ավելի հզորացավ: Արդեն III դարի վերջերին քրիստոնեության հետևորդների թվում կային շատ ազնվականներ, ուներ քաղաքացիներ և զինվորականներ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ք.ա. I դարի վերջին Հռոմեական կայսրությունում ո՞ր կրոնն էր տարածված:
2. Պատմական ի՞նչ պայմաններում սկսվեց Հիսուս Քրիստոսի քարոզչությունը:
3. Ինչո՞ւ էր քրիստոնեությունն արագորեն տարածվում:
4. Որտե՞ղ ստեղծվեցին առաջին քրիստոնեական համայնքները:
5. Քրիստոնյաներն առաջին անգամ որտե՞ղ անվանվեցին քրիստոնյա անունով:
6. Ինչպե՞ս էին հռոմեական կայսրերը պայքարում քրիստոնյաների դեմ:

Քննարկենք

1. Ինչո՞ւ էր հեթանոսությունը Հռոմեական կայսրությունում անկում ապրում: Նշե՞ք դրա պատճառները:
2. Ինչո՞ւ, չնայած իշխանությունների հալածանքներին, քրիստոնեությունը շարունակեց լայնորեն տարածվել և հզորանալ:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Կուռք

Կրփանք

Քարոզչություն

Առաքյալ

Քրիստոնեություն

Քրիստոնեական համայնք

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԴԱՍՏԱՌԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Քրիստոնեական միջավայրում գոյություն ունեցող սրբագործ մասունք-սրբապատկերներից է համարվում «Քրիստոսի անձեռակերտ դիմանկարը»: Այն հայտնի է նաև «Տիրոջ Դաստառակ», «Փրկչի կենդանագիր պատկեր» և այլ անուններով: Այն 6 դարից ավելի պահվում է Իտալիայում՝ Ջենովայի Սուրբ Բարդուղիմեոս հայկական եկեղեցում:

Ըստ ավանդության, սույն անձեռակերտ դիմանկարը Հիսուսի ամենաին պատկերն է և հավաստի տվյալներ կան, որ այն Փրկչի իրական պատկերն է: Սուրբ Հովհաննեսի Ավետարանում կարդում ենք, թե հույն մարդկանց մի խումբ գալիս են Փիլիպպոս առաքյալի մոտ և խնդրում են հանդիպել Հիսուսին: Ըստ եկեղեցու հայրերի վկայության՝ այդ հույներին ուղարկել է Աբգար թագավորը, որպեսզի Հիսուսին հրավիրեն գնալ իր մոտ, որպեսզի բժշկի իրեն: Սակայն, ավանդությունից մեզ հայտնի է, որ Հիսուս չի կարողանում գնալ, բայց խոստանում է, որ Աբգարի մոտ կուղարկի իր աշակերտներից մեկին: Ըստ ավանդության՝ դարձյալ Աբգարի ուղարկած դեսպանը փորձում է գծագրել Հիսուսի դիմապատկերը, սակայն չի հաջողում, որովհետև Հիսուսի դեմքից հզոր լույս էր ճառագում: Մի պահ, սակայն, երբ Հիսուս Իր դեմքն է լվանում և դեմքը հավում է դաստառակին, նրա դեմքը գծագրվում է դաստառակի վրա: Ահավասիկ, այս դաստառակը, որ Աբգար թագավորի դեսպանները տանում են նրան, և որը, ավանդության համաձայն, այսօր պահվում է Իտալիայում:

*Դաստառակ.
Հիսուս Քրիստոսի «կենդանագիր
պատկերով»*

5. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄՈՒՏՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉՆԵՐԸ

Հայոց եկեղեցու պատմությունը սկիզբ է առնում Քրիստոսի ժամանակներից կամ, ինչպես ընդունված է ասել, առաքելական քարոզչության տարիներից: Այդ մասին տեղեկություններ են պահպանվել ասորական ու հունական հնագույն սկզբնաղբյուրներում: Դրանք որպես **սրբազան ավանդություն*** տարածվել են նաև հայերի մեջ և բանավոր փոխանցվել սերնդից սերունդ, իսկ V դարում՝ հայոց գրերի գյուտից հետո, գրի առնվել:

Ըստ այդ ավանդության՝ Հայաստանում քրիստոնեությունն առաջին անգամ քարոզել են Հիսուս Քրիստոսի աշակերտներ **Ս. Թադեոս*** և **Ս. Բարդուղիմեոս*** առաքյալները:

Ս. Թադեոս առաքյալի քարոզչությունը Հայաստանում

Հիսուս համբարձվելուց առաջ աշակերտներին պատվիրում է գնալ և տարբեր ազգերի մեջ տարածել իր ուսմունքը: Մյուս առաքյալների նման Ս. Թադեոսը նույնպես ձեռնամուխ է լինում Ուսուցչի պատգամի իրականացմանը:

Ըստ ավանդության՝ Ս. Թադեոսը նախ գնում է Հյուսիսային Միջագետք՝ Եդեսիա* փոքրիկ թագավորություն, որտեղ իշխում էր Ս. Աբգար թագավորը: Առաքյալը բժշկում է հիվանդ թագավորին, քարոզում Հիսուսի պատվիրանները: Ս. Մովսես Խորենացին գրում է, որ Եդեսիայի բնակիչների մեծ մասը, այդ թվում Ս. Աբգար թագավորը և պալատականներից շատերը դառնում են քրիստոնյա:

Եդեսիայում Ս. Թադեոսը հիմնում է **եպիսկոպոսական աթոռ**, ձեռնադրում հոգևորականներ:

Այնուհետև նա անցնում է Մեծ Հայքի թագավորություն: Ս. Թադեոս առաքյալն առաջինն էր, որ Հայաստան եկավ՝ քարոզելու Քրիստոսի ուսմունքը, և այդ է պատճառը, որ Հայոց հայրապետական աթոռը կոչվում է նաև **Աթոռ Թադեի**:

Առաքյալը շրջում և քարոզում է Հայաստանի տարբեր գավառներում:

Նա հատկապես լայն գործունեություն է ծավալում **Արտազ** գավառում, որտեղ գտնվում էր Հայոց Սանատրուկ թագավորի ամառային նստավայրը: Ս. Թադեոսի քարոզների շնորհիվ քրիստոնյա են դառնում **Ս. Սանդուխտ** արքայադուստրը, ազնվականների մի մասը, ինչպես նաև հասարակ մարդիկ:

Սանատրուկ թագավորն ու իշխաններից շատերը թշնամաբար են ընդունում քրիստոնեության տարածումը և հալածանքներ սկսում նորադարձ քրիստոնյաների նկատմամբ: Թագավորի հրամանով բազմաթիվ քրիստոնյաներ բանտարկվում և մահապատժի են ենթարկվում: Սանատրուկը չի խնայում և մահվան է դատապարտում նույնիսկ սեփական դստերը՝ Ս. Սանդուխտին:

Որոշ ժամանակ անց զինվորները ձերբակալում և սոսկալի տանջանքների մատնելով՝ մահապատժի են ենթարկում նաև Ս. Թադեոս առաքյալին:

Առաքյալի նահատակության վայրում հետագայում կառուցվում է Արտազի **Ս. Թադեի վանքը**, որն այժմ գտնվում է Իրանի տարածքում:

Ս. Թադեոս առաքյալ

Ս. Թադեոսի վանքը

Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալի քարոզչությունն ու նահապետությունը

Ս. Թադեոս առաքյալի գործունեության տարիներին Հայաստան է գալիս Հիսուսի տասներկու աշակերտներից մեկը՝ Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալը:

Մինչ այդ Ս. Բարդուղիմեոսը քարոզել էր Պարսկաստանում, հասել մինչև Հնդկաստան:

Հայաստանում առաքյալի քարոզչության հիմնական վայրերից է դառնում Սյունյաց նահանգը: Այստեղ շատերն ընդունում են քրիստոնեություն: Գողթն գավառում նա կառուցում է եկեղեցի, հիմնում **Եպիսկոպոսական աթոռ**, Եպիսկոպոս ձեռնադրում իր աշակերտներից մեկին:

Ըստ պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի՝ մի անգամ Հայաստանի տարբեր գավառներով շրջելիս Արտաշատի մոտ միմյանց են հանդիպում Ս. Բարդուղիմեոս և Ս. Թադեոս առաքյալները: **Օթյաց Խաչ** կոչվող վայրում գիշերելուց հետո նրանք կրկին բաժանվում են:

Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալը քարոզել է նաև **Հեր և Զարևանդ** գավառներում: Հետևելով առաքյալին՝ քրիստոնյա է դառնում նաև Սանատրուկ թագավորի քույր **Ս. Ոգուհին**: Քրիստոնեությունը հալածող թագավորի հրամանով Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալը, ինչպես նաև Ս. Ոգուհին ձերբա-

կալվում և բազմաթիվ չարչարանքներից հետո մահապատժի են ենթարկվում:

Այս երկու առաքյալները դարձան Հայոց եկեղեցու հիմնադիրները: Այդ պատճառով է, որ Հայոց եկեղեցին կոչվում է **առաքելական**:

Ամեն տարի նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին Հայոց եկեղեցին տոնում է Ս. Բարդուղիմեոս և Ս. Թադեոս առաքյալների հիշատակը:

*Ս. Բարդուղիմեոս
առաքյալը*

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր ժամանակներից է սկիզբ առնում Հայոց եկեղեցու պատմությունը:
2. Ովքե՞ր են քրիստոնեությունը քարոզել Հայաստանում:
3. Ի՞նչ հիմնեց Ս. Թադեոսը Եդեսիայում:
4. Ո՞ր գավառն է դառնում Ս. Թադեոս առաքյալի գործունեության կենտրոնը:
5. Ո՞վ էր Ս. Սանդուխտ կույսը:
6. Որտե՞ղ է նահատակվում Ս. Թադեոս առաքյալը:
7. Ո՞ր նահանգը դարձավ Ս. Բարդուղիմեոսի քարոզչության կենտրոնը:
8. Ո՞ր գավառում Ս. Բարդուղիմեոսը հիմնեց եպիսկոպոսական աթոռ:
9. Հայաստանի ո՞ր վայրում հանդիպեցին Ս. Թադեոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալները:
10. Ինչպե՞ս վարվեց Սանատրուկ թագավորն առաքյալների և նրանց հետեւորդների հետ:
11. Ի՞նչ արդյունք ունեցավ Ս. Թադեոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզչությունը Հայաստանում:
12. Հայոց եկեղեցին ե՞րբ է տոնում Ս. Թադեոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների հիշատակը:

Քննարկենք

1. Ինչպե՞ս եք գնահատում Սանատրուկ թագավորի գործունեությունը:
2. Արդարացվա՞ծ էր արդյոք Ս. Սանդուխտ կույսի, Ս. Ոգուհու և մյուս քրիստոնյաների անձնազոհությունը:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Առաքելական եկեղեցի
Աթոռ Թաղեի
Եպիսկոպոսական աթոռ

Բառարան

Սրբազան ավանդություն – Քրիստոնեական եկեղեցու սկզբնավորման օրվանից պահպանված ու մեզ փոխանցված բանավոր պատմություն:

Ս. Թաղեոս – Ավետարանում հիշատակվում է Նաև Ղերեսո անունով:

Ս. Բարդուղիմեոս – Ավետարանում հիշատակվում է Նաև Նաթանայել անունով:

Եղեսիա – քաղաք Հյուսիսային Միջագետքում:

Լրացուցիչ նյութ

ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴ

Սուրբ Գեղարդը, ըստ ավանդության, նիգալի այն ծայրն է, որով Ղուկիանոս անունով հռոմեացի զինվորը խոցեց Հիսուսի կողը (Հովհ. 19.34): Համաքրիստոնեական այս սրբությունը Հայաստան է բերել Սուրբ Թաղեոս առաքյալը:

Հայոց եկեղեցին դարեր շարունակ Սրբալույս Սյուռնը օրհնում է Սուրբ Գեղարդով:

Սուրբ Գեղարդը պահպանվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի թանգարանում:

ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱՄՈՐ ՊԱՏԿԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Սովորաբար հայ կերպարվեստի մեջ Բարդուղիմեոս առաքյալը պատկերվում է Տիրամոր պատկերը ձեռքին: Այս հանգամանքը պայմանավորված է Աստվածածնի վերափոխման ավանդության հետ: Համաձայն այդ ավանդության՝ Սուրբ Կույսի ննջման և թաղման ժամանակ Բարդուղիմեոս առաքյալը չի եղել առաքյալների հետ և վերադառնալով շատ է տրտմում, որ չի կարողացել հրաժեշտ տալ Աստվածածնին: Առաքյալի թախանձանքներին տեղի տալով՝ մյուս առաքյալները բացում են Սուրբ Կույսի գերեզմանը, բայց այն թափուր են գտնում. Աստվածածինը վերափոխվել էր երկինք: Ի մխիթարություն Բարդուղիմեոսի Հովհաննես առաքյալը նրան է հանձնում Սուրբ Կույսի կենդանագիր պատկերը, որը տրվել էր Հովհաննես Ավետարանիչին՝ որպես սփոփանք և ապաքինում հիվանդներին: Մովսես Խորենացու վկայությամբ՝ Բարդուղիմեոսը պատկերը Հայաստան է բերում և զետեղում Անձևացյաց գավառի Դարբնոց քար կոչված տեղում, որ հետագայում, ի պատիվ Տիրամոր պատկերի, կուսանոց է հիմնվում:

*Վ. Սուրենյանց.
Տիրամայրը մանկան հետ*

6. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ I - III ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Սարգիս Պիծակ.
Հովհաննես ավետարանիչ և Պրոխորոս

I-III դարերում Հայաստանում զարգանում էին երկրի տնտեսությունը, արհեստագործությունն ու առևտուրը: Հիմնադրվում և կառուցվում էին նոր ամրոցներ ու քաղաքներ, որոնցից հատկապես նշանավոր էր Վաղարշ I-ի (117-140) հիմնադրած Վաղարշապատ քաղաքը: II դարի վերջին այն դառնում է Հայաստանի մայրաքաղաքը:

Պատմական զարգացման այս շրջանում Հայաստանի տարբեր գավառներում աստիճանաբար ավելանում էին քրիստոնեական համայնքները: Քրիստոնյա էին դառնում ոչ միայն հասարակ մարդիկ՝ գյուղացիներ, արհեստավորներ, այլև բազմաթիվ իշխաններ ու նախարարներ: Համայնքներն ունեին **հոգևոր առաջնորդներ՝ եպիսկոպոսներ**, ովքեր ուսուցանում և մեկնաբանում էին Ավետարանը:

Հայաստանի եպիսկոպոսական աթոռներն ու առաջին եպիսկոպոսները

Դեռևս I դարում Ս. Թադեոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալները Հայաստանի տարբեր գավառներում հիմնել են եպիսկոպոսական աթոռներ և ձեռնադրել եպիսկոպոսներ:

Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալը Գողթն գավառում տեղի **իշխանի** և **իշխանուհու խնդրանքով** հիմնադրել է եկեղեցի, իսկ Ս. Թադեոս առաքյալը եպիսկոպոսական աթոռ է հիմնել Արտազում: Նրանք ձեռնադրել են եպիսկոպոսներ՝ իբրև նորաստեղծ քրիստոնյա համայնքների առաջնորդներ:

Արդեն III դարի կեսերին **Մեծ Հայքում գոյություն ուներ լավ կազմակերպված և ճանաչում գտած եկեղեցի:**

Փոքր Հայքում I-III դարերում նույնպես գործել են բազմաթիվ քրիստոնեական համայնքներ՝ իրենց եպիսկոպոսներով, քահանաներով և սարկավազներով:

Հալածանքներ քրիստոնյաների դեմ

Ինչպես հարևան երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում քրիստոնյաները ենթարկվել են խիստ հալածանքների: I-III դարերում Հայաստանում բազմաթիվ քրիստոնյաներ են նահատակվել: Հավատքի պատճառով նահատակվածներին անվանում են **նահատակներ** կամ **վկաներ** (հունարեն՝ **մարտիրոսներ**^{*}): Հայոց եկեղեցին իր Տոնացույցում^{*} նահատակվածների՝ մարտիրոսների շատ անուններ ունի:

Քրիստոնյաների հալածանքների վերաբերյալ կան բազմաթիվ պատմական ավանդություններ: Դրանցից է սրբոց **Ոսկյանք** վկաների ավանդությունը: Ս. Թադեոս առաքյալի քարոզչության տարիներին Հռոմի կայսեր կողմից որպես պատգամավորներ Հայաստան են ուղարկվել **հինգ արքայազուն իշխաններ**: Ճանապարհին նրանք հանդիպել են Ս. Թադեոս առաքյալին: Լսելով վերջինիս քարոզներն ու տեսնելով գործած հրաշքերը՝ նրանք քրիստոնյա են դարձել: Խումբը կոչվել է Ս. Ոսկյանք՝ նրանց ղեկավարի անունով: Ս. Թադեոս առաքյալի նահատակությունից հետո նրանք առանձնացել են Ծաղկոտն լեռներում և ճգնակյաց^{*} կյանք վարել:

Ձեռագիր Ավեփարանների պարկերազարդ ցանկ

Ոսկյան քարոզների շնորհիվ քրիստոնեություն են ընդունել մի խումբ հայ ազնվականներ, ովքեր, հեռանալով հայոց թագավորի պալատից, բնակություն են հաստատել լեռներում: Քրիստոնյա դարձած պալատականներն իրենց առաջնորդի անունով կոչվել են **Ս. Սուբիասյանք**: Հետագայում Ս. Ոսկյանք և Ս. Սուբիասյանք նահատակվել են իշխանությունների հալածանքների հետևանքով:

Սալահունյաց գավառի իշխան Սուրենը, չկարողանալով համոզել որդուն՝ ուրանալ քրիստոնեությունը, հրամայում է սպանել նրան:

Փոքր Հայքում իշխանություններն այնքան քրիստոնյաներ էին բանտարկել, որ բանտերում ոճրագործների համար ազատ տեղ չէր մնացել:

Սակայն այս հալածանքները չկարողացան կասեցնել քրիստոնեության տարածումը Հայաստանում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Հայաստանի դժգոհությունը էին առաքյալները հիմնադրել եպիսկոպոսական աթոռներ:
2. Ինչպե՞ս էին Հայաստանի և հարևան երկրների իշխանությունները վերաբերվում քրիստոնյաներին I-III դարերում:
3. Ովքե՞ր են կոչվում նահատակներ կամ վկաներ:
4. Ովքե՞ր էին Ս. Ոսկյանք:
5. Որտե՞ղ էին ապրում Ս. Ոսկյանք:
6. Ովքե՞ր էին Ս. Սուբիասյանք:
7. Ինչպե՞ս նահատակվեցին Ս. Ոսկյանք և Ս. Սուբիասյանք:

Քննարկենք

1. Ինչո՞ւ էին առաջին դարերում հալածվում քրիստոնյաները, և ինչն էր պատճառը, որ քրիստոնեական համայնքները գնալով ավելանում էին:
2. Ինչո՞ւ էին ճգնաժամները հեռանում անմարդաբնակ վայրեր:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Հոգևոր առաջնորդ

Հիմնել եկեղեցի

Նահապարակ

Մարտիրոս

Բառարան

- Ճգնավոր** – մենակյաց, անապատական, աշխարհիկ կյանքից ու վայելքներից հրաժարված մարդ:
- Մարտիրոս** – հունարեն նշանակում է վկա: Այսպես են կոչում նրանց, ովքեր նահատակվել են՝ վկայելով իրենց հավատը Քրիստոսի հանդեպ:
- Տոնացույց** – եկեղեցական տոների ժողովածու:

Հրացուցիչ նյութ

Ս. ԹԵՈՒԴՈՐՈՍ ՍԱԼԱՀՈՒՆԻ

III դ. վերջերին Սալահունյաց գավառում ապրում էր Սուրեն անունով մի իշխան: Նա իր միակ որդուն նվիրել էր Աթենաս աստվածուհուն և նրա անունով տղային կոչել Աթենադորոս (Աթենասին տուրք):

Սալահունյաց իշխանուհին՝ Սիրանույշը, անչափ բարի և ազնիվ մի կին էր:

Աթենադորոսը պատանի հասակում հիվանդանում է անբուժելի ծանր հիվանդությամբ: Իշխանուհին, հոգ տանելով որդու առողջությանը, Սեղմնուտի ձորակում մի ագարակ է կառուցել տալիս, որն այնտեղ աճող թզենիների պատճառով Թզագարակ է կոչվում: Բարեգութ իշխանուհին Թզագարակում մի ծերանոց է հիմնում: Ծերանոցում Դասիկ անունով մի քրիստոնյա քահանա կար: Մյուսների հետ միասին իշխանուհին և Աթենադորոսը ևս հաճախ էին ունկնդրում ծերունի քահանայի քարոզներն ու խրատները: Շուտով Թզագարակում ապաստանած բոլոր մարդիկ քրիստոնյա են դառնում: Դասիկ քահանան Աթենադորոսին մկրտում և վերանվանում է Ս. Թեոդորոս, այսինքն՝ Աստվածատուր: Մի քանի տարի Սիրանույշ իշխանուհին և Ս. Թեոդորոսը կարողանում են Սուրեն իշխանից ծածուկ պահել իրենց քրիստոնյա լինելը: Սակայն ի վերջո իշխանը տեղեկանում է այդ մասին և ստիպում որդուն հրաժարվել քրիստոնեությունից: Այլ ելք չունենալով՝ Ս. Թեոդորոսը փախչում է հայրական տնից և թաքնվում Սեղմնուտի ձորակում:

Ս. Հակոբ Մծբնեցի եկեղեցին. Մծբին

Զայրացած հայրը երկար որոնումներից հետո գտնում է Ս. Թեոդորոսին: Երբ տեսնում է, որ նա անդրդվելի է, մահվան է դատապարտում մինուճարին:

Ս. Թեոդորոսի մարմինն ամփոփում են Սեղմնուտի ձորակում: Հետագայում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կարգադրությամբ Ս. Թեոդորոսի գերեզմանի վրա մատուռ է կառուցվում: Սիրանույշ իշխանուհին ևս թաղված է որդու շիրիմի մոտ:

ԳԼՈՒԽ 3 ՀԱՅՈՑ ԴԱՐՁԸ

7. ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՌՉԱԿՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐՈՆ

Քրիստոնեությունը պեղական կրոն հռչակելու նախադրյալները

226 թ. Պարսկաստանում տեղի են ունենում քաղաքական մեծ փոփոխություններ: Պարթև Արշակունիները գահընկեց են արվում, և գահ են բարձրանում Սասանյան հարստության ներկայացուցիչները: Սասանյանները վաղուց զբաղեցնում էին Պարսկաստանի քրմապետի պաշտոնը և տիրելով գահին՝ նրանք պետական կրոն են հռչակում զրադաշտականությունը:

Այդ իրադարձությունները չէին կարող չանդրադառնալ հայպարսկական հարաբերությունների վրա: Պարսկաստանի նախկին դաշնակից Հայաստանն այժմ դառնում է նրա գլխավոր հակառակորդներից մեկը, քանի որ Հայաստանում իշխում էր Արշակունիների հայկական ճյուղը:

Իրադրությունն էլ ավելի է բարդանում որոշ հայ նախարարների պառակտիչ գործունեության պատճառով:

Երկիրը ծանր վիճակից դուրս բերելու համար անհրաժեշտ էր համախմբել հայ ժողովրդի բոլոր խավերին, նախևառաջ՝ ազնվականությանը: Հեթանոսությունը, դարեր շարունակ իր վրա կրելով հունա-հռոմեական և պարսկական կրոնների ազդեցությունը, չէր կարող գաղափարական հիմք հանդիսանալ այդ խնդիրը լուծելու համար:

Տրդատ թագավորը կնոջ՝ Աշխենի, քրոջ՝ Խոսրովի դուստրի հետ աղոթելիս

Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը, որը III դարի վերջին Հայաստանում արդեն ուներ մեծաքանակ հետևորդներ: Քրիստոնյաները բոլորին զարմացնում էին իրենց անսասան հավատքով, նրանք նույնիսկ պատրաստ էին հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ հավատքից:

Հռոմեական զորքերի օժանդակությամբ Հայաստանն ազատագրած և 298 թ. վերստին գահ բարձրացած Ս. Տրդատ III Մեծը (287-330), ճիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիճակը, **301 թ. քրիստոնեությունը Հայաստանում հռչակեց պետական կրոն:**

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ:

Ս. Հռիփսիմյան կույսերի նահապարկությունը

Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու վերաբերյալ պատմիչ Ագաթանգեղոսի երկում պահպանվել է պատմական հիմք ունեցող մի **ավանդապատում**: Ըստ այդ ավանդության՝ պարսից Արտաշիր արքան հայոց Խոսրով II թագավորի դեմ դավադրություն կազմակերպելու նպատակով Հայաստան է ուղարկում պարթև Անակ իշխանին: Որսի ժա-

Զվարթնոցի փաճարը, VII դար: Ըստ Սեբեոսի՝ 301 թ. այստեղ են հանդիպել Ս. Տրդատ III թագավորը և Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը

մանակ Անակին հաջողվում է մահացու վիրավորել Խոսրով թագավորին: Սակայն դավադրությունը բացահայտվում է, և հայ իշխանները սրի են քաշում Անակի ողջ ընտանիքը: Փրկվում է միայն նրա մանկահասակ որդին՝ **Սուրենը**, ում դայակը կարողանում է փախցնել Բյուզանդիայի Կեսարիա: Այնտեղ նա մանկանը հանձնում է քրիստոնյա դաստիարակների խնամքին, ովքեր նրան մկրտում և **վերանվանում են Գրիգոր**:

Խոսրով II Արշակունու մահից հետո պարսից թագավորը հարձակվում է Հայաստանի վրա և գրավում այն: Թագաժառանգ **Ս. Տրդատին** փախցնում են Հռոմ: Ս. Տրդատը մեծանում ու դաստիարակվում է հռոմեական արքունիքում: Այնտեղ նա փայլուն զինվորական կրթություն է ստանում և ձեռնամուխ լինում Հայաստանի ազատագրմանը:

287 թ. Ս. Տրդատը հռոմեական բանակների ուղեկցությամբ վերադառնում է հայրենիք: Ճանապարհին՝ Կեսարիայում, նա ծանոթանում է Ս. Գրիգորի հետ և հիանալով նրա իմաստությամբ՝ նրան նշանակում է արքունի քարտուղար: Ս. Տրդատին միանում են բազմաթիվ հայկական զինված ջոկատներ: Հայ-հռոմեական միացյալ ուժերը մի շարք հաղթանակներ են տանում պարսիկների դեմ: Ի նշան տարած հաղթանակների՝ Ս. Տրդատը Եկեղյաց գավառում մեծ հանդիսություններ է կազմակերպում: Ամբողջ

Ս. Տրդատ III, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ և Ս. Հռիփսիմե. Մայր Աթոռի թանգարանում պահվող ամենահին ասեղնագործ պարկերը (1436 թ.)

*Մ. Ալթունյան.
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը
Խոր Վիրապի բանտում*

Խոր Վիրապի Ս. Ասրվածածին եկեղեցին

գորքն ու արքային ուղեկցող շքախումբը ծաղկեպսակներ և զոհեր են մատուցում Անահիտ դիցուհուն: Միայն քրիստոնյա Ս. Գրիգորը հրաժարվում է հեթանոս աստվածուհուն զոհեր մատուցելուց: Արքային վշտացնում է իր սիրելի քարտուղարի արարքը: Նա տարբեր միջոցներով փորձում է «դարձի բերել» Ս. Գրիգորին: Բայց վերջինս մնում է անդրդվելի: Արքան հրամայում է ծանր տանջանքների ենթարկել նրան:

Շուտով Ս. Տրդատին հայտնի է դառնում, որ Ս. Գրիգորը դավադիր Անակ Պարթևի որդին է: Զայրացած արքան հրամայում է նրան նետել մահապարտների համար Արտաշատում կառուցված **Խոր Վիրապ** բանտը: Ըստ Ագաթանգեղոսի պատմության՝ Ս. Գրիգորը Խոր Վիրապում մնում է տասներեք տարի:

Նույն ավանդությունը պատմում է, որ այդ տարիներին **մի քանի տասնյակ քրիստոնյա կույսեր**, Հռոմի կայսեր հալածանքներից փախչելով, գալիս են Հայաստան: Նրանք բնակություն են հաստատում Վաղարշապատ մայրաքաղաքի մոտ գտնվող հնձաններում*:

Կույսերից մեկը՝ **Ս. Հռիփսիմեն**, աննկարագրելի գեղեցկություն ուներ: Ս. Տրդատ թագավորը, գերվելով Ս. Հռիփսիմեի գեղեցկությամբ, ցանկանում է ամուսնանալ նրա հետ: Սակայն Ս. Հռիփսիմեն մերժում է արքայի առաջարկը: Զանազան խոստումներով և ընծաներով Ս. Տրդատը փորձում է հրապուրել նրան, բայց երբ Ս. Հռիփսիմեն մնում է անդրդվելի, հրամայում է սպանել նրան և մյուս կույսերին:

Ագաթանգեղոսի վկայությամբ՝ Ս. Հռիփսիմյան կույսերի նահատակությունից հետո Ս. Տրդատը ծանր հիվանդանում է: Բազմաթիվ միջոցներ են գործադրվում, բայց արքան չի ապաքինվում:

Թագավորի քույր **Ս. Խոսրովիդուխտը** երազ է տեսնում, որ արքային կարող է բուժել միայն Խոր Վիրապում բանտարկված Ս. Գրիգորը: Արքայադստեր երազը թերահավատությամբ է ընդունվում արքունիքում: Ոչ ոք չէր հավատում, թե Ս. Գրիգորը կարող էր ողջ լինել: Ս. Խոսրովիդուխտի պնդմամբ իշխանները մեկնում են Խոր Վիրապ:

Բոլորը զարմանում են՝ տեսնելով, որ Ս. Գրիգորը ողջ էր: Ազատվելով բանտարկությունից՝ նա մեծ հանդիսավորությամբ մուտք է գործում մայ-

րաքաղաք: Արքան զղջում է իր կատարած դաժանությունների համար, և **Ս. Գրիգորը բուժում է նրան**: Ս. Տրդատը դադարեցնում է քրիստոնյաների հալածանքները:

Հրաժարվելով հեթանոսությունից՝ Ս. Տրդատ III Մեծը 301 թվականին քրիստոնեությունը հռչակում է պետական կրոն: **Այսպիսով՝ Հայաստանը դառնում է աշխարհում առաջին քրիստոնյա պետությունը**:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը և Ս. Տրդատ Մեծը Վաղարշապատում՝ Ս. Հռիփսիմյան կույսերի նահատակության վայրում, կառուցում են վկայարաններ* և այնտեղ ամփոփում նրանց նշխարները: Այդ վկայարանների վրա VII դարում կառուցվեցին եկեղեցիներ: Կառուցված երեք եկեղեցիներից մեկը կոչվեց Ս. Հռիփսիմե, մյուսը՝ Ս. Գայանե, իսկ երրորդը՝ Ս. Շողակաթ* անունով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ կարևոր իրադարձություններ տեղի ունեցան Պարսկաստանում III դ. սկզբին: Այդ իրադարձություններն ինչպե՞ս անդրադարձան Հայաստանի վրա:
2. Ինչ էր անհրաժեշտ երկրի պառակտված ուժերը համախմբելու համար:
3. Ինչո՞վ էին աչքի ընկնում քրիստոնյաները:
4. Ո՞ւմ դեմ դավադրություն կազմակերպեց պարսից Արտաշիր արքան:
5. Ո՞վ էր Ս. Գրիգորը:
6. Ինչպե՞ս պատժեց Ս. Տրդատ արքան Ս. Գրիգորին:
7. Ովքե՞ր էին Ս. Հռիփսիմյան կույսերը:
8. Ինչո՞ւ արքան հրամայեց սպանել Ս. Հռիփսիմեին և մյուս կույսերին:
9. Ինչ պատահեց Ս. Տրդատ արքային դրանից հետո:
10. Ըստ ավանդության՝ ո՞վ բուժեց հայոց արքային:
11. Փոխվե՞ց արդյոք Ս. Տրդատի վերաբերմունքը քրիստոնյաների հանդեպ:
12. Քրիստոնեությունը ե՞րբ հռչակվեց որպես Հայաստանի պետական կրոն:

Քննարկենք

Ո՞րն էր քրիստոնեության առավելությունը հեթանոսության նկատմամբ:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Քրմապետ
Սասանյան Պարսկաստան
Երկպառակություն
Արքունի քարտուղար
Դարձի բերել

Բառարան

- Վկայարան** – վկաների նահատակման, թաղման տեղում կամ մատուցների վրա կառուցված շինություն:
- Ս. Շողակաթ** – անունը վերցված է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքից և նշանակում է լույսի շող կաթեց երկնքից:
- Հնձան** – գինի պատրաստելու համար նախատեսված տնակ:

Լրացուցիչ նյութ

Ս. ՏՐԴԱՏ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՍՈՒՐԸ

Ճգնության մեջ հոգին ավանդած Ս. Գրիգոր Լուսավորչին գտնում են Մանյա քարայրի մոտ՝ գիհի ծառի փչակում: Ս. Տրդատ թագավորը նրա գերեզմանի կառուցման համար տալիս է իր համար շատ թանկագին սուրը, որը ստացել էր Կոստանդիանոս կայսրից: Այդ սուրը կոչվում էր «հավլունի»:

Ս. Տրդատ արքայի սրից խաչ են պատրաստում, որի վրա գրում են.

«Սպանման գործի արքայական այս զենքը Կյանքի Արքայի՝ Քրիստոսի խաչին նվիրյալ լինի, որով մեզ փրկեց հավիտենական մահից»:

Ղևոնդ Ալիշան, Արշալույս քրիստոնեության հայոց

8. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉԸ՝ ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրությունն ու գահակալությունը

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելուց հետո Ս. Տրդատ III Մեծը Ս. Գրիգորին մեծ շքախմբով ուղարկում է Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը, որտեղ նա ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Հայաստան վերադառնալուց հետո Ս. Գրիգորը ստանձնում է Հայոց եկեղեցու հովվապետությունը (301-325): Վերադարձին Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը կանգ է առնում Աշտիշատում, որտեղ հնուց կար եպիսկոպոսական աթոռ: Այստեղ նա հիմնում է **Ս. Երրորդություն** անունը կրող եկեղեցի, կանգնեցնում սուրբ սեղան և մկրտության ավազան: Այստեղից ոչ հեռու Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ամփոփում է Կեսարիայից իր հետ բերած սրբերի նշխարները (Ս. Հովհաննես Մկրտչի և Ս. Աթանազիոսի*) և նրանց վրա վկայարաններ կառուցում: **Տարոնում** եկեղեցիներ հիմնադրելուց և քահանաներ ձեռնադրելուց հետո Լուսավորիչը ուղևորվում է **Բագրևանդ**: Այստեղ ևս քրիստոնեական եկեղեցիներ ու վկայարաններ են հիմնադրվում:

Բագավան գյուղաքաղաքում Ս. Տրդատ III-ը, Աշխեն թագուհին, Ս. Խոսրովիդուխտը մեծ շքախմբի ուղեկցությամբ ընդառաջ են գնում վերադարձող հայրապետին և ցնծությամբ դիմավորում նրան: **303 թ. հունվարի 6-ին** Նպատ լեռան մոտ՝ Արածանի գետում, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է թագավորական ընտանիքի և ավագանու անդամներին, զորականների և բազմահազար նորադարձ քրիստոնյաների:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատ III-ին (մանրանկար)

Մայր Տաճարի կառուցումը

Քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն հռչակելուց հետո Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Ս. Տրդատ թագավորի օժանդակությամբ ձեռնամուխ է լինում Մայր Տաճարի՝ Կաթողիկե եկեղեցու կառուցմանը:

Ըստ պատմիչ Ագաթանգեղոսի՝ մի գիշեր, երբ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն առանձնացել և աղոթում էր, հանկարծ տեսիլք է երևում: Հրեշտակներով շրջապատված՝ Հիսուս Քրիստոս իջնում է երկնքից, ոսկե մուրճով հարվածելով գետնին՝ ցույց է տալիս այն վայրը, որտեղ պետք է կառուցվեր եկեղեցին:

Լուսավորիչն այս տեսիլքի մասին պատմում է Ս. Տրդատ արքային, և նրանք ձեռնամուխ են լինում Մայր Տաճարի շինարարությանը: **303 թ. օգոստոսի 15-ին՝ Ս. Աստվածածնի տոնի օրը**, նորակառույց տաճարն օծվում և անվանվում է Ս. Աստվածածին, իսկ ավելի ուշ՝ նաև Ս. **Էջմիածին**: Այն դարձավ հայոց կաթողիկոսների աթոռանիստը: Հայոց եկեղեցին ամեն տարի տոնում է Մայր Տաճար Ս. Էջմիածնի տոնը:

Քրիստոնեության ընդունման պայմական նշանակությունը

Քրիստոնեությունը շրջադարձային նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի քաղաքական, կրոնական և մշակութային կյանքում:

Հայոց պետականության համար ստեղծվեց գաղափարական նոր հենարան, որն այդ և հետագա բոլոր դարերում հայերի համար դարձավ համախմբող ուժ և վահան՝ արտաքին կրոնական և գաղափարաքաղաքական հարձակումների դեմ:

Բացի այդ, քրիստոնեությունը բնույթով շատ ավելի առաջադիմական էր և հոգևոր, մշակութային զարգացման նոր հնարավորություններ էր տալիս: Քրիստոնեություն ընդունելուց հետո ձևավորվեց **Հայ առաքելական եկեղեցու նվիրապետությունը**, որի շուրջ համախմբվեցին շինականն ու արհեստավորը, իշխանն ու զինվորը: Հայոց եկեղեցին իր գործունեությամբ նպաստել է կենտրոնացված ուժեղ պետության ստեղծմանը: Պետականության բացակայության տարիներին նա հաճախ հանդես է եկել որպես ազատագրական պայքարի կազմակերպիչ և ոգեշնչող:

Հայոց եկեղեցին միշտ եղել է իր ժողովրդի հետ, նրան զերծ պահել ձուլ-

ման վտանգից, կատարել ազգապահպան դեր: Իր գոյության ողջ ընթացքում նա աշխարհասփյուռ հայությանը միավորող կամուրջ է հանդիսացել:

Քրիստոնեության ընդունումը նպաստեց **հայոց գրերի** ստեղծմանը: **Հայոց այբուբենը** դարձավ հայ ժողովրդի գոյատևման հենասյուններից մեկը: Վանքերին կից բացվեցին բազմաթիվ դպրոցներ, համալսարաններ, և հայ հոգևոր գործիչներն անգնահատելի դեր խաղացին հայ մշակույթի զարգացման գործում: Նրանք ընդօրինակեցին* բազմաթիվ ձեռագրեր, ստեղծեցին գրականության և արվեստի արժեքավոր գործեր:

Ս. Տրդատը և Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը պահպանեցին **նախաքրիստոնեական մշակութային** արժեքները, որոնք ստեղծվել էին ժողովրդի կողմից:

Քրիստոնեության ընդունումից հետո մեծ զարգացում ապրեց **ճարտարապետությունը**, ստեղծվեցին արվեստի հրաշալի կոթողներ:

Եվ վերջապես, քրիստոնեությունը դարձավ հայ ժողովրդի **ազգային նկարագրի անբաժանելի մասը**:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր քաղաքում Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ձեռնադրվեց եպիսկոպոս:
2. Ո՞ր վայրերում Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը հիմնեց եկեղեցիներ:
3. Որտե՞ղ արքայական շքախումբը դիմավորեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչին:
4. Ե՞րբ և որտե՞ղ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտեց Ս. Տրդատ թագավորին:
5. Ի՞նչ տեսիլք երևաց Ս. Գրիգոր Լուսավորչին:
6. Ե՞րբ տեղի ունեցավ Մայր Տաճարի նավակատիքը:
7. Ի՞նչ նշանակություն ունեցավ քրիստոնեության պետական կրոն ընդունելը հայ ժողովրդի համար:

Քննարկենք

Ինչ՞իւ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը եպիսկոպոս ձեռնադրվեց Կեսարիայում, իսկ գահակալության արարողությունը տեղի ունեցավ Աշտիշատում:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Կաթողիկե եկեղեցի

Տեսիլք

Սուրբ սեղան

Բառարան

Ս. Աթանագինես եպիսկոպոս – նահատակված առաջին քրիստոնյաներից:

Ընդօրինակել – այստեղ՝ արտագրել, կրկնօրինակել, կրկնօրինակը պատրաստել:

Էջմիածին – Աստծու Որդու՝ Հիսուս Քրիստոսի իջած վայր, որն իր տեսիլքում հայտնվեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչին:

Լրացուցիչ նյութ

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻ ՄԿՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երբ լրացավ պաս կատարելու տրված ժամկետը, երանելի Ս. Գրիգորը առավ աշխարհաբանակ զորքը և իրեն՝ թագավորին, նրա տիկին Աշխենին, մեծ օրիորդ Ս. Խոսրովիդուխտին, ամենայն մեծամեծերին և բանակի բոլոր մարդկանց, առավոտյան այգը լուսանալուն պես, Եփրատ գետի ափը տարավ և այնտեղ մկրտեց ամենքին՝ հանուն Հոր և Որդու և Սուրբ Հոգու:

Երբ բոլոր մարդիկ ու թագավորը իջնում էին այնտեղ՝ Եփրատ գետի ջրերի մեջ մկրտվելու, Աստծուց սքանչելի հրաշք երևաց, քանզի գետի ջրերը կանգնելով՝ ետ դարձան: Սաստիկ լույս երևաց լուսավոր սյան նման և կանգնեց ջրերի վրա, ու նրա վրա՝ Տերունական Խաչի պատկերը: Լույսն այնքան պայծառ էր, որ մինչև անգամ արգելում և նվազեցնում էր արեգակի ճառագայթները: Օծության յուրը, որ Ս. Գրիգորը թափում էր մարդկանց վրա, գետի մեջ շրջան կատարելով, պտտվում էր մկրտվողների շուրջը: Բոլորը զարմացած օրհնում ու փառք էին տալիս Աստծուն: Օրվա երեկոյան հրաշքը աներևույթ եղավ: Նրանք, որ այն օրը մկրտվեցին, ավելի քան տասնհինգ բյուր էին արքունական զորքից:

Ազաթանգեղոս, Պարմություն Հայոց

Ըստ ավանդության՝ մկրտության ժամանակ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Ս. Տրդատ արքային վերանվանել է Հովհաննես՝ ի պատիվ Ս. Հովհաննես Մկրտչի: Արքայի մկրտության վայրում պահպանվել է մի քար, որը կոչվում է «Տրդատի արձան»:

ԳԼՈՒԽ 4 ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ

9. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Քրիստոնեական առաջին դպրոցները

Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակվելուց հետո Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Ս. Տրդատ Մեծի աջակցությամբ երկրի տարբեր գավառներում կառուցում է բազմաթիվ եկեղեցիներ, ձեռնադրում քահանաներ և եպիսկոպոսներ:

Սակայն Հայաստանում քրիստոնեությունն ամրապնդելու համար անհրաժեշտ էին առավել մեծ թվով հոգևորականներ:

Ս. Տրդատ III Մեծը և Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Հայաստանի բոլոր շրջաններում բացում են դպրոցներ: Այս դպրոցներում ուսանում էին թե՛ պատանիներ, թե՛ մեծահասակ մարդիկ: Աշակերտներ ընտրվում էին հասարակության տարբեր խավերից՝ արքայական և նախարարական տոհմերից, նախկին քրմերի զավակներից, հասարակ ժողովրդից:

Նորաբաց դպրոցներում քրիստոնեական ուսուցումից բացի դասավանդվում էին նաև հունարեն և ասորերեն, որովհետև Հայաստանում Աստվածաշունչը և ծիսական մյուս գրականությունն ընթերցվում էին այդ լեզուներով, իսկ կրթված հոգևորականներն Աստվածաշնչի անհրաժեշտ հատվածները բերանացի թարգմանում էին հայերեն:

Հայոց եկեղեցու ձևավորման և կազմակերպման շրջանում այս դպրոցները չափազանց մեծ նշանակություն ունեցան:

Հայոց եկեղեցու նվիրապետության ձևավորումը

Հայոց պատմության դասընթացից արդեն գիտենք, որ IV դ. Հայաստանում տիրապետում էին ավատատիրական կարգերը: Երկրի գլուխ կանգնած էր թագավորը: Թագավորից վասալական կախվածության մեջ էին գտնվում նախարարները, ովքեր առանձին նահանգների կամ գավառների սեփականատերեր էին: Նրանք իրենց տարածքներում իշխում էին ժառանգաբար, ունեին զորք և ըստ հզորության արքունիքում զբաղեցնում էին համապատասխան գահեր: Ս. Տրդատ III Մեծը Ս. Գրիգոր Լուսավորչին հանձնում է երկրի **երկրորդ գահը**:

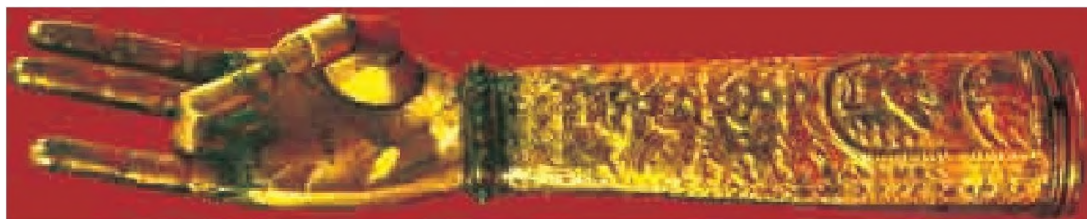
Կաթողիկոսն արքայի հովանավորությամբ ձեռնամուխ է լինում Հայոց եկեղեցու նվիրապետության կազմակերպմանը: Այն ձևավորվում է Հայաստանի պետական-վարչական կառուցվածքին համապատասխան: Բոլոր խոշոր նախարարություններում նշանակվում են մեկական եպիսկոպոսներ: Այս եպիսկոպոսները ենթարկվում էին **Հայոց եպիսկոպոսապետին (Հայոց հայրապետ)**: Գյուղերի և քաղաքների նորաբաց եկեղեցիներում նշանակվում են քահանաներ, ովքեր ենթարկվում էին տվյալ նահանգի կամ գավառի եպիսկոպոսին: Պատմիչ **Ստեփանոս Օրբելյանի** վկայությամբ՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Մեծ Հայքում հաստատում է **36 եպիսկոպոսական աթոռներ**:

Այսպիսով՝ Հայոց եկեղեցու նվիրապետությունը **կազմավորվեց ինքնուրույն ճանապարհով, առանց արտաքին որևիցե միջամտության**:

Նվիրապետության տնտեսական դիրքերն ամրապնդելու նպատակով Ս. Տրդատ III Մեծի հրամանով պետական հողատարածքներից գյուղերի եկեղեցիներին հատկացվում են համապատասխան հողատարածքներ: Թագավորի կարգադրությամբ նորակառուց եկեղեցիներին են հանձնվում նաև մեհենական ունեցվածքն ու հողատարածքները:

Սկզբնական շրջանում եկեղեցական կառույցի մեջ դեռևս պահպանվում էր ժառանգականության սովորույթը: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տոհմը **Հայոց կաթողիկոսության աթոռին նստում էր ժառանգաբար**:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակվելուց հետո հռոմեական Մաքսիմիանոս Դայա կայսրը, ցանկանալով Հայաստանում

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի աջը

վերստին հաստատել հեթանոսությունը, 312 թ. պատերազմ է հայտարարում Հայաստանին: Եվ, ինչպես վկայում են աղբյուրները, «աստվածատյաց կայսրը արմենների դեմ պատերազմելիս ջախջախվեց»: **Դա հանուն քրիստոնեական հավատի աշխարհում տեղի ունեցած առաջին պատերազմն էր:**

Հռոմի նոր կայսր Կոստանդիանոս Մեծը, գահ բարձրանալով, ազատություն շնորհեց քրիստոնյաներին: 313 թ. նա Միլանի հրովարտակով ամբողջ Հռոմեական կայսրությունում քրիստոնեությունը հռչակեց թույլատրված կրոն:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հեղափոխությունը

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գործունեության շնորհիվ քրիստոնեությունը տարածվեց նաև **Վրաստանում, Աղվանքում և Ատրպատականում:** Իր ձեռնադրած եպիսկոպոսներից շատերին նա ուղարկեց Վրաստան, Աղվանից աշխարհ, Ատրպատական: Այնուհետև դարեր շարունակ այդ եկեղեցիները կապված էին Հայոց եկեղեցու հետ և իրենց կաթողիկոսների ձեռնադրությունն ու մյուռոնը ստանում էին Հայոց կաթողիկոսից:

Կյանքի վերջին տարիներին Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն առանձնացել էր **Սեպուհ լեռան** վրա գտնվող **Մանյա այրում** և ճգնավորական կյանք էր վարում: Մահից հետո նա թաղվում է իր տոհմական կալվածք Թորդան գյուղում:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Հայոց եկեղեցու մեծագույն հայրապետն ու Հայոց եկեղեցու մեծագույն սրբերից է: Մեր եկեղեցին տարվա մեջ երեք անգամ տոնում է

Նրա հիշատակը: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը սրբերի շարքն է դասվել նաև քրիստոնեական մյուս եկեղեցիների կողմից:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչը որպես համաքրիստոնեական սուրբ

Համաձայն Հայ եկեղեցու Սրբազան Ավանդության, հովիվները հայրնաբերում են Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անապական մարմինը Մանեի քարանձավում, ուր նա մահացել էր:

Հայ եկեղեցին Ս. Գրիգոր Լուսավորչին դասել է ավագ սրբերի կարգը, նրա հիշատակին նվիրել մի շարք տոներ: Նրան հայտնի ներբող է ձոնել Ընդհանրական եկեղեցու մեծ հայրերից Հովհան Ոսկեբերանը:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչը V դարից հիշատակելի սուրբ է եղել նաև Բյուզանդիայում, հետագայում՝ նաև Ռուսաստանում: Մոսկվայի Կարմիր հրապարակի կենտրոնում ավելի քան 5 դար կանգնած է Ս. Գրիգոր Լուսավորչին նվիրված Գրիգոր Հայի եկեղեցին, սրբապատկերներ և որմնանկարներ կան Ռուսաստանի բազմաթիվ քաղաքների եկեղեցիներում:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը՝ որպես համաքրիստոնեական տոնելի սուրբ, հիշատակի օր ունի նաև ուղղափառ և կաթոլիկ եկեղեցիներում: Քույր եկեղեցիները նրա հիշատակը տոնում են սեպտեմբերի 30-ին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ գործեր ձեռնարկեց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը քրիստոնեության տարածման և ամրապնդման համար:
2. Ո՞րն էր դպրոցների ստեղծման նպատակը:
3. Ովքեր էին դասավանդում նորաբաց դպրոցներում:
4. Ինչ առարկաներ էին դասավանդվում նորաստեղծ դպրոցներում:
5. Ինչպե՞ս ձևավորվեց Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կարգը:

6. Ս. Տրդատ Մեծը երկրի ո՞ր գահը տվեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչին:
7. Հռոմեական ո՞ր կայսրն էր ուզում Հայաստանում վերստին հաստատել հեթանոսությունը:
8. Ե՞րբ ընդունվեց և ի՞նչ էր հռչակում Միլանի հրովարտակը:
9. Ո՞րն էր Միլանի հրովարտակի նշանակությունը:
10. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գործունեության շնորհիվ ո՞ր երկրներում տարածվեց քրիստոնեությունը:
11. Որտե՞ղ անցկացրեց կյանքի վերջին տարիները Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը:
12. Ո՞ր սրբերի կարգին է դասվել Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը:
13. Քույր եկեղեցիները ե՞րբ են նշում Ս. Լուսավորչի տոնը:

Քննարկենք

Ինչո՞ւ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը եկեղեցու նվիրապետությունը ձևավորեց երկրի պետական-վարչական կառուցվածքին համապատասխան:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Բերանացի թարգմանություն

Եպիսկոպոսապետ

Հայրապետ

Սելիմի քարավանատուն

Լրացուցիչ նյութ

Պատմում են, որ մի գիշեր, երբ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն աղոթում էր Արագած լեռան կատարին, նրան լուսավորում է երկնքից առանց պարան կախված մի մշտավառ կանթեղ:

Ասում են, թե այդ կանթեղն այժմ էլ կա և տեսանելի է միայն արժանավորներին:

ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

Կես գիշերին կանթեղը վառ կախ է ընկած երկրնքից,
 Լուսավորչի կանթեղն անմար Հայոց մըթնած երկրնքից:
 Կախ է ընկած առանց պարան Արագածի կատարին,
 Ու սեղանից հրսկայական լույս է տալիս աշխարհին:
 Լույս է տալիս երկա՛ր դարեր ու վառվում են միշտ անշեջ
 Սուրբի մաքուր արցունքները յուղի տեղակ նըրա մեջ:
 Ոչ մարդկային ձեռ կրհասնի էն ահավոր բարձունքին.
 Եվ ոչ քամին կրհանգցընի՝ վիշապ-քամին ահագին:
 Երբ պատում է մութ խավարը չընաշխարհիկ մեր երկրին,
 Երբ տիրում է ահն ու վախը թույլ, կասկածոտ սըրտերին,
 Ով անմեղ է լիքը սիրով ու հավատով անսասան,
 Ով նայում է վառ հույսերով դեպի Հայոց ապագան, –
 Նա կըտեսնի էն մըշտավառ ջահը կախված երկրնքից,
 Ասես՝ Աստծո աչքը պայծառ հըսկում է ցած երկրնքից:

Հովհ. Թումանյան

10. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ ՀԱԶՈՐԴՆԵՐԻ ՕՐՈՔ

Ս. Տրդատ III Մեծի և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ժամանակաշրջանը հայ ժողովրդի պատմության մեջ մնաց որպես **մեծ ձեռնարկումների, համերաշխության և խաղաղության շրջան**: Իրավիճակը փոխվում է Խոսրով III Կոտակի (330-338) և Տիրան թագավորի (338-350) կառավարման տարիներին: Նորից պատերազմ է սկսվում Հռոմի և Պարսկաստանի միջև: Մի քանի նախարարական տներ պարսիկների դրոմամբ պայքար են սկսում Արշակունի թագավորների դեմ: Վիճակն էլ ավելի է բարդանում արքունիքի և եկեղեցու միջև սկիզբ առած տարաձայնությունների հետևանքով:

Ս. Արիստակես, Ս. Վրթանես և Ս. Հուսիկ կաթողիկոսներ

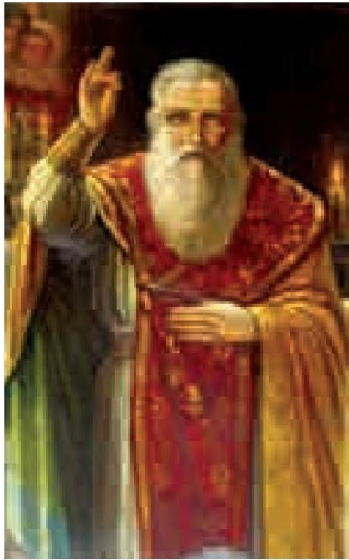
Ս. Գրիգոր Լուսավորչին ուներ երկու որդի՝ **Ս. Վրթանես** և **Ս. Արիստակես** անուններով: Որոշ ժամանակ անց նա Ս. Արիստակեսին ձեռնադրում է արքունի եպիսկոպոս, իսկ Ս. Վրթանեսը դառնում է գլխավորական:

Հայոց հայրապետական գահին Ս. Գրիգոր Լուսավորչին հաջորդում է **Ս. Արիստակեսը** (325-333): Լուսավորչի հաջորդների առջև բարդ և ծանր խնդիր էր դրված: Քրիստոնեությունը նոր էր հռչակվել պետական կրոն և բազմաթիվ հակառակորդներ ուներ:

Ս. Արիստակեսը հաճախ էր շրջում երկրում և ժողովրդին կոչ անում լինել ազնիվ ու բարի քրիստոնյաներ: Նա հանդիմանում էր այն նախարարներին, ովքեր ապրում էին քրիստոնյային ոչ վայել կյանքով: Սրի

Ս. Արիստակես

Ս. Վրթանես

Չեռնադրություն

նման հատու և վճռական խոսքերի համար նրան «Հոգևոր սուր» էին անվանում:

Ծոփքում երիտասարդ հայրապետը հեթանոսական վարքուբարքի համար կշտամբում է տեղի Արքեղայոս իշխանին: Իշխանը հրամայում է սպանել Ս. Արիստակեսին: Աշակերտները նրան թաղում են Լուսավորչի տոհմին պատկանող Թիլ ավանում:

Ս. Արիստակեսին հաջորդում է նրա եղբայր Ս. Վրթանեսը, որը, թողնելով զինվորական գործը, օծվում է կաթողիկոս: Մինչև հոգևորական ձեռնադրվելը նա ամուսնացել էր և ուներ երկու որդի՝ Ս. Գրիգորիս և Ս. Հուսիկ անուններով:

Ս. Վրթանեսը (333-341) Խոսրով III Կոտակի աջակցությամբ հետևողականորեն շարունակում է քրիստոնեությունն ամրապնդելու գործը: Ժողովրդի մեջ և անգամ արքունիքում դեռևս պահպանվել էին հեթանոսական որոշ սովորույթներ:

Հայոց եկեղեցին շահագրգռված էր և օժանդակում էր միասնական ու կենտրոնացված պետության ամրապնդմանը: Ս. Վրթանես հայրապետը բազմիցս հանդես է գալիս միմյանց դեմ պայքարող նախարարական տներին հաշտեցնելու առաքելությամբ: Հայաստանի համար ստեղծված ծանր իրավիճակում, երբ որոշ նախարարներ ապստամբել էին Խոսրով Կոտակի դեմ և անցել պարսիկների կողմը, կաթողիկոսը զորավիգ է լինում հայոց թագավորին: Նա օգնություն է խնդրում Հռոմի կայսրից: Խոսրով Կո-

տակի մահից հետո կաթողիկոսն ուղեկցում է թագաժառանգ Տիրանին Կ. Պոլիս, որից հետո Տիրանը հռչակվում է Հայոց թագավոր:

Ս. Վրթանեսը մահացել է 341 թ. և թաղվել Թորդան ավանում: Փալստոս Բուզանդը Խոսրով Կոտակի թագավորության և Ս. Վրթանես հայրապետի հովվապետության տարիների մասին գրել է. «Երկրում աճել ու բազմացել էին խաղաղությունը, պտղաբերությունը, առատությունը և գործի հաջողությունը և աստվածային մեծ պաշտամունքը...»:

Ս. Վրթանես կաթողիկոսին հաջորդում է որդին՝ Ս. Հուսիկը: Ս. Հուսիկ Ա. կաթողիկոսի (341-347) գլխավորությամբ Հայոց եկեղեցին շարունակում

է համառ պայքար մղել հեթանոսական բարքերի դեմ: Տիրան թագավորը ոչ միայն չի աջակցում կաթողիկոսին, այլև անտարբեր էր հեթանոսության աշխուժացման նկատմամբ: Այս պատճառով Ս. Հուսիկ կաթողիկոսը եկեղեցական արարողություններից մեկի ժամանակ արգելում է արքային մտնել եկեղեցի:

Զայրացած թագավորը հրամայում է բրածեծ* անել կաթողիկոսին: Ս. Հուսիկը սպանվում է և թաղվում **Թորդան** ավանի տոհմական գերեզմանոցում:

Թեև արքունիքի և եկեղեցու միջև ժամանակ առ ժամանակ առաջանում էին լարված փոխհարաբերություններ, Արշակունիները շարունակում էին աջակցել և հովանավորել Հայոց եկեղեցուն:

Քրիստոնեության փարածուան Աղվանքում

Մեծ է Հայոց եկեղեցու դերը քրիստոնեությունը հարևան ժողովուրդների մեջ տարածելու գործում:

IV դարի սկզբին Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և Ս. Տրդատ Մեծի ջանքերով Աղվանքի թագավորն ընդունում է քրիստոնեություն: Հետագայում Աղվանքի եպիսկոպոս Ս. Գրիգորիսը՝ Ս. Վրթանես կաթողիկոսի որդին, քարոզում է քրիստոնեությունը Վրաստանում և Աղվանքում: Սկզբում նրա քարոզները ջերմ ընդունելություն են գտնում: Բայց որոշ ժամանակ անց մազքութների Սանեսան թագավորին դուր չեն գալիս առաքինի ապրելակերպի, թալանով ու ավարառությամբ չզբաղվելու, չսպանելու վերաբերյալ նրա հորդորները: Թագավորի հրամանով Ս. Գրիգորիսին տանջամահ են անում:

Այսպիսով՝ դժվարությամբ, բայց համարձակ և նվիրյալ գործիչների շնորհիվ քրիստոնեությունը տարածվում է նաև հարևան ժողովուրդների մեջ:

Հիսուս Քրիստոսի «կենդանագիր պատկերը» (դաստառակ) ժողովրդի մեջ

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Քանի որդի ուներ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը:
2. Ո՞վ հաջորդեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչին կաթողիկոսական գահին:
3. Ինչպե՞ս էին անվանում Ս. Արիստակեսին:
4. Ինչո՞ւ և ինչպե՞ս սպանվեցին Ս. Արիստակես և Ս. Հուսիկ կաթողիկոսները:
5. Ինչ գործով էր զբաղվում Ս. Վրթանեսը կաթողիկոս օծվելուց առաջ:
6. Ինչպիսի՞ն էին եկեղեցի-պետություն հարաբերությունները Ս. Վրթանես կաթողիկոսի օրոք:
7. Ինչպե՞ս է բնութագրում Փավստոս Բուզանդը Ս. Վրթանեսի գահակալության տարիները:
8. Ո՞վ էր Ս. Հուսիկը:
9. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և նրա հաջորդների շնորհիվ ի՞նչ երկրներում տարածվեց քրիստոնեությունը:
10. Ո՞վ էր Աղվանքի եպիսկոպոսը IV դարի կեսերին:
11. Ինչո՞ւ մազբութների թագավորը հրամայեց սպանել Ս. Գրիգորիսին:

Քննարկենք

Ինչո՞ւ հակասություններ առաջացան Ս. Հուսիկ կաթողիկոսի և Տիրան թագավորի միջև:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Աշխարհիկ կյանք

Հոգևոր սուր

Զորավիգ լինել

Բառարան

Բրածեծ անել – մահակներով ծեծել, գանահարել:

11. Ս. ՆԵՐՍԵՍ ՄԵԾ: ԱՇՏԻՇԱՏԻ ԺՈՂՈՎԸ

IV դարի կեսերին Հայաստանի անկախությունը պահպանելու համար Արշակունի թագավորները ստիպված էին պայքարել երկու հզոր հարևանների՝ Պարսկաստանի և Հռոմի դեմ:

Արտաքին վտանգը դիմագրավելու համար անհրաժեշտ էր ամրապնդել կենտրոնական իշխանությունը և միավորել երկրի ներքին ուժերը:

Գահ բարձրացած Արշակ II-ին (350-368) սկզբնական շրջանում հաջողվում է վերականգնել երկրի միասնականությունը: Այդ գործում նրան սատարում է Հայոց եկեղեցին:

Ս. Ներսես Մեծի գահակալության սկիզբը

Ս. Հուսիկի մահից հետո նրա երկու որդիներն էլ հրաժարվում են հոգևորական ձեռնադրվելուց և մերժում կաթողիկոս դառնալու առաջարկը: Այդ պատճառով կաթողիկոս է ընտրվում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տոհմին չպատկանող Փառեն անունով մի երեց, ով գահակալում է չորս տարի:

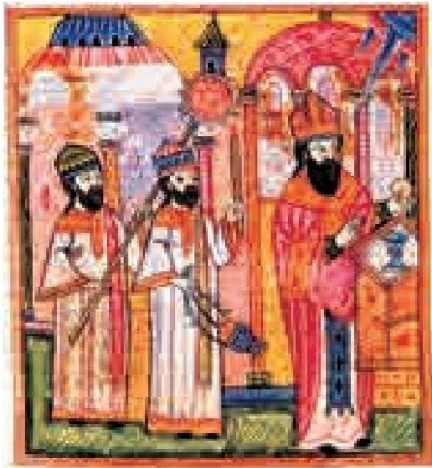
Արշակ II-ը մեծ կարևորություն էր տալիս կաթողիկոսի ընտրությանը: Արքան կաթողիկոսի ամենահարմար թեկնածու է համարում **Ս. Ներսեսին՝ Ս. Հուսիկ կաթողիկոսի թոռանը**:

Այդ նպատակով Արշակ II-ը 353 թ. հրավիրում է ժողով, որին մասնակցում էին երկրի ազդեցիկ նախարարներն ու հոգևորականները: Ժողովում որոշում են կաթողիկոս ընտրել Ս. Ներսեսին: Նա ձեռնադրվում է հոգևորական և մի խումբ նախարարների ու եպիսկոպոսների ուղեկցությամբ ուղևորվում Կեսարիա: Այնտեղ նա օծվում է **Մեծ Հայքի կաթողիկոս (353-373)** և վերադառնում հայրենիք: Արշակ թագավորը և ժողովուրդը նրան մեծ շուքով դիմավորում են երկրի արևմտյան սահմանագլխին:

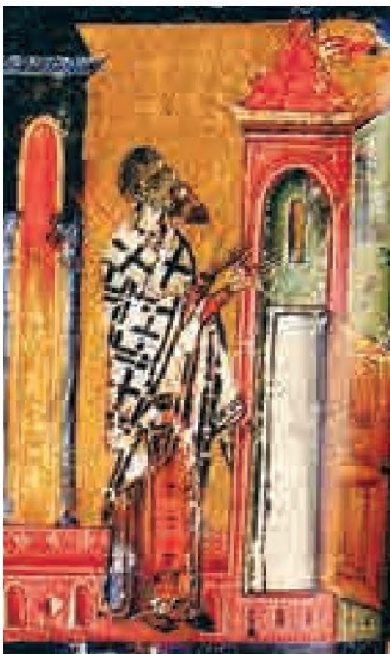

Ս. Ներսես Ա Մեծ

Աշփիշափի ժողովը

Ս. Ներսես Մեծը պատարագ մատուցելիս

պատվիրեց գթասիրտ լինել իրենց ծառաների, ենթակաների, աշակերտների և նույնիսկ գերիների նկատմամբ, սիրել նրանց իբրև հարազատների և ծանր հարկերով չնեղել նրանց:

Միաժամանակ ծառաներից և հպատակներից պահանջվում էր հավատարիմ ու հնազանդ լինել տերերին:

Կաթողիկոս օծվելուց հետո Ս. Ներսեսը որոշում է նորոգել իր նախնիների հաստատած եկեղեցական կարգերը և որոշ բարեփոխումներ անցկացնել: Այդ նպատակով մեկ տարի անց՝ 354 թվականին, Աշփիշատում նրա նախածեռնությամբ գումարվում է Հայոց առաջին ազգային-եկեղեցական ժողովը: Ժողովում ընդունված որոշումները վերաբերում էին եկեղեցական, դավանական, սոցիալական, կազմակերպչական և այլ խնդիրների:

Չնայած քրիստոնեությունը Հայաստանում ավելի քան կես դար պետական կրոն էր, սակայն պահպանվել էին բազմաթիվ հեթանոսական սովորույթներ: Եկեղեցին փորձեց արմատախիլ անել դրանք: Մասնավորապես՝ արգելվեց մահացածների վրա հանդերձները պատռելով և անվայելուչ այլ ձևերով լացուկոծ անելը: Արգելվեց բազմակնությունը, անչափահասների ամուսնությունը, ինչպես նաև ամուսնությունը մերձավոր արյունակիցների միջև:

Քանի որ եկեղեցուն էր տրված դատավարության իրավունքը, ժողովում հատուկ պատիժներ սահմանվեցին հարբեցողության, գողության, սպանության և այլ հանցանքների համար:

Քրիստոնեական ուսմունքի կարևոր պատգամներից մեկը գթասրտությունն է: Հետևելով դրան՝ ժողովը թագավորին, նախարարներին և առհասարակ իշխանություն և կարողություն ունեցողներին

Ժողովը որոշում է նաև Հայաստանի տարբեր վայրերում հիմնել **հիվանդանոցներ, որբանոցներ, աշխատանոցներ, ուրկանոցներ***, իսկ ճանապարհորդների և օտարականների համար՝ իջևանատներ ու օթևաններ:

Վաղուց Ասորիքից Հայաստան մուտք էր գործել ճգնավորական կամ անապատական շարժումը: Աշտիշատի ժողովը որոշում է հովանավորել շարժումը, ճգնավորների համար հիմնել վանքեր ու կուսանոցներ:

Եկեղեցին կրթված հոգևորականներով համալրելու համար որոշվեց եկեղեցիներին և վանքերին կից բացել դպրոցներ:

Ժողովից հետո Ս. Ներսես կաթողիկոսը ձեռնամուխ է լինում այս վերափոխումների իրագործմանը: Նրան զգալի աջակցություն է ցույց տալիս Արշակ թագավորը: Այսպես, բարեգործական հաստատությունների նյութական ծախսերի հիմնական մասը հոգում էր արքունիքը:

Ժողովի որոշումները կանոնակարգում էին ոչ միայն կրոնական, եկեղեցական խնդիրները, այլև սոցիալական հարաբերությունները: **Աշտիշատի ժողովը մեծ նշանակություն ունեցավ Հայաստանում քրիստոնեության վերջնական ամրապնդման և հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի վերափոխման գործում:**

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ խնդիրների բախվեց Արշակ II-ը գահակալության առաջին տարիներին:
2. Ո՞վ հաջորդեց Ս. Հուսիկ կաթողիկոսին:
3. Լուսավորչի գահին ինչպիսի՞ կաթողիկոս էր ուզում տեսնել Արշակ թագավորը:
4. Ե՞րբ կաթողիկոս ձեռնադրվեց Ս. Ներսես Մեծը:
5. Ե՞րբ և որտե՞ղ հրավիրվեց Հայոց առաջին ազգային-եկեղեցական ժողովը:
6. Ինչ որոշում կայացրեց ժողովը հեթանոսական սովորույթների հետ կապված:
7. Ինչպիսի՞ հանցագործությունների համար պատիժներ սահմանվեցին:
8. Ինչ պատվիրեց ժողովը թագավորին, նախարարներին և ընդհանրապես իշխանություն ունեցողներին:
9. Ինչպիսի՞ բարեգործական հաստատություններ հիմնվեցին Աշտիշատի ժողովից հետո:
10. Ժողովն ի՞նչ շարժում որոշեց հովանավորել:
11. Ո՞րն էր Աշտիշատի ժողովի նշանակությունը:

Քննարկենք

1. Ինչո՞ւ էր Արշակ II-ը ձգտում կաթողիկոսական գահին բարձրացնել իրեն հավատարիմ և վստահելի անձնավորության:
2. Ինչո՞ւ էր Հայոց եկեղեցին մեծ ուշադրություն հատկացնում սոցիալական խնդիրներին:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Ազգային-եկեղեցական ժողով

Ճգնավորական կամ անապատական շարժում

Բառարան

Ուրկանոց – ապաստարան բորոտների համար:

Լրացուցիչ նյութ

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄՈՒԾԱԾ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արշակի թագավորության երրորդ տարում Հայոց եպիսկոպոսապետ դարձավ մեծն Ս. Ներսես...: Բյուզանդիայից Կեսարիա վերադառնալով՝ նա եկավ Հայաստան և իր հայրենի բոլոր ուղղության կարգերը նորոգեց...: Նա եպիսկոպոսների և աշխարհականների ժողով գումարեց..., հաստատեց ողորմածությունը...:

Իսկ նա հրամայեց, որ ամեն մի գավառում շինեն աղքատանոցներ...: Նույնպես սահմանում է, որ բոլոր գյուղերում իջևաններ շինվեն օտարականների համար, սնունդի տեղեր, որբերի և ծերերի համար և խնամք չքավորների համար: Շինում է նաև անապատ և անմարդաբնակ տեղերում եղբայրանոցներ և մենաստաններ...:

... Եվ նախարարական ցեղերի միջից վերացնում է այս երկու բանը. առաջին՝ խնամությունը մերձավոր ազգականների միջև..., և երկրորդ՝ որ մեռածների վրա ոճիրներ էին գործում հեթանոսական սովորությամբ...:

Մովսես Խորենացի. Հայոց պատմություն

12. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ - ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ IV ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ

Ս. Ներսես Ա Պարթև
353-373

Արշակ II-ի կառավարման վերջին տարիներին դարձյալ սրվում է երկրի ներքաղաքական վիճակը: Մի խումբ նախարարներ ապստամբում և անցնում են պարսիկների կողմը: Նախարարների մի մասն էլ չեզոք դիրք է գրավում և փորձում հեռու մնալ տեղի ունեցող իրադարձություններից:

Այս ընթացքում Հռոմի Հուլիանոս Ուրացող կայսրը Պարսկաստանի դեմ պատերազմ է սկսում, որին ստիպված մասնակցում է նաև Արշակ II-ը: Սակայն պատերազմի ժամանակ Հուլիանոսը սպանվում է, իսկ նրան փոխարինած կայսրը

363 թ. պարսիկների հետ կնքում է «Ամոթալի հաշտության» պայմանագիր, ըստ որի պարտավորվում է այլևս չօգնել Հայաստանին:

Արշակ II-ը իրեն հավատարիմ սակավաթիվ ուժերով ստիպված էր անհավասար պայքար մղել մի քանի անգամ գերազանցող պարսկական բանակի դեմ:

Պեռություն - եկեղեցի հարաբերությունները

Սկզբնական շրջանում, ինչպես տեսանք, Ս. Ներսես Մեծի և Արշակ II-ի հարաբերությունները բավականին ջերմ էին, որոնք շուտով վատանում են:

Ընդհարման առիթը Արշակավան քաղաքի կառուցման հետևանքով տեղի ունեցած իրադարձություններն էին: Ս. Ներսես Մեծը լավ էր հասկանում, որ այդ քաղաքի կառուցման պատճառով է նախարարների մեծ մասը դուրս եկել թագավորի դեմ: Նա փորձում է կանխել ընդհարումը և թագավորին հորդորում հետ կանգնել քաղաքը կառուցելու մտադրությունից: Սակայն Արշակ թագավորը ոչ միայն չի հետևում նրա խորհրդին, այլև սկսում է կաթողիկոսին վերաբերվել որպես իր հակառակորդի:

Ի վերջո, Ս. Ներսես Մեծը թողնում է կաթողիկոսական վարչական պարտականությունները և զբաղվում միայն ժողովրդի հոգևոր հոգսերով:

Սակայն լարված քաղաքական իրավիճակի պատճառով շուտով Արշակ II-ը խնդրում է Ս. Ներսես Մեծին վերստին ստանձնել կաթողիկոսական գործերը: Սկսվել էին պարսկական արշավանքները:

Պարսկական բանակի նոր հարձակումից հետո, այլ ելք չունենալով, Արշակ II-ը բանակցություններ վարելու համար մեկնում է Տիգրան: Այստեղ նա ձերբակալվում է Շապուհ II-ի կողմից և ցմահ բանտարկվում Անհուշ բերդում:

Շապուհ II-ը որսի ժամանակ

Ս. Ներսեսի գահակալության վերջին շրջանը

Արշակ II-ի ձերբակալությունից հետո Ս. Ներսեսը և սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանը դիմում են հռոմեական կայսրին՝ խնդրելով աջակցել Արշակ II-ի որդի Պապին՝ հաստատվելու հոր գահին: Կայսրը որոշում է օգնել հայերին և Պապին ճանաչում է հայոց թագավոր:

371 թ. Ձիրավի ճակատամարտի ժամանակ Ս. Ներսես Մեծը Պապ թագավորի և հայոց զորքի հետ էր, քաջալերում ու ոգեշնչում էր նրանց:

Սակայն Ս. Ներսես կաթողիկոսի և Պապ թագավորի համագործակցությունը նույնպես երկար չի շարունակվում:

Բնակչության խիստ նվազման հանգամանքը հաշվի առնելով՝ Պապ թագավորը փակում է կուսանոցները, կրճատում է վանականների թիվը, սահմանափակում միաբանությունները և հոգևորականներին պետական ու զինվորական ծառայության վերցնում: Թագավորի հրամանով փակվում են նաև Ս. Ներսես Մեծի հիմնած որոշ բարեգործական հաստատություններ: Թագավորը կրճատում է եկեղեցական հողատարածքները:

Երիտասարդ արքան չէր ցանկանում գժտվել կաթողիկոսի հետ և նրան հրավիրում է իր ամառանոց՝ փորձելով հաշտության եզրեր գտնել: Հյուրասիրությունից վերադառնալուց քիչ անց Ս. Ներսես Մեծը վախճանվում է: Սա առիթ է տվել պատմիչներին առաջ քաշել մի վարկած, թե, իբր, կաթողիկոսը թունավորվել է հյուրասիրության ժամանակ:

Աղջոց վանքի Ս. Պողոս - Պեպրոս
եկեղեցու ճակարային մասը

Ս. Ներսես կաթողիկոսը մահացել է 373 թ. և թաղվել Լուսավորչի տան տոհմական դամբարանում, որը գտնվում էր Թիլ ավանում:

Սուրբ Ներսես Մեծի մահից հետո Հայոց բոլոր կաթողիկոսները ձեռնադրվել են Հայաստանում:

Պապ թագավորը կաթողիկոսական աթոռ է բարձրացնում Աղբիանոսյան տոհմից Շահակին (Հուսիկին): Նորընտիր թեկնածուն Պապ թագավորի կարգադրությամբ ձեռնադրվելու համար այլևս **Կեսարիա** չի մեկնում և կաթողիկոս է ձեռնադրվում **Վաղարշապատում**:

Ս. Ներսես Մեծի գործունեության նշանակությունը

Ս. Ներսես Մեծը Հայոց եկեղեցու ամենանշանավոր կաթողիկոսներից է: Շնորհիվ նրա եկեղեցական և կրթական բարեփոխումների՝ հայ ժողովուրդը հոգևոր և մշակութային վերելք ապրեց: Իր հայրենանվեր, բեղմնավոր գործունեության և եկեղեցու պատմության մեջ ունեցած անգնահատելի դերի համար նա արժանացել է **Մեծ** կոչմանը: Բացի այդ տիտղոսից, նրան անվանել են նաև «**Հայոց հայր**» և «**Սրտերի լուսավորիչ**»: Փավստոս Բուզանդը Ս. Ներսես Մեծի մասին գրել է. «Ներսեսը աստվածավախ, Աստծու պատվիրանների հանդեպ ավանդապահ, մարդասեր, սուրբ, սթափ հայրապետ էր ... նրա նման ուրիշ մեկը երբեք չեղավ Հայոց աշխարհում»:

Հայոց եկեղեցին ամեն տարի հատուկ տոնակատարությամբ պատվում է Ս. Ներսես Մեծի հիշատակը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչո՞ւ սրվեց ներքաղաքական վիճակը Հայաստանում:
2. Որո՞նք էին Արշակ II-ի և Ս. Ներսես Մեծի փոխհարաբերությունների վատթարացման պատճառները:
3. Ի՞նչ է անում Ս. Ներսես կաթողիկոսը 359 թվականին:
4. Ինչո՞ւ է Արշակ II-ը խնդրում Ս. Ներսեսին վերստին ստանձնել կաթողիկոսական գործերը:
5. Ո՞վ է հաջորդում Արշակ II-ին հայոց գահին:
6. Ի՞նչ կարևոր ճակատամարտ տեղի ունեցավ հայերի և պարսիկների միջև: Ո՞ր թվականին:
7. Ինչպիսի՞ քայլեր ձեռնարկեց Պապ թագավորը:
8. Ինչպե՞ս է գնահատվում Ս. Ներսես Մեծի գործունեությունը:
9. Ո՞վ է գահ բարձրանում Ս. Ներսես Մեծից հետո:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Հուլիանոս Ուրացող
 «Ամոթալի» հաշտություն
 Անհուշ բերդ

13. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ: Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ ԵՎ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

Ս. Սահակ Պարթևի գահակալությունը

Ս. Սահակ Պարթև

Հայաստանի բաժանումից հետո արևելյան մասում թագավորում է Խոսրով IV-ը: Նրա առաջարկությամբ, առանց պարսից արքունիքի համաձայնության, 387 թ. Հայոց կաթողիկոս է դառնում Ս. Ներսես Մեծի որդի Ս. Սահակ Պարթևը (387- 439), ով Լուսավորչի տոհմի վերջին կաթողիկոսն է: Նա ծնվել է 348 թ. Կապադոկիայի Կեսարիա քաղաքում: Նա ուսանել էր իր ժամանակի նշանավոր դպրոցներում, տիրապետում էր հունարենին, ասորերենին, պարսկերենին: Կաթողիկոս ձեռնադրվելուց հետո նա իր շուրջն է հավաքում նվիրյալ և բարեպաշտ աշակերտների: Նրանք միասին շրջում են Հայաստանի տարբեր բնակավայրերով

և իրենց քարոզներով նպաստում քրիստոնեական հավատքի ամրապնդմանը:

Ս. Սահակ Պարթևը ամեն կերպ աջակցում և օժանդակում է Խոսրով IV թագավորի՝ երկրի միասնականության վերականգնման ջանքերին:

Հայոց արքայի այս ձեռնարկումները դուր չեն գալիս պարսից արքունիքին: Խոսրով IV-ը կանչվում է Տիգրոն և բանտարկվում Անհուշ բերդում, իսկ կաթողիկոսն ու որոշ նախարարներ զրկվում են իրենց իրավունքներից: Պարսից արքունիքը Մեծ Հայքի թագավոր է ճանաչում Խոսրովի եղբայր Վռամշապուհին (Վաղարշին):

Վերջինիս ջանքերով Ս. Սահակ Պարթևը վերահաստատվում է Հայոց կաթողիկոսական աթոռին:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը և գրերի գյուլը

387 թ.՝ Հայաստանի առաջին բաժանումից հետո, կորցնելով պետական ամբողջականությունը, հայ ժողովուրդը հայտնվեց ծանր վիճակում:

Հռոմեական և պարսկական տերությունները Հայաստանը միմյանց միջև բաժանելուց հետո սկսեցին վարել կրոնական և գաղափարական ծուլման քաղաքականություն:

Դրան նպաստում էր նաև այն, որ Աստվածաշնչի ընթերցումները, քրիստոնեության տարածումը, կրթությունը, ժամերգություններն իրականացվում էին հունարեն և ասորերեն լեզուներով: Շուտով հռոմեացիներն իրենց բաժնում հայերին պարտադրեցին օգտագործել միայն հունարենը, իսկ պարսիկները՝ միայն ասորերենը:

Մեսրոպ Մաշտոց և Կորյուն

Փաստորեն վտանգված էր նաև հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային միասնությունը:

Հայոց հոգևոր և աշխարհիկ առաջնորդները՝ Ս. Սահակ Պարթև կաթողիկոսը և Վռամշապուհ արքան, խորապես գիտակցում էին սպառնացող վտանգը և հայոց գրերի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Ազգային գրերի ստեղծումը հնարավորություն կտար ամրապնդելու քրիստոնեությունը և վարելու ինքնուրույն ազգային-եկեղեցական քաղաքականություն:

Ահա այս ժամանակ էր, որ երբեմնի հմուտ զինվորականը՝ **Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը**, ով դարձել էր քրիստոնեության եռանդուն քարոզիչ, Գողթն գավառից շտապում է Վաղարշապատ՝ Հայոց հայրապետի մոտ:

Հայաստանի տարբեր գավառներում Ավետարանն ուսուցանելու ընթացքում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը համոզվել էր, թե որքան կարևոր է հայերեն գիր և գրականություն ունենալը, **Աստվածաշունչը հայերեն թարգմանելը**: Գրերի ստեղծման իր ծրագրի մասին նա հայտնում է Ս. Սահակ Պարթևին և Վռամշապուհ արքային: Եվ արքան, և՛ կաթողիկոսը հավանություն են տալիս ու պատրաստակամություն հայտնում ամեն կերպ աջակցել ու այս համազգային ծրագրի իրագործմանը: Սկսվում են երկարատև, տքնաջան որոնումներն ու աշխատանքները: Ի վերջո, **405 թ. Եդեսիա քաղաքում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծում է հայոց գրերը**:

Ս. Մաշտոցն իր աշակերտների հետ միասին սկսում է Աստվածաշնչից թարգմանություններ կատարել: Հայերեն թարգմանված առաջին նախադասությունը Աստվածաշնչի Առակաց գրքից է.

*«Ճանաչել զհմաստութիւնս և զխրատ,
իմանալ զբանս հանճարոյ»:*

Գրերի գյուտից հետո հիմնվում են ազգային դպրոցներ, սկսվում է թարգմանական և ինքնուրույն գրականության ստեղծման գործընթացը:

Անհրաժեշտ էր Հայաստանի բյուզանդական բաժնում ևս տարածել և ուսուցանել նորաստեղծ գրերը: Այդ նպատակով Ս. Մաշտոցն աշակերտների հետ մեկնում է այնտեղ:

419-422 թթ. Ս. Սահակ Պարթևը տեղափոխվում է Հայաստանի արևմտյան հատվածը: Նա բյուզանդական կայսեր մոտ է ուղարկում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին և իր թոռ Ս. Վարդան Մամիկոնյանին՝ բյուզանդական բաժնում հայկական դպրոցներ բացելու թույլտվության խնդրանքով: Ցանկանալով Հայաստանում ուժեղացնել իր ազդեցությունը՝ կայսրը բոլոր հարցերում ընդառաջում է կաթողիկոսին:

Արտաքին ոտնձգությունների դեմ պայքարելու նպատակով Ս. Սահակ Պարթևն ու Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը ձեռնամուխ են լինում վրաց և աղվանից ժողովուրդների համար գրեր ստեղծելու գործին: Դրան նպաստում է այն հանգամանքը, որ այս ժողովուրդների եկեղեցիները սերտորեն կապված էին Հայոց եկեղեցու հետ և գտնվում էին նույն սպառնալիքի դեմ հանդիման: Շուտով պարսից արքունիքը թագավոր է ճանաչում Վռամշապուհի որդուն՝ Արտաշես III-ին (422-428):

Արտաշեսը (Արտաշիր) կառավարում է 6 տարի: Պարսից արքունիքը, կաշառելով մի խումբ հայ նախարարների, հորդորում է նրանց հանդես գալ Հայոց թագավորի դեմ: Փորձ է արվում դավադրության մեջ ներքաշել նաև կաթողիկոսին: Իմաստուն հայրապետը փորձում է փոխել դավադիր նախարարների որոշումը: Ս. Մովսես Խորենացին գրում է, որ կաթողիկոսը խրատում է նրանց՝ ասելով. «**Եվ ինչպես կարելի է այդ իմ հիվանդ ոչխարը փոխել առողջ գազանի հետ, որի հենց առողջությունը մեզ համար պատուհաս է**»:

Ցավոք, հայ նախարարները չեն լսում հայրենասեր կաթողիկոսին: Ս. Սահակ Պարթևը և թագավորը հրավիրվում են Տիգրոն և ձերբակալվում: Վռամ արքան Արտաշեսին գահընկեց անելուց հետո Հայաստանի կառավարիչ է նշանակում պարսիկ մարզպանի, իսկ Ս. Սահակ Պարթևին գրկում է կաթողիկոսությունից և աքսորում:

Ի վերջո, պարսից արքան, տեղի տալով հայ նախարարների միջնորդություններին և ճնշումներին, **432 թ. Ս. Սահակ կաթողիկոսին ազատում է աքսորից** և թույլ տալիս վերադառնալ Հայաստան:

Այդ ընթացքում Ս. Սահակ կաթողիկոսի նստավայրը գտնվում էր **Բագրևանդ գավառի Բագավան** բնակավայրում:

Ս. Սահակ Պարթև կաթողիկոսը վախճանվել է **439 թ. սեպտեմբերի 7-ին և թաղվել Տարոնի Աշտիշատ գյուղում**:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը մահացել է **440 թ.** փետրվարի 17-ին և թաղվել Օշականում:

Ս. Սահակ Պարթևի և Ս. Մեսրոպ վարդապետի գրական, մշակութային ժառանգությունը

Ս. Սահակ Պարթևը թողել է գրական հարուստ ժառանգություն: Նա կարգավորել է Հայոց եկեղեցու ծիսակարգը, գրել բազմաթիվ կանոններ, որոնք կարգավորում էին աշխարհիկ և եկեղեցական դասերի փոխհարաբերությունները, ընտանեկան իրավունքի նորմերը: Ս. Սահակ Պարթևը մեծ դեր է խաղացել նաև Հայոց եկեղեցու հոգևոր երգերի հայացման գործում:

Նա համարվում է հայ հոգևոր երգերի հիմնադիրը: Ս. Սահակ կաթողիկոսը հեղինակել է շարականներ: Նա մեծ ավանդ ունի հայոց գրերի ստեղծման, **Աստվածաշունչ մատյանի թարգմանության և հայկական դպրոցների բացման գործում**:

Հայոց եկեղեցին տարվա մեջ երկու անգամ նշում է նրա հիշատակը:

Գրերի գյուտից հետո Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը, Ս. Սահակ Պարթևը և մի խումբ վարդապետներ՝ Ս. Եզնիկ Կողբացին, Ս. Կորյունը, Ս. Ղևոնդը, Ս. Եղիշեն և ուրիշներ ձեռնամուխ եղան Աստվածաշնչի թարգմանության

*Ս. Մեսրոպ Մաշտոց և Ս. Սահակ Պարթև.
քանդակագործ՝ Ա. Սարգսյան*

կարևորագույն գործին: Ս. Մաշտոցը ասորական բնագրից Աստվածաշնչի թարգմանությունը սկսել էր դեռևս Սամոսատում: Նրանք իրենց աշակերտների հետ միասին ավարտին հասցրին ասորական բնագրից մի փոփանակի* թարգմանություն: Բարձրորակ թարգմանություն կատարելու համար մի խումբ թարգմանիչ վարդապետներ մեկնեցին Կ. Պոլիս: Ստացած կրթության արդյունքում նրանք փայլուն տիրապետեցին հունարենին:

Վերադառնալով հայրենիք՝ նրանք Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի և Ս. Սահակ Պարթևի հսկողության ներքո ձեռնամուխ եղան Աստվա-

ծաշնչի երկրորդ թարգմանությանը, որն իր կատարելության համար արժանացավ «**Թարգմանությունների թագուհի**» անվանմանը:

Թարգմանական գրականությանը զուգահեռ ստեղծվում էր նաև նոր՝ **ինքնուրույն գրականություն**: Հայ հեղինակների կողմից գրվեցին բազմաթիվ ստեղծագործություններ՝ պատմական, փիլիսոփայական, բժշկական, աստվածաբանական և այլ ժանրերով:

Հայոց եկեղեցին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին, Ս. Սահակ Պարթևին և նրանց աշակերտներին սրբացրել է և, որպես **Սուրբ Թարգմանչաց** տոն, նրանց հիշատակը նշում է ամեն տարի հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին:

Հայոց գրերի ստեղծումը վիթխարի նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի կյանքում:

Ազգային լեզվով գրականության ստեղծումը թուլացրեց օտար մշակույթների ազդեցությունը, նպաստեց հայ ժողովրդի ազգային մշակույթի զարգացմանն ու ինքնագիտակցության ամրապնդմանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչպիսին էր Հայաստանի քաղաքական վիճակը IV դարի վերջերին:
2. Ո՞ր թվականին կաթողիկոս ընտրվեց Ս. Սահակ Պարթևը: Ի՞նչ կրթություն էր նա ստացել:
3. Ինչպե՞ս վարվեց պարսից Վռամ IV արքան հայոց Խոսրով թագավորի և Ս. Սահակ Պարթև կաթողիկոսի հետ:
4. Ինչո՞ւ է պարսից արքան Ս. Սահակ Պարթևին գրկում կաթողիկոսությունից և աքսորում:
5. Ե՞րբ վախճանվեց Ս. Սահակ Պարթև կաթողիկոսը, որտե՞ղ թաղվեց նա: Ի՞նչ գրական ժառանգություն է նա թողել:
6. Ի՞նչը կարող էր չեզոքացնել հունական և ասորական եկեղեցիների ազդեցությունը:
7. Ե՞րբ և որտե՞ղ է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծել հայոց գրերը:
8. Ո՞րն է հայերեն թարգմանված առաջին նախադասությունը:
9. Ի՞նչ ձեռնարկվեց գրերի գյուտից հետո:
10. Ի՞նչ նպատակով թարգմանիչ վարդապետները մեկնեցին Կ.Պոլիս:
11. Ինչպե՞ս կոչվեց Աստվածաշնչի երկրորդ թարգմանությունը:
12. Աստվածաշնչից բացի ուրիշ ի՞նչ թարգմանություններ կատարվեցին:
13. Ի՞նչ նշանակություն ունեցավ հայոց գրերի գյուտը: Ե՞րբ է տոնվում Սուրբ Թարգմանչաց տոնը:

Քննարկենք

1. Ինչո՞ւ հայ նախարարները չցանկացան այլևս ենթարկվել Արտաշես թագավորին: Ինչպիսին էր, ձեր կարծիքով, Ս. Սահակ կաթողիկոսի պահվածքն այդ իրավիճակում:
2. Գնահատե՞ք Ս. Սահակ Պարթևի գործունեությունը:
3. Համեմատե՞ք Ս. Տրդատ Մեծ – Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ և Վռամշապուհ – Ս. Սահակ Պարթև համագործակցությունը:
4. Ինչո՞ւ հռոմեացիներն իրենց մասում հայերին պարտադրեցին օգտագործելու միայն հունարեն, իսկ պարսիկները՝ միայն ասորերեն գրերը:
5. Ինչո՞ւ էր Ս. Սահակ Պարթևին և Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին մտահոգում արվան և վրաց ժողովուրդների գիր ունենալու հարցը:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Մարզպան

Ազգային ինքնագիտակցություն

Բառարան

Սամոսատ – հնագույն քաղաք Կոմմագենեում:

Փութանակի – հապճեպ

Լրացուցիչ նյութ

«ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻ»

Մաշթոց էր անունն այն մարդու, որ հիշեցինք մեր խոսքի սկզբում, որի համար և մենք հոգ ենք տարել պատմելու: Նա Տարոն գավառից էր, Հացեկաց գյուղից, Վարդան անունով երանելի մարդու որդին: Մանկական հասակում նա կրթվել էր հելլենական դպրոցամբ, [ապա] եկել, հասել էր Մեծ Հայաստանի Արշակունի թագավորների դուռը, կացել էր արքունի դիվանատանը, դառնալով արքայի տված հրամանի ծառայողը՝ ոմն Առավանի՝ մեր Հայոց աշխարհի հազարապետության ժամանակ: Նա տեղյակ ու հմուտ էր աշխարհական կարգերին, իր գինվորական արվեստով սիրելի էր դարձել իր զորականներին: Եվ այնտեղ հենց ջանալով ուշադրությամբ հետևում էր աստվածային գրքերի ընթերցանությանը, որով և շուտով լուսավորվեց ու թափանցեց, խորամուխ եղավ աստվածային հրամանների հանգամանքների մեջ, և ամեն պատրաստությամբ զարդարելով իրեն՝ իշխանների ծառայությունն էր կատարում:

Եվ դրանից հետո նա՝ ըստ ավետարանական կանոնի, դարձավ մարդասեր աստծու ծառայությանը, այնուհետև մերկացավ [իրենից] իշխանական ցանկությունները և պարծանքի խաչն առնելով՝ դուրս եկավ ամենակեցույց խաչվածի հետևից: Եվ [հավատքի] հրամաններին հավանելով՝ խառնվեց Քրիստոսի խաչակիր գնդին ու շուտով մտավ միայնակեցական կարգի մեջ: Շատ և տեսակ-տեսակ վշտակեցություններ կրեց ըստ Ավետարանին ամեն բանով. իրեն տալիս էր ամեն հոգևոր վարժությունների — միանձնության, լեռնակեցության, քաղցի ու ծարավի և բանջարաճաշակության, անլույս արգելարանների, խարազնազգեստ ու գետնատարած անկողիների: Շատ անգամ էլ գիշերվա հեշտալի հանգիստն ու քնի հարկը ոտի վրա տքնությամբ վերջացնում էր մի ակնթարթում: Եվ այս ամենն անում էր նա ոչ սակավ ժամանակ: Եվ մի քանիսին ևս գտել, հարեցրել էր իրեն՝ աշակերտ դարձնելով նույն սովորական ավետարանությանը:

Եվ այսպես նա կամայական քաջությամբ տանելով բոլոր վրա հասած փորձությունները և պայծառանալով՝ ծանոթ և հաճելի էր դարձել աստծուն և մարդկանց:

Կորյուն, «Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի»

Լրացուցիչ նյութ

ՍՈՒՐԲ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐԻ ՏՈՆ

Հայ գրերի ստեղծումից անմիջապես հետո Ս. Սահակ Պարթև հայրապետի և Ս. Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի առաջնորդությամբ սկսվեց Աստվածաշունչ մատյանի ամբողջական հայերեն թարգմանությունը: Ս. Սահակ Պարթևի ու Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Եզնիկ Կողբացու ու Հովսեփ Պաղունացու, Կորյունի, Ղևոնդ Վանանդեցու և մյուսների՝ Ս. Գրքի բնագրին հարազատ և անկրկնելի հայաշունչ թարգմանության շնորհիվ Աստվածաշնչի հայերեն օրինակը հետագայում անվանվեց «Թագուհի թարգմանութեանց» (թարգմանությունների թագուհի):

Թարգմանչական գործին զուգահեռ բացվեցին դպրոցներ, հավաքագրվեցին սաներ: Սկիզբ դրվեց հայ դպրությանը, ստեղծվեցին աղոթքներ, շարականներ, զարկ տրվեց թարգմանչական և հայ ինքնուրույն գրականությանը: Գրերի գյուտով և Աստվածաշնչի թարգմանությամբ հիմք դրվեց հայ հոգևոր-մշակութային նոր շարժման՝ կերտելով մեր ազգի ոսկեդարը:

Թարգմանիչ վարդապետների հիշատակը Հայոց եկեղեցին տոնում է տարին երկու անգամ: Առաջինը կոչվում է «Տոն սրբոց թարգմանչացն մերոց Սահակայ և Մեսրովբայ» և տոնվում է ամռան սկզբին: Երկրորդն անվանվում է «Սրբոց թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրովբայ, Եղիշէի, Մովսիսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացոյն և Ներսիսի Կլայեցոյն»: Այն շարժական տոն է և նշվում է հոկտեմբերի 3-ից մինչև նոյեմբերի 7-ն ընկած ժամանակահատվածում:

14. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

IV դարի սկզբներին մի շարք պետությունների կողմից քրիստոնեությունը ճանաչվեց որպես պետական կրոն:

Սակայն ժամանակի ընթացքում Աստվածաշնչի այս կամ այն հատվածի վերաբերյալ առաջ քաշվեցին կարծիքներ, որոնք տարբերվում էին եկեղեցու հավատքից և պաշտոնական տեսակետից: Քրիստոնեական եկեղեցու պաշտոնապես ընդունված ուսմունքին (վարդապետությանը) հակառակ քարոզվող մտքերը, գաղափարները կոչվեցին **հերետիկոսություն**, իսկ դրանց կողմնակիցներն ու տարածողները՝ հերետիկոսներ: Այդ գաղափարները վտանգի տակ էին դնում քրիստոնեական ուսմունքն ու եկեղեցու միասնությունը: Դրանք քննարկելու համար այս կամ այն քաղաքի, նահանգի կամ երկրի հոգևորականները հրավիրում էին եկեղեցական ժողովներ: Առանձնապես կարևոր դեպքերում գումարվում էին քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիների ներկայացուցիչների ընդհանուր ժողովներ, որոնք անվանում էին **տիեզերական ժողովներ**:

Նիկիայի ժողովը

Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքում բնակվող **Արիոս** երեցի* սխալ քարոզների պատճառով IV դարում խախտվեց եկեղեցու խաղաղությունը: Արիոսը մերժում էր Սուրբ Երրորդության մեջ Որդու աստվածությունը: Արիոսի դեմ դուրս եկավ Ալեքսանդրիա քաղաքի **Ալեքսանդր** արքեպիսկոպոսը: Վերջինս այդ առթիվ հրավիրեց եկեղեցական ժողով, որը դատապարտեց Արիոսի ուսմունքը:

Տեսնելով, որ խռովությունը քրիստոնեական եկեղեցում մեծ թափ է ստանում, Հռոմի **Կոստանդիանոս Մեծ** կայսրը 325 թ. մայիսի 20-ին Նիկիա քաղաքում հրավիրեց **Առաջին տիեզերական ժողովը**: Այն դատապար-

տեց Արիոսի ուսմունքը և նրան հեռացրեց եկեղեցուց: Միաժամանակ ժողովի մասնակիցները ի մի բերեցին քրիստոնեական հավատքի գլխավոր կետերը, որոնք յուրաքանչյուր քրիստոնյա պետք է անգիր սովորի և իմանա: Այն կոչվեց **Նիկիական կամ Հավատո հանգանակ**, որը մինչև օրս էլ բարձրաձայն ընթերցվում է եկեղեցում, հատկապես պատարագի ընթացքում: Նիկիայի տիեզերական ժողովը սահմանեց եկեղեցական կյանքը կարգավորող **20 կանոններ**:

Նիկիայի տիեզերական ժողովին մասնակցելու հրավեր ստացավ նաև Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը: Նա, սակայն, իր փոխարեն ժողովին մասնակցելու ուղարկեց որդուն՝ **Ս. Արիստակես** եպիսկոպոսին: Ս. Արիստակեսը, մասնակցելով ժողովին, իր հետ Հայաստան բերեց Հավատո հանգանակն ու ժողովի ընդունած կանոնները: Դրանք ընդունվեցին Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմից:

Անդրեյ Ռուբլյով.
«Սուրբ Երրորդություն»

Երկրորդ տիեզերական ժողովը

Շուտով եկեղեցու ներքին վիճաբանություններում գլխավորը դարձավ մեկ այլ հարց՝ Սուրբ Հոգին Աստված է, թե՞ ոչ: Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Մակեդոնը սկսեց քարոզել, որ Սուրբ Հոգին Աստված չէ: Այս նոր տեսությունը քննելու համար Թեոդոսիոս I Մեծ կայսեր հրամանով **381 թ. Կոստանդնուպոլսում** հրավիրվեց **Երկրորդ տիեզերական ժողովը**: Կոստանդնուպոլսի տիեզերաժողովը դատապարտեց Մակեդոնի ուսմունքը և սահմանեց, որ **Սուրբ Հոգին ճշմարիտ Աստված է**, Հոր և Որդու հետ միասին, իբրև միասնական և անբաժանելի Սուրբ Երրորդություն: Երկրորդ տիեզերաժողովը վերահաստատեց Հավատո հանգանակը և լրացրեց այն՝ Սուրբ Հոգու մասին հատվածով: Ժողովը Սուրբ Երրորդության համար սահմանեց **«Մի աստվածություն, երեք անձինք»** բանաձևը:

Հայոց եկեղեցին ընդունում է Կոստանդնուպոլսի երկրորդ տիեզերական ժողովի բանաձևը և կանոնները:

Երրորդ տիեզերական ժողովը

Սարգիս Պիժակ.
«Սուրբ Երրորդություն»

V դարում քրիստոնեական եկեղեցում շարունակվում էին բուն բանավեճերը:

Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նեստորը առաջ քաշեց այն տեսությունը, որ Մարիամից ծնվել է Հիսուս մարդը և հետո միայն՝ մկրտության ժամանակ, աստվածային էությունը Սուրբ Հոգու միջոցով իջել է Քրիստոսի վրա:

431 թ. Եփեսոսում գումարված Երրորդ տիեզերական ժողովը դատապարտեց Նեստորի հայացքները և ընդունեց, որ Քրիստոսի անձի մեջ անբաժանելիորեն միացած են թե՛ մարդկային և թե՛ աստվածային բնությունները:

Հայոց եկեղեցին Եփեսոսի տիեզերաժողովում ներկայացնում էին այդ ժամանակ Կ. Պոլսում

գտնվող Ս. Սահակ Պարթևի և Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտները:

Հայոց եկեղեցին ընդունում է միայն **առաջին երեք տիեզերական ժողովների որոշումներն ու կանոնները**, քանի որ դրանցում ամբողջացան Հավատո հանգանակի, այսինքն՝ քրիստոնեական դավանանքի (հավատքի) հիմնական դրույթները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ էր Արիոսը, և ի՞նչ էր քարոզում նա:
2. Երբ, որտե՞ղ և ո՞ւմ նախաձեռնությամբ հրավիրվեց I տիեզերական ժողովը: Ի՞նչ վճիռ ընդունեց ժողովը Արիոսի նկատմամբ:
3. Ո՞վ էր ներկայացնում Հայոց եկեղեցին I տիեզերաժողովում:
4. Ո՞րն էր II տիեզերաժողովը հրավիրելու պատճառը:
5. Որտե՞ղ և երբ այն հրավիրվեց:
6. Ինչպիսի՞ բանաձև ընդունեց II տիեզերաժողովը Սուրբ Երրորդության վերաբերյալ:
7. Ի՞նչ տեսություն առաջ քաշեց Նեստորը:
8. Ո՞ր տիեզերաժողովն անդրադարձավ դրան: Երբ և ո՞ր քաղաքում գումարվեց այն:
9. Ինչպիսի՞ որոշում ընդունեց ժողովը:
10. Որտե՞ղ ամփոփվեցին առաջին երեք տիեզերաժողովների որոշումները և ինչպե՞ս ենք անվանում այն:
11. Ովքե՞ր էին ներկայացնում Հայոց եկեղեցին Եփեսոսի տիեզերաժողովում:

Քննարկենք

Ինչո՞ւ տեղի ունեցան առաջին երեք տիեզերաժողովները:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Տիեզերական ժողով

Նիկիական հանգանակ

Հավատո հանգանակ

Աղանդ, աղանդավորություն, հերեփիկոսություն

Աղանդավոր, հերեփիկոս

Բառարան

Երեց – քահանա:

Լրացուցիչ նյութ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՎԱՏՈ ՀԱՆԳԱՆԱԿԸ

Հաւարամք ի մի Աստուած ի Հայրն ամենակալ,
 Յարարիչն երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից:
 Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ յՈրդին Աստուծոյ,
 Ծնեալն յԱստուծոյ Հօրէ՛ միածին, այսինքն յեութենէ Հօր:
 Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լոսոյ,
 Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ՛ ծնունդ և ոչ արարած:
 Նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր,
 Որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և ի վերայ երկրի,
 Երևելիք և աներևոյթ:
 Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ ի յերկնից՝
 Մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կարարելապէս
 Ի Մարիամայ Սրբոյ Կուսէն Հոգւովն Սրբով:
 Որով էառ զմարմին, զհոգի և զմիտ:
 Եւ զամենայն, որ ինչ է ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք:
 Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ,
 Ելեալ ի յերկինս նովին մարմնովն, նստաւ ընդ աջմէ Հօր:
 Գալոց է նովին մարմնովն և փառօք Հօր՝
 Ի դարել զկենդանիս և զմեռեալս,
 Որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան:
 Հաւարամք և ի Սուրբ Հոգին՝ յանեղն և ի կարարեալն,
 Որ խօսեցաւ յօրէնս և ի մարգարէս և յԱւերարանս:
 Որ էջն ի Յորդանան, քարոզեաց զառաքեալսն և բնակեցաւ ի սուրբն:
 Հաւարամք և ի մի միայն, յընդհանրական և յառաքելական Սուրբ Եկեղեցի,
 Ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց,
 Ի յարութիւնն մեռելոց, ի դարաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց,
 Յարքայութիւնն երկնից և ի կեանսն յաւիտենականս:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՎԱՏՈ ՀԱՆԳԱՆԱԿԸ

Հավաքում ենք մեկ Աստուծո՛ւ ամենակալ Հորը,
 երկնքի և երկրի, երևելիների և աներևույթների Արարչին:
 Եվ մեկ Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսին, Աստուծո Որդուն,
 ծնված Հայր Աստուծուց Միածին, այսինքն՝ Հոր էությունից:
 Ասրված՝ Աստուծուց, լոյս՝ լոյսից, ճշմարիտ Ասրված՝
 ճշմարիտ Աստուծուց, ծնունդ և ոչ թե՛ արարած:
 Նույն ինքը՝ Հոր բնությունից,
 որի միջոցով սրեղծվեց ամեն ինչ երկնքում և երկրի վրա՝
 երևելիներն ու աներևույթները:
 Որ հանուն մեզ՝ մարդկանց ու մեր փրկության համար՝
 իջավ երկնքից, մարմնացավ, մարդացավ, ծնվեց կարարելապես
 Ս. Կոյս Մարիամից Ս. Հոգով:
 Որով՝ ճշմարտապես, և ոչ կարծեցյալ կերպով առավ մարմին, հոգի և միտք
 և այն ամենը, որ կա մարդու մեջ:
 Չարչարվեց, խաչվեց, թաղվեց, երրորդ օրը Հարություն առավ,
 նույն մարմնով բարձրացավ երկինք, նստեց Հոր աջ կողմում:
 Գալու է նույն մարմնով և Հոր փառքով՝ դատելու ողջերին և մահացածներին:
 Նրա թագավորությունը չունի վախճան:
 Հավաքում ենք նաև Սուրբ Հոգուն՝
 անեղ և կարարյալ, որը խոսեց Օրենքի, մարգարեների և ավերարանների միջոցով:
 Որն իջավ Հորդանանի վրա,
 քարոզեց առաքյալների միջոցով և բնակություն հաստատեց սրբերի մեջ:
 Հավաքում ենք նաև մեկ, ընդհանրական և առաքելական եկեղեցու,
 մի մկրտության, ապաշխարության, մեղքերի քավության և թողության:
 Մեռելների հարության, հոգիների և մարմինների հավիտենական դադարանի,
 երկնքի արքայության և հավիտենական կյանքի:

15. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՎԱՏԻ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆ

Շահապիվանի ժողովը: Ս. Հովսեփ Հողոցմեցի (Վայոցձորեցի)

Ե. Քոչար.
Վարդան Մամիկոնյանի արձանը Երևանում

428 թ. Մեծ Հայքի թագավորությունը վերածվեց պարսից պետության նահանգի՝ մարզպանության: Այն կառավարում էր Սասանյան արքայի կողմից նշանակվող մարզպանը:

437 թ. հայոց նախարարների և հոգևորականների հավանությամբ կաթողիկոսական գահ է բարձրանում Ս. Հովսեփ Ա Հողոցմեցին կամ Վայոցձորեցին (437-452): Սակայն նրա կաթողիկոսությունն այդպես էլ պաշտոնապես չհաստատվեց պարսից արքունիքի կողմից:

Եկեղեցին բարեկարգելու նպատակով Ս. Հովսեփ կաթողիկոսը 444 թ. հրավիրեց Շահապիվանի եկեղեցական ժողովը: Ժողովին մասնակցում

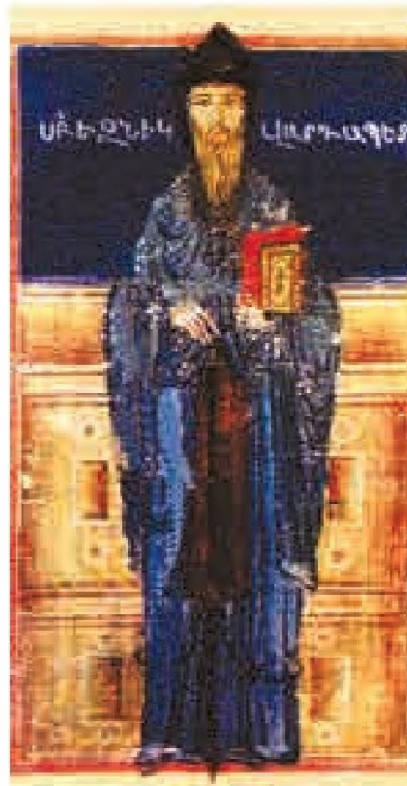
էին նաև մարզպան Վասակ Սյունին, սպարապետ Ս. Վարդան Մամիկոնյանը և ուրիշ նախարարներ: Ժողովը խիստ պատիժներ սահմանեց աղանդների հետևորդների դեմ: Շահապիվանի ազգային-եկեղեցական ժողովում ընդունվեցին 20 կանոններ եկեղեցու բարեկարգության, աղանդավորության, ամուսնությունների ու ամուսնալուծությունների, աշխարհիկ ու հոգևոր պաշտոնների և այլ հարցերի վերաբերյալ:

Արքաշարի ժողովը: «Եղծ աղանդոց»

449 թ. պարսից արքունիքը հազարապետ Միհրներսեսի ստորագրությամբ մի գրություն է ուղարկվում Հայաստան, որով քրիստոնեությունը հայտարարվում էր մոլորություն: Հայերին առաջարկվում էր թողնել քրիստոնեությունը և ընդունել զրադաշտական կրոնը:

Միհրներսեհի նամակին պատասխանելու համար Ս. Հովսեփ կաթողիկոսը 449 թ. վերջին Արտաշատում ժողով հրավիրեց: Ժողովին մասնակցում էին մարզպան Վասակ Սյունին, սպարապետ Ս. Վարդան Մամիկոնյանը, եպիսկոպոսներ, ուրիշ նշանավոր նախարարներ ու հոգևորականներ: Ժողովում ընդունված պատասխան նամակում քննադատվում էր զրադաշտականությունը՝ որպես մտացածին և հակասականություններից կազմված մի կրոն: Ժողովականները կտրականապես մերժում են օտար կրոնը և երդվում հավատարիմ մնալ իրենց եկեղեցուն ու քրիստոնեությանը:

Արտաշատի ժողովի մասնակիցներից էր նաև «եղծ աղանդոց» աշխատության հեղինակ Ս. Եզնիկ Կողբացին: Ս. Եզնիկ Կողբացին Ս. Սահակ Պարթևի և Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտներից էր: «Եղծ աղանդոց» («Աղանդների հերքում») գրքում հեղինակը վերլուծում և քննադատում է զրադաշտականությունը և քրիստոնեական մի շարք աղանդներ: Ս. Եզնիկը միաժամանակ մեկնաբանում է քրիստոնեության հիմնական դրույթները: Ս. Եզնիկ Կողբացու աշխատությունը մի կողմից պաշտպանում էր քրիստոնեական ուսմունքը, մյուս կողմից ազատագրական շարժման համար գաղափարական հիմք էր դառնում:

Եզնիկ Կողբացի

Ավարայրի ճակատամարտը

Ինչպես նշվեց, 449 թ. Հազկերտ II արքան առաջ քաշեց կրոնափոխության պահանջ: Նա այն կարծիքին էր, որ Սասանյան տերության միասնությունն ապահովելու համար հպատակ բոլոր ժողովուրդները պետք է միևնույն կրոնի հետևորդներ լինեն, այսինքն՝ հրաժարվեն քրիստոնեությունից և ընդունեն զրադաշտականությունը: Եվ քանի որ Սասանյան Պարսկաստանի գերիշխանության տակ գտնվող երկրների մեջ առավել ծանրակշիռ էր Հայոց երկրի տեղը, հարվածն ուղղվում էր **հայերի**, առաջին հերթին՝ Հայոց եկեղեցու դեմ:

Արտաշատի ժողովից հետո Հազկերտ II-ի պահանջով Տիգրան գնացին նշանավոր նախարարներ ոչ միայն Հայաստանից, այլև Վրաստանից և Աղ-

վանքից: Վասակ Սյունին, Ս. Վարդան Մամիկոնյանը, Վահան Ամատունին և մյուս նախարարները պարսից արքունիքում ստիպված էին առերես ընդունել զրադաշտականությունը:

Նախարարների ուրացության լուրը գայրույթ և դիմադրություն առաջ բերեց երկրում: Դիմադրական այդ շարժման գլուխ կանգնեց Հայոց եկեղեցին՝ Ս. Հովսեփ կաթողիկոսի ղեկավարությամբ: 450 թ. **Ս. Ղևոնդ Երեցի** ու նրան համախոհ հոգևորականների գլխավորությամբ ժողովուրդը **Անգղ** ավանում հարձակվում է մոգերի վրա, երբ վերջիններս փորձում էին քանդել տեղի եկեղեցին և այն ատրուշան դարձնել: Զարեհավանում ևս ապստամբ հայ բնակչությունը կոտորում է մոգերին: Անգղի դեպքերով երկրում սկիզբ է առնվում ժողովրդական շարժում պարսիկների դեմ:

Հայրենիք վերադարձած նախարարները շուտով հրաժարվում են կեղծ ուրացությունից և կանգնում ապստամբական շարժման գլուխ:

450-451 թթ. մեծ ապստամբությունը Սասանյանների դեմ Եղիշե պատմիչն անվանել է «**Հայոց պատերազմ**»: Ս. Հովսեփ կաթողիկոսը, Ս. Ղևոնդ Երեցը, Ս. Սահակի ու Ս. Մաշտոցի մյուս աշակերտները, հայոց հոգևոր դասը զինվորների կողքին էին: Իրենց ամենօրյա խոսքով նրանք բարձրացնում էին զորքի մարտական ոգին:

Հազկերտ II-ը մեծ բանակ ուղարկեց Հայաստան՝ ապստամբությունը ճնշելու համար: Հակառակորդ բանակները հանդիպեցին Արտազ գավառի **Ավարայրի** դաշտում՝ **Տղմուտ** գետի ափին:

Ավարայրի ճակատամարտը սկսվեց **451 թ. մայիսի 26-ին** և տևեց մի ամբողջ օր: Հայոց բանակից այդ օրը զոհվեց **1036** հոգի, այդ թվում՝ ինը նախարար: Պարսից կողմի կորուստները եռապատիկ ավելի էին:

Ավարայրն ընդմիջտ դրոշմված է հայ ժողովրդի հավաքական հիշողության մեջ: Ճակատամարտում զոհված Ս. Վարդան Մամիկոնյանն ու նրա զինակիցները դասվեցին Հայոց եկեղեցու սրբերի կարգում՝ **սրբոց Վարդանանք** անունով: Նրանց հիշատակը եկեղեցին ամեն տարի տոնում է Բուն Բարեկենդանին նախորդող հինգշաբթի օրը:

Ճակատամարտին հաջորդող դեպքերը

Ավարայրը հարկադրեց Սասանյան արքունիքին հրաժարվել կրոնափոխության քաղաքականությունից: Հայաստանից հետ կանչվեց պատժիչ բանակը, բռնությամբ կրոնափոխ եղած հայերին թույլատրվեց նորից քրիստոնեություն ընդունել: Սակայն պատժվեցին ապստամբությանը մասնակից շատ նախարարներ ու հոգևորականներ: Ինը եկեղեցականներ, այդ թվում Ս. Հովսեփ Վայոցձորեցին ու Ս. Ղևոնդ Երեցը մահապատժի ենթարկվեցին Պարսկաստանում: Հայոց եկեղեցին նրանց հիշատակը տոնում է «**Ղևոնդյանց քահանայից**» անունով:

460-ական թթ. Սասանյան արքունիքը դարձյալ վերադառնում է կրոնափոխության քաղաքականությանը: Որոշ հայ նախարարներ հարկադրված ուրանում են քրիստոնեությունը: Դրան հակառակ՝ երկրի հայրենասեր ուժերը միավորվում են կաթողիկոս **Ս. Գյուտ Արահեզացու (461-478)** շուրջը:

Ս. Գյուտ կաթողիկոսը Ս. Սահակ Պարթևի և Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի աջակերտներից էր: 461 թ. նա կաթողիկոս էր ընտրվել առանց պարսից Պերոզ արքայի համաձայնության: Նա ամեն կերպ աջակցում էր քրիստոնեական հավատի պաշտպանության համար Սասանյանների դեմ ապստամբած Աղվանից Վաչե թագավորին:

Հայոց հայրապետի հայրենասիրական գործունեությունն առաջ է բերում ուրացողների զայրույթն ու ատելությունը: Նրանք

Ս. Մովսես Խորենացի

բազմիցս զրպարտում են կաթողիկոսին պարսից արքունիքում: Հալածանքներ են սկսվում նաև կաթողիկոսի կողմնակիցների, հատկապես Ս. Մովսես Խորենացու դեմ: 471 թ. կաթողիկոսը կանչվում է Տիզբոն և հեռացվում գահից: Շուտով՝ 478 թ., Ս. Գյուտ կաթողիկոսը վախճանվում է: Նոր կաթողիկոս է ընտրվում Ս. Հովհաննես Մանդակունին (478-490):

Վահանանց շարժումը և հանուն հավաքի մղված պայքարի հաղթանակը

481 թ. վրաց թագավոր Վախթանգ Գորգասարը սպանում է Գուգարքի բղեշխ՝ ուրացող Վազգենին: Զրադաշտականություն ընդունելով՝ նա կրակապաշտ էր դարձրել իր զավակներին, նույնը պարտադրելով նաև կնոջը՝ Ս. Շուշանիկին (Վարդենի), որը Ս. Վարդան Մամիկոնյանի դուստրն էր: Ս. Շուշանիկը հրաժարվում է և ծանր տանջանքներից հետո նահատակվում (հետագայում հայ և վրաց եկեղեցիների կողմից դասվում է սրբերի կարգին): Վազգենի սպանությունը փաստորեն նշանակում էր ապստամբության սկիզբ Սասանյան պետության դեմ: Հայ նախարարները որոշում են միանալ ապստամբությանը: Հայոց այրուձին ապստամբության ղեկավար է ընտրում Վահան Մամիկոնյանին՝ Ս. Վարդան Մամիկոնյանի եղբորորդուն:

Ս. Շուշանիկ

481-484 թթ. հայոց զորքը Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ հաղթական կռիվներ է մղում պարսիկների դեմ: Ազատագրական մարտերին մասնակցում էր նաև կաթողիկոս Ս. Հովհաննես Մանդակունին: Մարտերից մեկում նա նույնիսկ վիրավորվում է: Ծերունագարդ կաթողիկոսի ներկայությունը ոգևորում էր հայ ռազմիկներին:

484 թ. Միջին Ասիայում պարսից զորքի ծանր պարտությունից և Պերոզի սպանությունից հետո գահ բարձրացած Վաղարշ թագավորը բանակցություններ է սկսում հայ ապստամբների հետ: Նվարսակ գյուղաքաղաքում կնքված հաշտության համաձայն՝ հայ նախարարներն իրավունք են ստանում ինքնուրույն տնօրինել երկրի ներքին գործերը, իսկ հայ ժողովուրդն ազատորեն քրիստոնեությունը դավանելու իրավունք է ձեռք բերում:

Պարսից արքունիքը ստիպված էր ընդունել այդ պայմանները: 485 թ. աշնանը Վաղարշը Վահան Մամիկոնյանին հանձնեց երկրի մարզպանի պաշ-

տոնը: Այսպիսով՝ 450-451 և 481-484 թվականների ազատագրական պայքարի շնորհիվ հայ ժողովուրդը պաշտպանեց իր ազատությունն ու հոգևոր ինքնուրույնությունը: **Քրիստոնեությունը Սասանյան արքունիքի կողմից մեկընդմիջտ ճանաչվեց որպես Հայաստանի պաշտոնական կրոն:**

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչ կարգավիճակ ստացավ Մեծ Հայքը Արշակունյաց թագավորության անկումից հետո:
2. Երբ և ում հրավերով գումարվեց Շահապիվանի եկեղեցական ժողովը: Ովքեր էին մասնակցում ժողովին:
3. Ինչպիսի՞ հարցեր քննարկվեցին Շահապիվանի եկեղեցաժողովում:
4. Ինչ էր առաջարկվում հայերին Միհրնեսուեի նամակում:
5. Ովքեր էին մասնակցում Արտաշատի ժողովին: Ինչպիսի՞ որոշում ընդունեց ժողովը:
6. Ինչ պահանջեց Հազկերտ II-ն Արտաշատի ժողովի պատասխան նամակը ստանալուց հետո:
7. Ինչ որոշում ընդունեցին հայ նախարարները պարսից արքունիքում:
8. Ինչ դեր ուներ եկեղեցին երկրում սկիզբ առած դիմադրական շարժման մեջ:
10. Ո՞վ փոխարինեց Ս. Գյուտ Արահեզացուն կաթողիկոսական աթոռին:
11. Ո՞ր իրադարձությամբ սկսվեց 481-484 թթ. ազատագրական շարժումը: Ո՞վ ղեկավարեց ապստամբությունը:
13. Ինչպիսի՞ մասնակցություն ունեցավ ազատագրական պայքարին Հայոց կաթողիկոսը:
14. Որտե՞ղ սկսվեցին հայ-պարսկական բանակցությունները: Դրանք ինչ արդյունքներ ունեցան:

Քննարկենք

1. Հայոց եկեղեցու կյանքում ինչ կարևոր իրադարձություններ եղան 443 թ.:
2. Ո՞րն էր, ձեր կարծիքով, Հազկերտ II-ի օրոք տարվող կրոնափոխության քաղաքականության գլխավոր նպատակը: Հայերն ինչո՞ւ չընդունեցին այդ առաջարկը: Փորձե՞ք հիմնավորել պատասխանը:
3. Ս. Եզնիկ Կողբացու աշխատությունը գաղափարական հիմք դարձավ ազատագրական շարժման համար: Հիմնավորե՞ք այս միտքը՝ օգտագործելով նաև լրացուցիչ նյութը:
4. Ինչպե՞ս եք գնահատում նախարարների ուրացությունը պարսից արքունիքում: Ճի՞շտ էր, ձեր կարծիքով, նրանց որոշումը, թե՞ ոչ:

5. Փորձե՞ք գնահատել 450-451 և 481-484 թվականների հայ ազատագրական պայքարի արդյունքները:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

սրբոց Վարդանանք

Բառարան

Պատիվ – այդպես էին անվանում նախարարների ժառանգաբար փոխանցվող պաշտոնները:

Սնտիապաշտ – սնտի՝ դատարկ բաներ պաշտող, սնահավատ:

Ճակատագրապաշտ – ճակատագրին հավատացող մարդ:

Լրացուցիչ նյութ

ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ ԵՎ ԿԱՄՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

... Պարզ է, որ աստղը չէ պատճառը ինչպես թագավորության, այնպես էլ հզորության կամ հարստության, մանավանդ որ տեսնում ենք հարուստներին աղքատացած և աղքատներին՝ հարստացած: Մի՞թե այն էլ կարող են ասել, որ միևնույն աստղը կարող է և՛ հարստության ու աղքատության, և՛ զորեղության ու անզորության պատճառ լինել. քանի որ հզորներին ևս տեսնում ենք հաճախ անզորացած ու անզորներին՝ զորեղացած, ինչպես և չարերին՝ խելոքացած, խելոքներին՝ չարացած: Եվ որտե՞ղ է մնում այն, որ ասում են, թե ինչ որ ճակատագրով գրված է, անհնար է, որ վրիպի, այլ «փառավոր» գրվածը փառավոր է, իսկ «թշվառ»-ը՝ թշվառ: Եվ ճակատագրով որտեղ կամ ում ձեռքով (մեռնելը) վճռված է, ըստ այնմ էլ (մարդիկ) մեռնում են. հնարավոր չէ սահմանված ճակատագրից շեղվել:

... Եվ կամ՝ երբ ավազակախումբը արշավում է երկիրը՝ մարդկանց կողոպտելու և կոտորելու համար, թող զորք չհավաքեն ու իրար ետևից գնդեր չկազմեն՝ երկրից ավազակներին դուրս քշելու համար, այլ թող պատճառաբանեն, թե՛ «երկրի ճակատագիրն է ավազակից կոտորվել, մենք ինչո՞ւ պիտի դեմ գնանք ճակատագրին»: Բայց զորքեր գումարելով և երկրից թշնամուն դուրս վճնդելով՝ ցույց են տալիս, որ կոտորածները ճակատագրի ինչ-որ սահմանումով չեն տեղի ունենում, այլ ավազակի բռնությամբ, որը գալով անհազաբար կոտորում է ժողովրդին, զրկում ունեցվածքից:

Եզնիկ Կողբացի. Եղծ աղանդոց

16. ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ ԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

451 թվականը Հայոց պատմության համար բախտորոշ տարի էր: Նույն թվականի հոկտեմբերին Կոստանդնուպոլսին մերձակա Քաղկեդոն բնակավայրում տեղի ունեցավ մի իրադարձություն, որն իր հետագա նշանակությամբ ճակատագրական դարձավ քրիստոնեական աշխարհի համար: Քաղկեդոնի ժողովը սկիզբ դրեց այն վեճերին ու տարաձայնություններին, որոնց արդյունքում քրիստոնեական եկեղեցին ի վերջո պառակտվեց՝ Արևելյան (հակաքաղկեդոնական) և Արևմտյան (քաղկեդոնական) եկեղեցիների: Հետագայում Արևմտյան եկեղեցին բաժանվեց օրթոդոքս և կաթոլիկ եկեղեցիների: Այսպիսով՝ հայոց, ասորական, ղպտի, եթովպական, հնդկ-մալաբար (մալանկարա) եկեղեցիներն առանձնացան և կազմեցին առանձին ընտանիք, որը չընդունեց Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները:

Քաղկեդոնի ժողովը

Եփեսոսի տիեզերաժողովն ընդունեց, որ Քրիստոսի անձի մեջ անբաժանելիորեն միացած են թե՛ մարդկային և թե՛ աստվածային բնությունները:

Շուտով, սակայն, քրիստոնեական եկեղեցում առաջ են գալիս աստվածաբանական և դավանաբանական լուրջ խնդիրներ, որոնց լուծման համար Քաղկեդոնում 451 թ. գումարվում է եկեղեցական ժողով, ուր ընդունվում է Քրիստոսի երկու բնությունների բանաձևը, այսինքն՝

Քաղկեդոնի ժողովը

համաձայն այդ տեսության, Քրիստոսի մեջ աստվածային և մարդկային բնությունները գործում են իրարից անջատ:

Քաղկեդոնի ժողովի ընդունած երկաթնակ դավանաբանական բանաձևը քրիստոնեական եկեղեցու մեջ խաղաղություն հաստատելու փոխարեն ավելի մեծ խռովությունների ու գժտությունների պատճառ դարձավ:

Հայոց եկեղեցու դիրքորոշումը

Հայոց եկեղեցու որևէ ներկայացուցիչ Քաղկեդոնի ժողովին չէր մասնակցում, քանի որ երկիրը գտնվում էր պատերազմական վիճակում: Հայոց եկեղեցին, հավատարիմ մնալով առաջին երեք տիեզերաժողովների որոշումներին, շարունակեց դավանել Քրիստոսի մեջ մարդկային և աստվածային բնությունների անբաժանելի միությունը: Մինչև V դարի վերջը Հայոց եկեղեցին չեզոքություն էր պահպանում՝ հեռու մնալով Բյուզանդիայում ընթացող դավանաբանական վեճերից ու կրոնական հակամարտությունից:

Դվինի առաջին և երկրորդ ժողովները

V դարի երկրորդ կեսին բյուզանդական կայսրերը ստիպված էին միջամտել Քաղկեդոնի խնդրին՝ փորձելով հաշտեցնել դավանաբանական տարբեր ուղղությունների կողմնակիցներին: Այսպես՝ **482 թ.** բյուզանդական կայսեր օրոք ընդունված հրովարտակը փաստորեն դատապարտում էր Քաղկեդոնի ընդունած երկաթնակ վարդապետությունը և պաշտպանում միավորյալ մեկ բնություն բանաձևը:

506 թ. Բաբկեն Ա կաթողիկոսը (490-516) Դվինում հրավիրում է եկեղեցական ժողով, որին մասնակցում էին նաև վրաց և աղվանից եկեղեցիները, հայոց մարզպան Վարդ Մամիկոնյանը և այլ նախարարներ: Ժողովում Հայոց եկեղեցին առաջին անգամ հստակորեն արտահայտում է իր դիրքորոշումը՝ **մերժելով** Քաղկեդոնի ժողովի ուսմունքը:

Եթե մինչև VI դ. Բյուզանդական կայսրերը փորձում էին մեղմել կայսրության մեջ առաջացած քաղկեդոնական և հակաքաղկեդոնական ճամբարների մրցակցությունը, ապա այժմ նրանց հիմնական նպատակն էր բռնի ուժով Քաղկեդոնի ժողովի որոշումներն ընդունելի դարձնել Արևելյան եկեղեցիների կյանքում:

Եթե մինչև VI դ. կեսերը Հայոց եկեղեցին մերժում էր նեստորա-

Խոյակ Դվինից

կանությունն ու քաղկեդոնականությունը՝ իբրև սխալ և Հայաստանից դուրս գտնվող վարդապետություններ, ապա դրանից հետո ստիպված էր պայքարել նեստորականության դեմ՝ իբրև Հայաստան ներթափանցած հերետիկոսության: Նրանք հաստատվում են Դվինի մոտ գտնվող Մանահիրի վանքում և եռանդուն գործունեություն են ծավալում:

Դվինի Ս. Գրիգոր եկեղեցու ավերակները

Ներսես Բ կաթողիկոսը

(548-557) 554 թ. գումարում է

Դվինի երկրորդ եկեղեցական ժողովը, որը, այլ հարցերի թվում, քննարկում է նաև նեստորականների հարցը: Ժողովի որոշմամբ նեստորականները վտարվում են Հայաստանից:

Դվինի երկրորդ ժողովը մեկ անգամ ևս քննարկում է քաղկեդոնականության հարցը և դատապարտում այն:

Դվինի երկրորդ ժողովի որոշումներով հայությունը վերջնականապես հաստատում էր իր ազգային-եկեղեցական ինքնորոշումը՝ Հայոց եկեղեցու դավանանքը լավագույնս արտահայտելով նույն ժողովի Հավատո հանգանակում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ե՞րբ գումարվեց Քաղկեդոնի եկեղեցական ժողովը:
2. Հայոց եկեղեցին մասնակցե՞ց ժողովին: Ինչո՞ւ:
3. Ե՞րբ հրավիրվեց Դվինի I եկեղեցաժողովը: Ո՞վ էր Հայոց կաթողիկոսն այդ ժամանակ: Հայ հոգևորականներից բացի, ովքե՞ր էին մասնակցում ժողովին:
4. Հայոց եկեղեցին ի՞նչ դիրքորոշում արտահայտեց Դվինի I ժողովում:
5. Ի՞նչ փոփոխություն տեղի ունեցավ Բյուզանդիայի քաղաքականության մեջ:
6. Որտե՞ղ էին հիմնավորվել նեստորականները Հայաստանում:
7. Ե՞րբ հրավիրվեց Դվինի երկրորդ ժողովը: Ո՞ւմ կողմից: Ի՞նչ որոշումներ ընդունեց ժողովը:

Քննարկենք

1. Կայսերական արքունիքն ինչո՞ւ էր հաճախ խառնվում կրոնական-դավանաբանական վեճերին: Ինչպիսի՞ն էր բյուզանդական կայսրերի դիրքորոշումը Քաղկեդոնի ընդունած երկաթնակ վարդապետության նկատմամբ V դարի երկրորդ կեսին:
2. Ինչպիսի՞ն էր քաղկեդոնականության նկատմամբ Հայոց եկեղեցու վերաբերմունքը V դարի երկրորդ կեսին և VI դարի սկզբներին:
3. Ինչպիսի՞ կարևոր դեր ունեցավ Դվինի երկրորդ ժողովը:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Միաբնակություն
Երկաթնակություն
Միաբնակ-ուղղափառ

Բառարան

Ղպտի – եգիպտոսի բնիկ ժողովուրդը:

Լրացուցիչ նյութ

ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ ԺՈՂՈՎԸ

Քաղկեդոնի ժողովը չէր միացնում, այլ մեծ ճեղքվածքներ էր բացում քրիստոնեության մեջ: Ժողովի վերջին նիստում արդեն նկատվում էր ապագա մեծ հակառակությունը Հռոմի և Կ.Պոլսի միջև: Պապի լիազորների բացակայությամբ ընդունվել էր 28-րդ կանոնը, որի մեջ ասված էր, թե քանի որ Կ.Պոլիսը կայսերական մայրաքաղաք է, իբրև եկեղեցական աթոռ պիտի վայելի այն պատիվն ու իրավունքները, որոնք հատկացված են Հռոմի աթոռին: Լևոն Ա պապի լիազորները բողոքում էին այդ կանոնի դեմ: Բայց նրանց բողոքը նշանակություն չունեցավ: Փաստն այն էր, որ Կ.Պոլսի տիրապետական ձգտումները կատարյալ բավարարություն էին ստանում, իսկ ապագայում բյուզանդական եկեղեցին Հռոմից բաժանվելու և իր կատարյալ անկախությունը հաստատելու համար հենց այս քաղկեդոնական կանոնի վրա պիտի հենվեր:

Բայց ավելի մեծ էր այն բացասական դերը, որ կատարեց Քաղկեդոնի ժողովն Արևելքի քրիստոնյա ժողովուրդների նկատմամբ: Նրա ընդունած երկաթնակ աստվածաբանական որոշումը մեծ խառնակություններ առա-

ջացրեց Երուսաղեմում, Ալեքսանդրիայում և Անտիոքում: Երուսաղեմում ծագեց ապստամբություն, որի ղեկավարները պնդում էին, թե Քաղկեդոնի ժողովը նեստորականության վարդապետությունն է ընդունել:

Ալեքսանդրիայի անկարգություններն ավելի մեծ չափեր ընդունեցին: Կայսերական կառավարությունը կարողացավ ճնշել դրանք միայն զինված ուժի միջոցով: Քաղկեդոնով սկիզբ առած խլրտումներն ու հուզումները շարունակվեցին մոտ 200 տարի ևս: Աֆրիկյան և սիրիական ժողովուրդները օտարանում էին Բյուզանդիայից: Դա նշանակում էր, որ կայսրությունը զրկվում է ուժեղ ստեղծագործող տարրերից: Սա անդրադառնում էր նաև Բյուզանդիայի՝ իբրև պետության, ճակատագրի վրա: Լևոն Ա պապը, Պուլքերիա կայսրուհին և Մարկիանոս կայսրը Քաղկեդոնի ժողովով հող էին նախապատրաստում իսլամի հաղթական արշավանքների համար: Երբ իսլամը դուրս եկավ Արաբիայի անապատներից, բյուզանդականությունն այնքան էր զզվեցրել աֆրիկյան և այլ ժողովուրդների, որ նրանք հոժարությամբ ընդունեցին այդ նոր կրոնը:

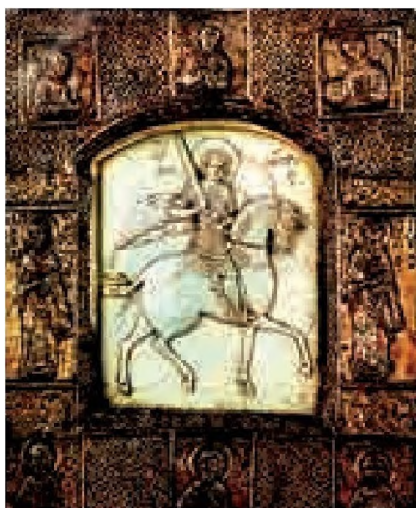
Լեո. Հայոց պապմություն

17. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎՐԱՑ ԵՎ ԱՂՎԱՆԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ V - VII ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Վրաց եկեղեցու առանձնացումը

Ս. Գևորգ.
Բյուզանդական փղոսկրե
զարդաքանդակ

591 թ. Կ. Պոլսում Մորիկ կայսեր հրամանով գումարվում է եկեղեցական **ժողով**: ժողովին մասնակցելու համար հրավիրվում են ոչ միայն Հայաստանի բյուզանդական, այլև պարսկական բաժնի բոլոր եպիսկոպոսները: Հայոց կաթողիկոս **Մովսես Բեղիվարդեցին (574-604)** պատվիրակներ է ուղարկում ժողովին մասնակցելու: Բյուզանդական կողմը Մովսես Բ-ին առաջարկում է ընդունել քաղկեդոնականություն և կաթողիկոսական աթոռը Դվինից փոխադրել բյուզանդական մաս: Հայոց եկեղեցին մերժում է այդ առաջարկը և շարունակում պայքարն ընդդեմ քաղկեդոնականության: Այս պայքարի մեջ Հայոց եկեղեցու կողքին էին նաև Վրաց և Աղվանից եկեղեցիները, որոնք III-IV դարերում քրիստոնեությունն ընդունել

էին շնորհիվ Հայոց եկեղեցու քարոզիչների:

Մինչև VII դարի սկիզբը Հայոց և վրաց եկեղեցիները միասնական էին և չունեին դավանաբանական տարբերություններ: Վրաց կաթողիկոսին ձեռնադրում էր Հայոց կաթողիկոսը:

VII դարի սկզբներին քաղաքական նկատառումներով վրաց իշխանները և եկեղեցին ընդունում են քաղկեդոնականություն: Վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսը, որը ձեռնադրվել էր Մովսես Բ-ի կողմից, վերջինիս մահից հետո հարում է քաղկեդոնականությանը: Վրաց կաթողիկոսն անտեսում է Հայոց եկեղեցու ջանքերն ու հորդորները: Ի վերջո, Աբրահամ Ա կաթողիկոսը մի շրջաբերական նամակով Վրաց եկեղեցին անջատում է Հայոց եկեղեցուց (605-608 թթ.):

Այս անջատման մեջ հատկապես իր դերն ունեցավ հայերին, վրացիներին և աղվաններին քաղկեդոնական դարձնելու բյուզանդական քաղաքա-

կանությունը: Այսպիսով՝ 608 թ. վրաց եկեղեցին բաժանվում է Արևելյան եկեղեցական ընտանիքից և միանում բյուզանդական եկեղեցուն: Այս բաժանման պատճառով վրաց եկեղեցին մաս կազմեց օրթոդոքս եկեղեցուն՝ ընդունելով Կ. Պոլսի տիեզերական պատրիարքի առաջնայնությունը, հունական եկեղեցու ծեսերն ու արարողությունները:

Աղվանից եկեղեցու կազմավորումը

Քրիստոնեությունն Աղվանք է մուտք գործել Հայաստանից: 301 թ. Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակվելուց հետո Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն իր թոռանը՝ Ս. Գրիգորիսին ձեռնադրեց Աղվանից եպիսկոպոս և ուղարկեց Աղվանք՝ տեղի եկեղեցին կազմակերպելու: Հայտնի է նաև, որ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը հայոց և վրաց գրերի ստեղծումից հետո ստեղծեց նաև աղվանից գիրը:

Ամարասի Ս. Գրիգոր եկեղեցին

Վաչագան Բարեպաշտ թագավորը

Աղվանքի ամենանշանավոր ներկայացուցիչը **Վաչագան III Բարեպաշտն էր (487-510)**, ով գահ բարձրանալով հրաժարվեց մինչ այդ բռնությամբ պարտադրված կրակապաշտությունից, կրկին ընդունեց իր պապերի քրիստոնեական հավատը, դարձավ նրա պաշտպանն ու եռանդուն տարածողը, իր երկրի լուսավորիչն ու շինարարը: Այս մեծ ծառայությունների ու բարձր արժանիքների համար էլ ժողովուրդը նրան կոչեց Վաչագան Բարեպաշտ:

Իր հայրենասիրական գործունեությունը Վաչագանը սկսեց եկեղեցու շենացումից ու դպրության տարածումից: Նա կառուցել է տարվա օրերի թվով եկեղեցիներ: Նրա հանձնարարությամբ Ամարաս են բերվում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի, Ս. Հռիփսիմե ու Ս. Գայանե կույսերի մասունքների մի մասը:

Վաչագան Բարեպաշտը կարողացավ բարձրացնել իր երկրի ազգային ոգին ու քրիստոնեական հավատը: Հայրենասեր արքայի գործունեության շնորհիվ քրիստոնեությունը վերջնականապես հաստատվեց Աղվանքում և Հայոց Արևելից կողմերում:

Աղվենի ժողովը

Երկրի կյանքը կարգավորելու համար անհրաժեշտ էին կայուն օրենքներ: Այդ նպատակով երկարատև նախապատրաստությունից հետո Վաչագան Բարեպաշտի հրամանով **Արցախի Աղվեն** թագավորական ամառանոցում գումարվեց ժողով: Ժողովին մասնակցում էին Արցախի, Ուտիքի, ինչպես նաև բուն Աղվանքի ազնվականները և եպիսկոպոսները: Ժողովում ընդունված կանոններն արգելում էին մերձավոր ազգականների միջև ամուսնությունը, մահացածների վրա անպարկեշտ լացուկոժ անելը, կախարհությունը և այլն: Սահմանվում էր եկեղեցի հաճախելու կարգը: Ժողովի կանոնները պաշտպանում էին ոչ միայն ազնվատոհմիկների, այլև ժողովրդի բոլոր խավերի շահերը:

Աղվանից կաթողիկոսությունը VI դարում

VI դարի կեսերին Աղվանքի մարզպանությունը ստեղծեց իր կաթողիկոսությունը: Առաջին կաթողիկոս դարձավ **Աբաս եպիսկոպոսը (551-595)**: Չնայած այդ հանգամանքին՝ Աղվանից կաթողիկոսությունը մնաց իբրև Հայոց եկեղեցու անբաժան մասը: Աղվանից կաթողիկոսական աթոռի հիմնադիրը սահմանեց կարգ, որով իր հաջորդները պետք է ձեռնադրվեին Ամենայն Հայոց հայրապետի կողմից:

Աղվանից (հետագայում՝ Գանձասարի) կաթողիկոսությունը գոյություն ունեցավ մինչև XIX դարի սկզբները և վերացվեց ցարական կառավարության հրամանով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ովքեր էին հրավիրված մասնակցելու 591 թ. Կ.Պոլսի եկեղեցաժողովին:
2. Ինչ առաջարկներ արեց կայսրությունը Մովսես Բ կաթողիկոսին: Ինչպիսի պատասխան տվեց դրան Հայոց հայրապետը:
3. Երբ և ինչո՞ւ վրաց եկեղեցին առանձնացավ Հայոց եկեղեցուց:
4. Ինչի՞ց սկսեց իր գործունեությունը Վաչագան Բարեպաշտը:
5. Որքան եկեղեցիներ կառուցվեցին Վաչագանի օրոք:
6. Ինչպիսի որոշումներ ընդունեց Աղվենի ժողովը:
7. Ո՞վ էր Աղվանից կաթողիկոսության առաջին կաթողիկոսը, և երբ է նա պաշտոնավարել: Ինչ կարևոր կարգ սահմանվեց նրա օրոք:
8. Մինչև երբ գոյություն ունեցավ Աղվանից կաթողիկոսությունը: Ուրիշ ինչ անունով էր այն հայտնի:

Քննարկենք

1. Փորձե՞ք գնահատել Վաչագան Բարեպաշտի գործունեությունը:
2. Ո՞րն էր, ձեր կարծիքով, Աղվենի ժողովի ընդունած կանոնների հիմնական նպատակը:
3. Համեմատե՞ք Աղվենի ժողովի որոշումները Աշտիշատի և Շահապիվանի ժողովների որոշումների հետ: Գտե՞ք ընդհանրությունները:

Լրացուցիչ նյութ

Վրաց եկեղեցու առանձնահատուկ գործում իր բացասական դերն ունեցավ նաև բյուզանդական եկեղեցու կողմից բարձրացված ինը աստիճանների խնդիրը (խոսքը վերաբերում է հոգևոր նվիրապետական աստիճաններին): Բյուզանդական եկեղեցին պնդում էր, որ քանի որ Հայոց եկեղեցու հովվապետի՝ կաթողիկոսի աստիճանը հաջորդում է անմիջապես եպիսկոպոսին, ուրեմն իր կարգավիճակով այն հավասար է արքեպիսկոպոսի կամ մետրոպոլիտի աստիճանին:

Թբիլիսիի Սուրբ Երրորդություն փանդարը

Հայոց եկեղեցուն առաջարկվում էր կանխ լրացնել դրանք, այսինքն՝ սահմանել նոր աստիճաններ, կան ընդունել պատրիարքական աթոռներից մեկի գերագահությունը: Այն, որ հարցն արհեստականորեն էր բարձրացված, երևում է թեկուզ այն բանից, որ Հռոմի պապին հաճախ անվանում են նաև Հռոմի եպիսկոպոս, բայց ոչ ոք կասկածի չի առնում նրա՝ կաթոլիկ եկեղեցու ղեկավար լինելը: Փաստորեն, ինը աստիճանների հարցը պատրվակ էր Հայոց եկեղեցու անկախության նկատմամբ ոտնձգություններ կատարելու համար: Մյուս կողմից այն լարվածություն առաջ բերեց վրաց և աղվանից եկեղեցիների միջև, քանի որ նրանց մեջ մրցակցություն սկսվեց Հայոց եկեղեցուց հետո երկրորդ աթոռը կոչվելու պատվի համար:

Մ. Օրմանյան. Ազգապատում, հատ. Ա

ԱՂՎԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԶՎԱՆՇԻՐ ԻՇԽԱՆԸ

VI դարում աղվանական նախարարների մեջ գերակշռող դիրք ստացավ մի տոհմ, որ կոչվում էր Միհրանյան, և որի մասին ավանդություն կար, թե նա սերված է Միհրան անունով մեկից, ով պարսկական ծագում ուներ և Ասսանյան թագավորների ազգակիցն էր:

Մի շարք հանգամանքներ հավանական են դարձնում, որ այդ գաղթականությունը ոչ թե բուն Պարսկաստանից դուրս եկավ, այլ այն նահանգից, ուր գտնվում է Չողա կամ Ճորա դուռը (Դերբենտի լեռնանցքը): Այդ ամբողջ նահանգը, ինչպես գիտենք, կոչվում է Շիրվան: Հռչակավոր դռների պահպանության համար պարսից կառավարությունը մշտական զորք էր պահում, որի շուրջն էլ ժամանակի ընթացքում հավանորեն կազմվել էր պարսիկ ազգաբնակչություն: Դրա մի մասը մնում է Շիրվանում և հիմնում մի փոքրիկ թագավորություն, որը երկար ժամանակ գոյություն պահանեց: Նրա թագավորները կոչվում էին Շիրվանշահեր: Իսկ մյուս հատվածը գնաց դեպի արևմուտք, կանգ առավ Կուրի հովտի այն մասում, ուր Պարտավ քաղաքն էր գտնվում, բայց այդ երկրում տեղ չգտնելով իր համար, շարունակեց իր շարժումը Կուրի հովտով և վերջնականապես կանգ առավ Գարդման լեռնագավառի ստորոտում:

Գարդմանի հայ ազնվական տոհմիկ տերերը՝ Առանշահիկները, դուրս են մղվում դեպի հարևան լեռնային գավառներ: Երկու տոհմերի միջև հաստատվեց հին աշխարհի նվիրագործած արյան վրիժառությունը: Այդ մի դարավոր արյունահեղ պայքար էր, որն իր վերջնական լուծումն ստացավ 9-րդ դարում՝ Առանշահիկների հաղթությամբ:

Միհրանյան տոհմի փառքը գագաթնակետին հասցնողը քրիստոնեություն ընդունած Վարազ Գրիգոր իշխանի երկրորդ որդին էր՝ Զվանշիրը:

Դառնալով Աղվանքի բանակի հրամանատար, նա միաժամանակ, դեռ հոր կենդանության օրոք, իր ձեռքն առավ ամբողջ երկրի կառավարությունը: Իր այդ գործերի համար երիտասարդ իշխանը ժողովրդական հերոս դարձավ:

Մովսես Կաղանկատվացին «Արևելքի իշխան» վեհ տիտղոսով է պսակում նրան՝ անվանելով իր տեր, թագավորների հավասար և թագավորի պատիվների արժանի:

Զվանշիր իշխանը, չնայած իր ամբողջ մեծության, արաբական իշխանության հանդեպ իրեն այնպես է պահում, ինչպես Թեոդորոս Ռշտունին: Երբ Զվանշիրի համար էլ աներկբայելի դարձավ, որ Բյուզանդական կայսրու-

թյունը շարունակ գնում է դեպի թուլացում, նա էլ, Թեոդորոս Ռշտունու նման, գնաց Դամասկոս՝ անձամբ տեսակցելու արաբ ամիրապետի հետ: Մուավիա խալիֆը «Արևելքի իշխանին» հանձնեց բոլոր արաբական հողերի կառա [. . .] Կովկասի մեծ լեռնաշղթան և մանավանդ հոն-խազարների հետ բարեկամական հարաբերությունների մշակումն ու պահպանումը:

Ողբերգական էր Ջվանշիր իշխանի վախճանը: Նա սպանվեց մի կազմակերպված խմբի ձեռքով: Երկիրը, Կաղանկատվացու պատմելով, մեծ սուգ արեց: Դավթակ անունով բանաստեղծը գրեց մի ողբ, որ նույնպես մնացել է Աղվանից աշխարհի պատմության մեջ:

Լեո. Հայոց պատմություն, հար. Բ

18. ԻՍԼԱՄ

Իսլամի ծագումը

*Գաբրիել հրեշտակը և Աբրահամը
(պարսկական մանրանկար)*

Իսլամը ծնունդ է առել Արաբական թերակղզում VII դարում: Արաբները սեմական ժողովուրդ են, ինչպես հրեաներն ու ասորիները: Աստվածաշնչում ասվում է, որ արաբների նախահայր Իսմայելը Աբրահամի և նրա աղախին Հագարի որդին էր: Աբրահամը իր կնոջ՝ Սառայի պահանջով վտարեց Հագարին և Իսմայելին: Նրանք մոլորվեցին անապատում, և միայն Աստծու հրեշտակը փրկեց նրանց՝ ցույց տալով աղբյուրի տեղը: Հետագայում, ըստ ավանդության, այդ նույն տեղում հիմնադրվեց Մեք-

քան՝ արաբների նշանավոր կրոնական կենտրոնը:

Իսլամի հիմնադիրը Մուհամմադն էր: Նա ծնվել է 570 թվականին Մեքքայում: Վաղ հասակում որբացած Մուհամմադը մեծանում է իր ազգականների մոտ, իսկ ավելի ուշ ստիպված էր չնչին վարձավճարով ուղտապահ և քարավանների ուղեկից լինել: Քսանհինգ տարեկանում Մուհամմադը ամուսնանում է Խադիջա անունով մի հարուստ կնոջ հետ: Ծանոթանալով Աստվածաշնչին, ինչպես նաև հրեական ու քրիստոնեական կրոններին՝ Մուհամմադն իրեն հռչակում է մարգարե և իր հասկացած ձևով 610 թվականից սկսում քարոզչությամբ զբաղվել՝ ստեղծելով մի նոր կրոն:

Մեքքայի մեծահարուստները զայրույթով ընդունեցին հեթանոսությունից հրաժարվելու և միասնական Աստծուն պաշտելու մասին Մուհամմադի քարոզչությունը: Հալածանքներ սկսվեցին ոչ միայն մարգարեի, այլև նրա տոհմակիցների դեմ: Մահացու վտանգն ստիպեց Մուհամմադին 622 թ. փախչել Յաթիբ քաղաք: Այդ տարեթիվը համարվում է մուսուլմանական թվականության սկիզբը:

Իսլամի տարածումը և դավանանքը

Մուհամմադն իր համայնքի կյանքը կարգավորում էր գրեթե զինվորական կարգապահությամբ և հոգևոր առաջնորդին հնազանդվելով: Այստեղից էլ՝

«իսլամ» բառը, որը թարգմանաբար նշանակում է «հնազանդություն, ենթակայություն»: Մուհամմադի իսկական հետևորդ կամ «հավատարիմ» (մուսլիմ) կարող էին համարվել միայն նրանք, ովքեր պատրաստ էին հանուն նոր կրոնի հրաժարվել իրենց ցեղային պատկանելիությունից: Մուսուլմանությունը (մահմեդականությունը) դառնում էր այն միավորիչ ուժը, որի հիման վրա ձևավորվելու էր միասնական արաբ ժողովուրդը:

Մուհամմադի հեղինակությունը շուտով այնքան բարձրացավ, որ Յասրիբը վերանվանեցին «Մարգարեի քաղաք» կամ պարզապես «Քաղաք», արաբերեն՝ Մեդինա: Համատեղ աղոթելու համար այստեղ կառուցվեց առաջին մզկիթը:

630 թ. Մուհամմադին հպատակվեց նաև իր հայրենի քաղաքը՝ Մեքքան: Այստեղ նա կուռքերից մաքրեց Մեքքայի գլխավոր սրբավայրը՝ Կաաբան (արաբերեն՝ խորանարդ): Իբրև երկրպագության առարկա Կաաբայում պահպանվեց սև քարը, որը, համաձայն մահմեդականների պատկերացումների, Աստված է պարգևել Ադամին: Սկզբում իբրև թե այն մաքուր սպիտակ է եղել, իսկ հետո մարդկանց մեղքերի պատճառով սևացել է:

Մուհամմադի հաջորդները դուրս եկան Արաբական թերակղզուց և հսկայական տարածքներ նվաճեցին Հնդկաստանից մինչև Իսպանիա՝ ստեղծելով նոր աշխարհակալ պետություն՝ Արաբական խալիֆայությունը:

Մուհամմադի համբարձումը

Խարանի վաճառականները և Ալին (պարսկական ձեռագիր)

Մուհամմադի մահվանից (632 թ.) հետո նրա հետևորդները մարգարեի քարոզները հավաքեցին մի ժողովածուի մեջ, որը դարձավ մուսուլմանների սուրբ գիրքը՝ Ղուրանը (բառացի նշանակում է «բարձրաձայն ընթերցանություն»)։

Իսլամի դավանանքի համաձայն՝ յուրաքանչյուր մուսուլման պետք է հավատա, որ Ալլահից բացի չկա ուրիշ աստված, և Մուհամմադը նրա մարգարեն է։ Իսլամն ընդունում է, որ եղել են նաև ուրիշ մարգարեներ, ինչպես, օրինակ, Մովսեսը (Մուսա) և Հիսուսը (Իսա), բայց Մուհամմադը վերջինն է։ Ըստ իսլամի՝ գոյություն ունեն նաև հրեշտակներ և ոգիներ։ Աշխարհի վերջին օրը բոլորը՝ ողջերը և մեռածները, կստանան իրենց արժանի հատուցումը. բարեպաշտ մուսուլմանները կվայելեն դրախտի բարիքները, իսկ մեղավորներն ու անհավատները կտառապեն դժոխքում։

Պարզ ու հասկանալի են նաև իսլամի սովորության պահանջները։ Դրանք են՝ պարտադիր աղոթքներ, աղքատների օգտին կատարվող նվիրատվություններ, ամենամյա ուխտագնացություն Մեքքա, ինչն ամեն մի ուղղահավատ մահմեդական պետք է կատարի կյանքում առնվազն մեկ անգամ և այլն։

Իսլամի հիմնական ուղղությունները

VII դարի սկիզբներին Մուհամմադի մահից հետո իսլամը բաժանվեց երկու խոշոր ուղղությունների՝ **սուննիների** և **շիաների**։

Սուննի արաբերեն նշանակում է գործելակերպ, սովորություն։ Սուննիները Ղուրանից բացի ընդունում են և Սուննան, որը Մուհամմադի գործունեության մասին բանավոր ավանդությունների ժողովածու է։

Փամանակակից աշխարհում մուսուլմանների ճնշող մեծամասնությունը սուննիներ են։ Սուննի են թուրքերը, արաբների և քրդերի մեծ մասը։

Շիա արաբերեն նշանակում է խումբ: Շիաների դավանանքը ձևավորվել է XII-XIII դարերում և մեծ տարածում գտել Պարսկաստանում:

Շիաները Ղուրանին ավելացրել են լրացուցիչ սուրահ:

Այս ուղղությունը ժամանակակից Իրանի Իսլամական Հանրապետության պետական կրոնն է: Շիաներ են նաև ադրբեջանցիները: Շիաները որոշ թիվ են կազմում նաև արաբների (Իրաք) ու Ռուսաստանի Դաշնությունում ապրող մուսուլմանների մեջ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որտեղ և երբ է ծնունդ առել իսլամը:
2. Ո՞ր ժողովուրդներին են ազգակից արաբները:
3. Ի՞նչ ավանդություն գիտեք Մեքքայի հիմնադրման վերաբերյալ:
4. Երբ Մուհամմադը սկսեց նոր կրոնի քարոզչությունը, ո՞րն էր դրա հիմնական գաղափարը:
5. Ի՞նչը ստիպեց Մուհամմադին Մեքքայից փախչել Ցասրիբ: Ի՞նչ է նշանավորում այդ փախուստի տարեթիվը: Ինչպե՞ս հետագայում վերանվանվեց Ցասրիբը:
6. Երբ Մուհամմադը հպատակեցրեց Մեքքան: Ի՞նչ ձեռնարկեց նա առաջին հերթին դրանից հետո:
7. Ո՞ր գիրքն են անվանում Ղուրան: Ի՞նչ սկզբունքով է կազմված այն:
8. Ինչպիսի՞ սովորության պարտականություններ ունեն իսլամի հետևորդները:
9. Որո՞նք են իսլամի հիմնական ուղղությունները:

Քննարկենք

1. Ինչո՞ւ, ձեր կարծիքով, Մեքքայի մեծահարուստները զայրույթով ընդունեցին Մուհամմադի կողմից նոր կրոնի քարոզչությունը:
2. Ո՞րն է, ձեր կարծիքով, իսլամի հիմնական գաղափարը:

Հարստացնենք մեր բառապաշարը

Իսլամ

Մուսուլման, մահմեդական

Մեդինա

Կաաբա

Ղուրան

ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ ՏՈՆԵՐ

Մուսուլմանի համար ուրբաթն ամենշաբաթյա տոն է, որը սուրբ օր է համարվում: Մի շարք արաբական երկրներում այն պաշտոնապես կիրակի օր է: Ուրբաթ կեսօրին մզկիթներում մեծ ժամասացություն է լինում: Իսլամական ավանդությունը պատմում է, որ ուրբաթը նշելը հաստատել է ինքը՝ Մուհամմադը: Համարվում է, որ նա և խալիֆ Ալին ուրբաթ օրն են ծնվել և, վերջապես, այդ օրն է սկսվելու Ահեդ դատաստանը:

Իսլամում կան նաև Մուհամմադի և մյուս մարգարեների կյանքի հետ կապված այլ կրոնական տոնակատարություններ: Դրանցից ամենաընդունվածը «զոհաբերության տոնն» է (կուրբան-բայրամը): Կուրբան-բայրամը տոնվում է իբրև հանդիսավոր հիշատակություն, թե ինչպես Աստված պահանջեց Իբրահիմ (Աբրահամ) մարգարեին զոհաբերել իր որդուն՝ Իսմայելին: Ինչպես Աստվածաշնչում, այս մուսուլմանական ավանդության մեջ էլ Ալլահը խղճաց Իբրահիմին և Ջաբրաիլ հրեշտակի միջոցով Իսմայելի փոխարեն զոհաբերության գառնուկին ուղարկեց: Աստծու այդ ողորմածությունը նշվում է տոնակատարության սկզբում զոհ (կուրբան) մատուցելով: Սովորաբար դա լինում է գառ, կով կամ ուղտ: Զոհաբերված կենդանու միսը բաժանվում է աղքատներին և օգտագործվում տոնական սեղանի համար: Կուրբան-բայրամի տոնը երեք օր է տևում: Տոնի օրերին բոլոր մզկիթներում հանդիսավոր ժամերգություն է լինում, մահմեդականներն այցելում են նախնիների գերեզմաններ և միմյանց հյուր են գնում:

19. Ս. ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻՆ ԵՎ ՊԱՎԼԻԿՅԱՆ ԱՂԱՆ ԴԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Արաբական գերիշխանությունը և պավլիկյանները

Արաբական տիրապետությունը ծանր հարված հասցրեց Հայաստանի զարգացմանը: Երկրի հողը, ջուրն ու ընդերքը հայտարարվեցին խալիֆայության սեփականություն: Նախարարները զրկվեցին իրենց արտոնություններից: Ժողովրդի վրա ծանր հարկեր դրվեցին: Հարկատու դարձան բոլորը, նույնիսկ հոգևորականները, ովքեր մինչ այդ հարկ չէին վճարում:

Ողջ հպատակ ժողովրդին արաբները բաժանել էին երկու խմբի՝ մահմեդականների և ոչ մահմեդականների՝ քրիստոնյաներ, հուդայականներ, զրադաշտականներ և այլն: Ոչ մահմեդականների հանդեպ կար ընդգծված ազգայն-կրոնական խտրականություն, նրանք իրավունք չունեին մահմեդականների դեմ դատարանում վկայություն տալու, հասարակական վայրերում նրանց կողքին նստելու, մահմեդականի նման հագնվելու, ձի նստելու և այլն:

Արաբները հալածանքներ սկսեցին հայ հոգևորականության և եկեղեցու դեմ: Արգելվեցին մի շարք եկեղեցական արարողություններ, խաչերով ու սրբապատկերներով թափոռների երթը փողոցներով, եկեղեցում կոչնակներ հնչեցնելը, խաչեր կանգնեցնելը և այլն: Հետևողականորեն անցկացվում էր ժողովրդին բռնությամբ հավատափոխ անելու քաղաքականություն: Արաբների հարկային ու կրոնական դաժան քաղաքականության և այլ անօրինականությունների հետևանքով VIII դարի սկզբներից սկսած հայությունը բազմիցս ապստամբել է խալիֆայության դեմ: Հայոց եկեղեցին այդ ընթացքում մշտապես նախարարների ու ժողովրդի կողքին է եղել:

Այս ծանր ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի և Հայոց եկեղեցու համար նոր մտահոգության առարկա է դառնում VII դարի կեսերին Հայաստանում որոշ տարածում գտած պավլիկյան աղանդավորական շարժումը: Այն առաջացել է ավելի վաղ Արևմտյան Հայաստանի Մանանաղի գավառում

Ս. Հովհաննես Գ Օձնեցի

և իր անվանումը ստացել հիմնադրի՝ Պողոսի (Պաւղոս) անունից: Հայերից բացի, շարժմանը մասնակցում էին նաև այլ ժողովուրդների ներկայացուցիչներ, հույներ, ասորիներ, հրեաներ և նույնիսկ արաբներ: Պավլիկյանների կենտրոնը Տևրիկ քաղաքն էր:

Պավլիկյաններն ունեին իրենց զինված ուժերը և շատ հաճախ դաշնակցում էին արաբների հետ: Արաբական իշխանությունները չէին հալածում պավլիկյաններին, ավելին՝ խրախուսում էին, քանզի այդ շարժումը **խարխլում էր եկեղեցու և ազգի միասնության հիմքը**: Իսկ երբեմն էլ նրանց ուժերն օգտագործում էին Բյուզանդական կայսրության դեմ պայքարում:

Պավլիկյանները չէին ընդունում, որ Քրիստոս ծնվել է Մարիամ Աստվածածնից, այսինքն՝ ժխտում էին նրա մարդկային էությունը: Դրանով իսկ նրանք մերժում էին խաչի երկրպագությունը, Ս. Պատարագն ու եկեղեցական այլ արարողություններ: Այս աղանդը ժխտում էր Հին Կտակարանը, ինչպես նաև եկեղեցական աստիճաններն ու կոչումները:

Ս. Հովհաննես Գ Օձնեցի

Պավլիկյանների և նրանց ուսմունքի դեմ սկսում է պայքարել ժամանակի մեծագույն աստվածաբան և իմաստասեր, VII դարի ամենահայտնի կաթողիկոսներից մեկը՝ Ս. Հովհաննես Գ Օձնեցին (717-728):

719 թ. նրա նախաձեռնությամբ Դվինում եկեղեցական ժողով է գումարվում, որտեղ հատուկ կանոն է ընդունվում պավլիկյանների դեմ: Ըստ այդ կանոնի՝ արգելվում էր պավլիկյաններին օթևան տալ, խոսել և ճանապարհ գնալ նրանց հետ: Ս. Հովհան Օձնեցին պավլիկյանների դեմ հանդես է գալիս նաև մի աստվածաբանական ճառով՝ հերքելով նրանց ուսմունքի հիմնական կետերը:

VIII դարի վերջերից սկսած՝ պավլիկյան շարժման դեմ պայքարը գլխավորում էին բյուզանդական կայսրերը: Այս պայքարում IX դարի կեսերին հատկապես աչքի է ընկնում Թեոֆորա Մամիկոնյան կայսրուհին: IX դարի երկրորդ կեսին պավլիկյաններին ամենամեծ հարվածն է հասցնում և կայսրության սահմաններից դուրս մղում հայազգի Բարսեղ I Մակեդոնացի կայսրը: Գրավվում և ավերվում է նրանց մայրաքաղաք Տևրիկը: Դրանից հետո բյուզանդական իշխանությունները պավլիկյաններին գաղթեցնում են Թրակիա (Բուլղարիա):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչպիսիք քայլեր էին ձեռնարկում արաբներն իրենց տիրապետությունն ամրապնդելու համար:
3. Ինչ խմբերի էր բաժանված խալիֆայության հպատակ ժողովուրդը:
4. Ինչպիսիք քաղաքականություն էին վարում արաբները հայ հոգևորականության և եկեղեցու նկատմամբ:
5. Երբ և որտեղ է առաջացել պավլիկյան շարժումը: Ո՞րն էր նրանց կենտրոնը:
6. Ինչ քայլեր ձեռնարկեց Հայոց եկեղեցին պավլիկյանների դեմ Ս. Հովհաննես Գ Օձնեցի կաթողիկոսի օրոք:
8. Բյուզանդական ռի կայսեր օրոք վճռաբարձր հասցվեց պավլիկյաններին: Ո՞ւր բռնագաղթվեցին աղանդավորները դրանից հետո:

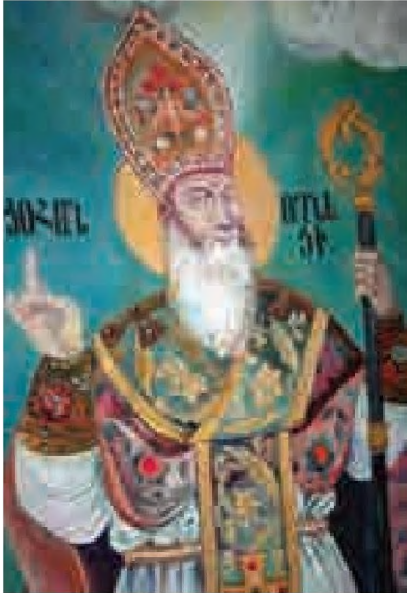
Քննարկենք

1. Համառոտ ներկայացրեք պավլիկյանների գաղափարները: Ինչն էին նրանք մերժում և ի՞նչն էին ընդունում:
2. Արաբական իշխանություններն ինչո՞ւ էին հաճախ խրախուսում պավլիկյաններին:

Օռունի Ս. Աստվածաին եկեղեցին

Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ Գ ՕՃՆԵՑԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայոց Ս. Հովհաննես Գ Օճնեցի կաթողիկոսը շատ գեղեցիկ տեսք ուներ, մշտապես ոսկեհուռ զգեստներ էր հագնում և փառահեղ մորուքի վրա ոսկու փոշի էր շաղ տալիս: Արաբական Օմար խալիֆը, լսելով նրա գեղեցկության և իմաստության համբավը, նրան հրավիրում է իր մոտ՝ Դամասկոս: Տեսնելով հայոց կաթողիկոսի շքեղ տեսքը՝ արաբական խալիֆը զարմանում է և ասում. «Ձեր Տեր Հիսուս Քրիստոս աղքատների հետ էր ապրում և համեստ զգեստներ էր կրում, իսկ դու շքեղ հագուստներով ու ոսկեզօծ մորուքով ես ներկայացել»: Այդ ժամանակ Ս. Հովհաննես Օճնեցի հայրապետը խալիֆին խնդրում է դուրս հանել իր պալատականներին և երբ մնում են մենակ, հանում է իր շքեղ զգեստներն ու ցույց տալիս դրանց տակից հագած վանական զգեստներն ու քուրճը: Տեսածից տպավորված խալիֆը մեծարում է հայոց կաթողիկոսին և արտոնություններ տալիս հայ ժողովրդին ու եկեղեցուն՝ ազատորեն քրիստոնեություն դավանելու և հարկերից ազատվելու:

*Հովհաննես Դրասխանակերպի.
Պարմություն հայոց*

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	3
Գլուխ I	
ՆԱԽԱՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿՐՈՆՆԵՐ	
1. Հին ՀԱՅՈՑ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԸ.....	5
2. Հին Հնդկաստանի եվ Ջրագիտության կրոնները.....	10
3. Հույն-Հռոմեական Դիցարանը եվ Հելլենիստական Դարածորձանի կրոնը.....	14
Գլուխ II	
ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ	
4. Քրիստոնեությունից առաջին շրջանի Պատմական Պատմությունները.....	18
5. Քրիստոնեությունից առաջին շրջանի Մոհաբեր ՀԱՅԱՍՏԱՆ: ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉՆԵՐԸ.....	22
6. Քրիստոնեությունից առաջին շրջանի ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ I - III ԴԱՐԵՐՈՒՄ.....	28
Գլուխ III	
ՀԱՅՈՑ ԴԱՐՁԸ	
7. Քրիստոնեությունից առաջին շրջանի Որոշ Պատմական կրոն.....	33
8. Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ.....	39
Գլուխ IV	
ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ	
9. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՌՈՒՅՑԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ.....	43
10. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ Գրիգոր Լուսավորիչի ՀԱՋՈՐԴՆԵՐԻ ՕՐՈՔ.....	49
11. Ներսես Մեծ: ԱՇՏԻՇԱՏԻ ԺՈՂՈՎԸ.....	53
12. Պատմություն - ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ IV ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ.....	58
13. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ: Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ ԵՎ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ.....	62
14. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ.....	70
Գլուխ V	
ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ V-IX ԴԱՐԵՐՈՒՄ	
15. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՎԱՏԻ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆ.....	76
16. Քաղաքացու ժողովուրդը եվ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ.....	83
17. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՐԱՑ ԵՎ ԱՂՎԱՆԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ V-VII ԴԱՐԵՐՈՒՄ.....	88
18. ԻՍԼԱՄ.....	94
19. Ս. ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻՆ ԵՎ ՊԱՎԼԻԿՅԱՆ ԱՂԱՆԴԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ.....	99

ՎԱՐԴԱՆ ՂԱՆԴԻԼՅԱՆ, ՎԱՐԴԱՆ ԵՊՍ. ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

7-րդ ԴԱՍԱՐԱՆ

ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատվավոր հեղինակներ՝

Պ. Հ. Հովհաննիսյան.

*պատմական գիտությունների
թեկնածու, պրոֆեսոր*

Աբրահամ եպիսկոպոս Մկրտչյան.

*Վայոց ձորի թեմի առաջնորդ,
պատմական գիտ. թեկնածու*

Ա. Վ. Քոսյան. *պատմական գիտությունների դոկտոր (§ 1 - 7)*

Վ. Ռ. Պարսամյան. *պատմաբան, պատմության ուսուցիչ (§ 8 - 17)*

Ա. Վ. Գյուլբուդադյան. *պատմաբան, պատմության ուսուցիչ (§ 18 - 24, 26, 27)*

Դասագրքի ստեղծմանը մասնակցել և մեթոդական համակարգը (§ 1-7) մշակել է Ա. Խ. Սարգսյանը. պատմաբան, պատմության ուսուցիչ

Լեզվական խմբագիր՝
Սրբագրիչ՝
Տեխնիկական խմբագիր՝
Համակարգչային շարվածքը՝

Ա. Ոսկանյան
Ա. Պապյան
Ն. Հայրապետյան
Հ. Հովհաննիսյանի
Ա. Միրզաթունյանի

Պատվեր՝ 1543: Տպաքանակ՝ 36563:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: 6.5 տպ. մամուլ:
Տառատեսակը՝ GHEA Arpi Sans:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում

